

Å være farlig

Om forvaring, prøveløslatelse og farlighet.

Linda Kristin Gulli



Masteravhandling i kriminologi

Institutt for kriminologi og rettssosiologi

Juridisk fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

November 2012

§ 2. Formål: Gjennomføring av forvaring skal ivareta samfunnets behov for sikkerhet mot ny alvorlig kriminalitet fra den forvaringsdømtes side. Innen sikkerhetsmessig forsvarlige rammer skal den forvaringsdømte gis mulighet for å endre sin adferd og tilpasse seg et liv i frihet. (FOR 2004-03-05 nr. 481).

Nå har ikke jeg sånn hat til samfunnet sånn sett da eller tanker om ekstreme ting, men du kunne fått det, etter å ha sittet på Ila og opplevd masse motgang og sånn. Og det er jo mange, eller ikke mange, men noen som har sagt at dem har drapstanker om ansatte og andre innsatte og alt mulig sånt. Og når jeg ser på folk så har dem jo drept før og er i stand til å drepe for veldig lite liksom, for et frimerke holdt jeg på å si, og du veit det at da tenker man som så at her kan det skje ting hvis du løslater de folka, eller dem ikke får en oppfølging. (Utdrag fra intervju med prøveløslatt fra forvaring).

© Linda Kristin Gulli, 2012

Å være farlig – om forvaring, prøveløslatelse og farlighet

Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Tittel: Å være farlig – om forvaring, prøveløslatelse og farlighet.

Av: Linda Kristin Gulli

Veileder: Thomas Ugelvik

Høst 2012, Institutt for kriminologi og rettssosiologi

Forvaring er lovens strengeste straff. Den er forbeholdt lovbrøyttere som har begått eller forsøkt å begå en alvorlig forbrytelse som har krenket andres liv, helse eller frihet, eller utsatt disse rettsgodene for fare, jfr. Strl. § 39 c. I tillegg må det være en nærliggende fare for gjentakelse. I løpet av sitt tiårige liv har straffen gått fra å være tiltenkt lovbrudd som ikke ellers kvalifiserer for de lengste straffene, slik det følger av forarbeidene, til å bli benyttet i saker som omhandler organisert kriminalitet, sedelighetsforbrytelser, bankran og nylig en masse-morder. De fleste av mennene som soner på Ila har imidlertid ikke like mange fengselsår foran seg. De skal i likhet med andre norske innsatte returnere til samfunnet etter endt soning. Forvaring bygger således på den samme kriminalpolitiske grunntanken om straff og rehabilitering, som annen fengselsstraff. Forvaring er straff – den skal gjøre vondt – samtidig som den skal gjøre samfunnet og den forvaringsdømte godt. Straffen skal virke, den skal produsere lovlydighet, og i tilfellet forvaring, ikke-farlige individer som når straffen nettopp har virket, kan introduseres tilbake til samfunnet.

Som oppgaven belyser er nettopp farlighet et sentralt aspekt ved ordningen. Forvaringsdømte er farlige fanger, dette kommer til syne i forarbeidene, loven, kriminalomsorgsmeldingen og høysikkerhetsanstalten. Jeg spør derfor: *Hvordan forholder forvaringsfanger seg til at omgivelsene oppfatter dem som farlige? Hvordan forstår de denne farligheten, og hvilke konsekvenser får den for deres eget løpende identitetsarbeid?* For å belyse dette har jeg intervjuet fem menn som har sonet på forvaring og som nå er prøveløslatt/løslatt. Deres fortellinger har så blitt tolket ut i fra den diskursive konteksten de inngår i. Sentralt for oppgaven ligger en forståelse av identitet som et sosialt konstrukt – det er i møtet med andre mennesker og institusjoner at vår identitet formes og omformes. Vi tildeles roller og posisjoner som må bære en viss troverdighet. Vi kan med andre ord ikke være hvem som

helst, når som helst, fordi vår identitet blir til i brytningen mellom hvordan omgivelsene ser på oss og hvordan vi ser på oss selv.

Reaksjonen kan sies å skulle virke gjennom vårt selv, det skal endres, herunder ligger det sterke føringer for hvordan man er og ikke er, jfr. Foucault (1999). Fengselets objektiverende praksiser bidrar således til å skape en kriminell identitet. Ved å ta til seg rollen som avviker går man i en fengselskontekst fra å være et objekt for kontroll til å bli et subjekt *for og av* kontroll. Forholdet antyder at fengsel gjør noe mer med et individ enn å kontrollere det, det gjør fange. Skal man endres, må man med andre ord innfinne seg med ordningens definisjoner. Men som oppgaven viser, er ikke forvaringsfangene nødvendigvis avmektige, de har mulighet til å yte motstand mot definisjonene og således sakte, men sikkert, forsøke å tegne et annet bilde.

Takk

Først og fremst vil jeg takke mine informanter for den velviljen og åpenheten dere viste meg, og for de interessante samtalene vi hadde.

En spesiell takk rettes også til Berit Johnsen v/ KRUS, og til de ulike friomsorgskontorene jeg har vært i kontakt med for å få tak i informanter.

Deretter en stor takk til min veileder Thomas, for fine (og ufine) ord, gode og raske tilbakemeldinger, inspirasjon, motivasjon og for at jeg stort sett alltid har kunnet komme innom når det passer. Takk for at du tok oss med på fengselsseminar i Sverige.

Og takk til The Scandinavian Studies of Confinement (SSC) for at vi fikk komme. Det var særdeles engasjerende og lærerikt.

Takk til Liv, for at alle studenter er dine studenter.

Dolk, takk for lånet av illustrasjonen, du er dyktig!

Og til alle dere dyktige, omtenkssomme, morsomme og flotte mennesker jeg har vært så heldig å bli kjent med på lesesalen, nede på pauserommet og i fengselsgruppa. Tusen takk for gode stunder! Uten dere hadde livet på Nova vært en ensom affære.

Takk til venner og familie som alltid stiller opp, ikke minst en spesiell takk til deg Cecilie som berget meg gjennom innspurten.

Gavin, thank you for your patience, love always.

Oslo, november 2012

Linda Gulli

INNHALDSFORTEGNELSE

1	INNLEDNING.....	1
1.1	FORVARING.....	2
1.2	FORSKNINGSSPØRSMÅL.....	3
1.3	EN SÆRSTRAFF BLIR TIL.....	5
1.3.1	Straffelovens § 39c.....	7
1.4	PRØVELØSLATELSE.....	7
1.5	FORVARING I TALL.....	8
1.6	AVHANDLINGENS OPPBYGGNING.....	9
2	METODE.....	11
2.1	VEIEN FRAM.....	12
2.2	INTERVJUENE.....	15
2.2.1	Å være deltaker i det identitetsskapende rom.....	18
2.3	ANALYSE.....	20
2.4	ANONYMISERING.....	21
3	KONSTRUKSJON AV IDENTITET.....	23
3.1	DET SOSIALE SELVET.....	25
3.2	PRESENTASJON AV SELVET.....	26
3.3	FORHOLDET MELLOM SELV OG ROLLE.....	29
3.4	FENGSEL OG IDENTITET.....	33

4	MALINGSSPANNET	35
4.1	DOM PÅ FORVARING.....	35
4.2	FORVARING I ANSTALT	38
4.3	RISIKO, SIKKERHET, SAMFUNNSTRYGGHET	39
4.4	«TRYGGHET GJENNOM ENDRING».....	41
4.5	MAKTENS OBJEKTER.....	43
4.5.1	Forvaringens panoptiske blikk	45
5	FANGESTRIPER.....	51
5.1	STRAFFENS BUDSKAP	51
5.2	DEN TAPTE TILLITEN.....	52
5.3	FOUCAULTS DISKURSIVE SELV	54
5.3.1	Fengslede identiteter?	56
6	“Jeg er nok ikke så farlig som det høres ut altså”	59
6.1	«Ja, flua kan lages til en elefant når de skal få det på papir»	60
6.1.1	«De har jo diagnoser så lange som et vondt år vet du»	65
6.2	«Det er ikke alle som har vokst opp i et hjem der de får hjelp akkurat»	67
6.3	Moralske menn.....	70
6.3.1	Meg og de umoralske andre	71
6.4	Et system som ikke er godt nok.....	74
6.4.1	Når systemet svikter.....	75
6.4.2	Censoriousness	79

6.5	Den smarte fangen.....	81
7	PRØVELØSLATELSEN	87
7.1	NY HVERDAG	88
7.2	Prøveløslatt til hva?.....	91
7.3	IDENTITETEN FARLIG INN I NYE KONTEKSTER	94
7.3.1	«Dere skal faen ikke sitte der og verne meg»	98
8	I GOT STRIPES	101
8.1	On a Monday I got my striped britches.....	102
8.2	On a Tuesday I got my ball and chain... ..	104
8.3	On a Wednesday I'm working digging ditches.....	105
8.4	On a Thursday Lord I begged 'em not to knock me down again...?.....	106
	Epilog.....	109
	Litteraturliste	111
	Vedlegg.....	116

1 INNLEDNING



© Dolk

Den klassiske fengselsdrakten med svarte og hvite striper oppsto i USA på 1800-tallet. Tanken var at den spesielle drakten skulle symbolisere skammen ved å ha overtrådt samfunnets lover og at dens markante uttrykk ville gjøre det lettere å oppspore eventuelle rømlinger (Pratt 2002). Fangedraktens ydmykende og stigmatiserende effekt ble utover århundret ansett som uønsket og stripene forsvant i 1904. Fangedrakten er imidlertid fremdeles et sterkt symbol, ikledd drakten levner stripene liten tvil om hva man utgir seg for å være. I denne avhandlingen skal stripene på drakten få en ny betydning, de skal symbolisere farlighet, nærmere bestemt farlighet som noe omgivelsene tilskriver forvaringsfanger på bakgrunn av en forvaringsdom. Som bærere av «fangedrakten» må denne farligheten på en eller annen måte besvares. Oppgaven handler om denne prosessen.

1.1 FORVARING

Den 1.januar 2002 trådte de nye særreaksjonene forvaring, tvungent psykisk helsevern og tvungen omsorg i kraft etter en langvarig reformasjonsprosess som strekker seg tilbake til 1950-tallet. Særreaksjonene erstattet samtidig den gamle sikringsordningen. Sikring hadde vært kritisert på mange punkter, blant annet for rettmessigheten ved å idømme straff for ugjort gjerning, utfordringen med å forutsi framtidig farlighet, det dobbeltsporete systemet, stigmatiseringen i sjelsevnediagnostikken (mangelfullt utviklede eller varig nedsatte sjelsevner), belastningen ved tidsbestemt soning og den uheldige sammenblanding av juss og psykiatri (Johnsen 2006, NOU 1990:5).

Forvaring er en tidsbestemt straff som i motsetning til den gamle sikringsordningen kun kan idømmes tilregnelige lovbrøtere, jfr. Straffelovens § 39 c. Grunnvilkåret for å idømme forvaring er at tidsbestemt straff ikke anses som tilstrekkelig samfunnsvern og at det anses å være en nærliggende fare for at lovbrøteren på nytt vil begå en alvorlig forbrytelse som krenker andres liv, helse eller frihet. Dom på forvaring innebærer altså at man fengsles for noe man kan komme til å gjøre i fremtiden, basert på en begrunnelse om samfunnsforsvar; at det er snakk om særlig alvorlig kriminalitet der utfordringen anses å ligge i avveiningen mellom hensynet til samfunnsvern og hensynet til individets frihet. Det er en kontinuerlig vurdering av farlighet som skal danne grunnlaget for forvaring. Dommens tidsbestemthet innebærer at man først blir løslatt når det ikke lenger er fare for gjentakelse. Herunder ligger også ett premiss om at man først må ha oppnådd tilstrekkelig endring i atferd og personlighet, jfr. Forskrift om gjennomføring av forvaring (FOR 2004-03-05 nr. 481).¹ Løslatelse fra forvaring skjer videre bestandig på prøve, med en tidsramme på ett til fem år. Begjæring om prøveløslatelse kan fremmes på lokalt nivå eller av domfelte selv, jfr. § 15 i forskriften. Det avgjørende kriteriet for prøveløslatelse er at det ikke lenger finnes en nærliggende og kvalifisert risiko for ny, forvaringskvalifiserende forbrytelse der hensynet til samfunnsvern gjør prøveløslatelse utilrådelig.

Samfunnstrygghet blir av regjeringen løftet fram som et overordnet mål ved kriminalpolitikken (*St. meld. nr.37. (2007-2008)*). Dette kommer til syne allerede i tittelen på

¹ Omtales heretter som forskriften.

kriminalomsorgsmeldingen det refereres til, *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*. I forlengelsen av dette blir straff et verktøy eller virkemiddel for å oppnå det fremtidige målet som tittelens kausalrekke bunner ut i, et tryggere samfunn (Ugelvik 2011). For at forvaringsstraffen skal virke må den både oppfylle kravet om samfunnsvern og rehabilitering. Den skal bidra til å redusere kriminalitet, gjennom innesperring og gjennom behandling og andre rehabiliteringsrettede tiltak.

Med forvaring er de individualpreventive begrunnelsene for straff særlig fremtredende. At allmennpreventive begrunnelser ikke kommer like tydelig fram i tilfellet forvaring, kan ses i lys av at ordningen anses rettet mot en mindre gruppe lovbrøyttere som er særlig farlige for andres liv, helse og frihet (NOU 1990:5). De skiller seg dermed også fra andre lovbrøyttere som «trolig er som folk flest» (*St. meld. nr.37. (2007-2008)*).

De forvaringsdømte er altså verken som folk, eller fanger, flest. Så hvem er de da? De er en særlig fare for samfunnet og individers frihet følger det av lovteksten. «De er farlige» står det i kriminalomsorgsmeldingen (*St. meld. nr.37. (2007-2008)*). Det samme uttalte direktøren på Ila da jeg var der på en forvaringskonferanse i november 2010. «Det er ingen tvil om at forvaringsdømte er farlige» uttrykte han. Jeg la godt merke til kommentaren, særlig fordi de forvaringsdømte i likhet med andre fanger skal ut igjen en dag. Det norske forvaringssystemet er ikke bygget for evig oppbevaring av farlige lovbrøyttere. Selv kriminalomsorgens sorteste får skal påvirkes, forbedres, behandles, endres, rehabiliteres, eller med Foucaults begrep, disiplineres (Ugelvik 2012).

1.2 FORSKNINGSSPØRSMÅL

Vår identitet blir konstruert i møtet med omverdenen (Mead 1934, Goffman 1992). En konstruktivistisk oppfattelse av identitet innebærer at man ser på identitet som noe som formes og endres i samspill med andre aktører og institusjoner. Vår identitet kan således sies å bli til i brytningen mellom hvordan omgivelsene ser på oss og hvordan vi ser på oss selv.

Noen ganger kan imidlertid spriket være stort mellom den forståelsen man selv har og den forståelsen omgivelsene har av en. Dette kan oppfattes som særlig problematisk når man befinner seg innenfor et institusjonelt rom basert på kontroll, der man ikke har den samme

muligheten til å påvirke omgivelsene (Sykes 1958, Goffman 1967). Premisset om at man først kan prøveløslates når man har oppnådd tilstrekkelig endring innebærer at de forvaringsdømte på en eller annen måte må forholde seg til forvaringssystemets definisjoner. I denne avhandlingen er jeg derfor interessert i å undersøke hvordan de forvaringsdømte opplever møtet med et system som legger klare føringer for *hvordan man er* og likens *hvordan man skal være*. De overordnede problemstillingene er:

*Hvordan forholder forvaringsfanger seg til at omgivelsene oppfatter dem som farlige?
Hvordan forstår de denne farligheten, og hvilke konsekvenser får den for deres eget løpende identitetsarbeid?*

I avhandlingen er det fem menns fortellinger om det å sone en forvaringsdom, som danner grunnlaget for å drøfte disse problemstillingene. Hovedfokuset ligger således ikke bare på hva mennene sier, men hvorfor de sier det. Vi bruker språket til å formidle vårt selv. Vi forsøker å klargjøre situasjoner, tydeliggjøre forventninger og ikke minst påvirke andres definisjoner av oss selv (Mead 1934, Goffman 1992). Spørsmålet jeg fikk fra en av mennene jeg intervjuet like etter at jeg hadde introdusert meg, kan ses som et forsøk på en slik klargjøring: *Synes du jeg ser ut som en kriminell?*²

Malerkosten og malingsspannet er samtidig ment å illustrere at makten gjør noe mer enn å bekle de forvaringsdømte. Den gjør de forvaringsdømte til deltagere i sin egen subjektivering. Fengselet er et apparat i alle fall delvis skal fungere gjennom fangenes selvforståelse. Den endringen fengselet skal produsere, skal dels være en endring på nivå av selvbilde – en kriminell skal forandres og bli til en tidligere kriminell og, dermed, en lovlydig borger. Men, og det er dette som er det særegne med Foucaults (1982) maktbegrep, fordi de har malerkosten i sin hånd kan de samtidig benytte den i sin motstand mot innholdet i malingsspannet. For i Foucaults (1982) maktbegrep er det også rom for frihet. De som ikke anerkjenner fengselets endringsforsøk, har kanskje ikke mulighet til å kvitte seg med hele malingsspannet, men de kan sakte, med et strøk av gangen, forsøke å male over fangestripene.

² Hvorpå studenten, som på dette stadiet synes mest opptatt av å tydeliggjøre at hun ikke er helt uerfaren, svarer: «ha ha, nå har jeg vel møtt såpass mange kriminelle at jeg ikke regnet med at du skulle se ut på en spesiell måte». Intervjuet gikk heldigvis bra allikevel.

1.3 EN SÆRSTRAFF BLIR TIL

Det endelige vedtaket om nye strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner ble fattet i juni 2001. Behovet for forvaring var imidlertid langt i fra noen ny kriminalpolitisk tanke. I *Kampen om den forbryterske sjel* viser Espen Schaanning (2002) til at øvrigheten etter Lovboken av 1687 kunne sette «rasende» eller «gale» i forvaring dersom frender ikke hadde midler til det. Men verken i den, eller i kriminalloven av 1842, anføres bestemmelser om at forvaring kunne idømmes som straff eller tillegg til straff. Det var først med Straffeloven av 1902 at sikring og forvaring ble innført i norsk lov. Reaksjonene var formelt sett ikke straffereaksjoner, men fulgte de samme begrunnelsene, deres primære mål var etter forarbeidene å ivareta samfunnets berettigede krav på beskyttelse (Johnsen 2006). Dette gjaldt i særlig grad forvaringsbestemmelsen, mens det under sikringsbestemmelsen også ble fremmet et behandlingsformål. Bestemmelsene fikk imidlertid ingen stor praktisk betydning de neste tjue årene, så med Straffelovkomiteen av 1925 ble det derfor fremmet et forslag som skulle gjøre det lettere å benytte tidsubestemte straffer (Schaanning 2002, Johnsen 2006). På bakgrunn av de endringene som ble foreslått fikk man etter straffelovsrevisjonen av 1929 et oppsving i bruken av begge reaksjonene (Schaanning 2002). Lovrevisjonen innebar blant annet at sikringsbestemmelsen tok den formen den hadde frem til utgangen av 2001, herunder at tilregnelige lovbrøtere ble idømt sikring i tillegg til straff og at sikringen skulle foreligge så lenge farligheten vedvarte (Johnsen 2006). Forvaring ble gjort tidsubestemt og skulle brukes på tilregnelige tilbakefallslovbrøtere. Bruken av forvaring avtok imidlertid etter noen år, fordi den møtte kritikk for å være en uforholdsmessig sterk reaksjon ved for eksempel gjentatte grove tyverier, og etter 1963 var den ikke i bruk i det hele tatt, selv om den formelt sett først opphørte da de nye særreaksjonene trådte i kraft (Johnsen 2006).

Da de nye særreaksjonene trådte i kraft var det i kjølvannet av en lang og krevende revisjonsprosess. Det første lovforslaget til nye særreaksjoner ble lagt frem av Straffelovrådet i 1974 med NOU 1974:17 *Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*. Der ble det klart at man så for seg en egen særreaksjon for utilregnelige lovbrøtere, samtidig som man så behovet for en særreaksjon for en mindre gruppe tilregnelige lovbrøtere som utgjør en særlig fare, som samfunnet har behov for å beskyttes seg mot (NOU 1974:17). I motsetning til sikring, som blant annet hadde fått kritikk for å bli benyttet overfor lovbrøtere som var ansett som mer plagsomme enn farlige, skulle den nye ordningen være en særstraff, som kun kunne

idømmes der forbrytelsen var rettet mot andres liv, legeme, helse eller frihet. Lovforslaget imøtekom noe, men ikke all kritikken rettet mot sikring, og skapte uro innen det psykiske helsevern, hvilket bidro til ytterligere debatt utover på 1970 og 1980-tallet.³ I 1985 ble det nedsatt et nytt utvalg med et særlig mandat om å finne løsninger både kriminalomsorgen og psykiatrien kunne enes om. Særreaksjonsutvalget la i 1990 frem sin innstilling NOU 1990:5 *Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner*. I Særreaksjonsutvalgets utredning blir det påpekt at:

Det er alminnelig enighet om at det finnes lovbrøyttere som er farligere enn andre, og at det eksisterer en mindre gruppe som er særlig farlige for andres liv, helse eller frihet. Dette kan legges til grunn som et relativt uomtvistet faktum (NOU 1990:5, s. 105).

Ordningen kan således sies å være tuftet på farlighet. Den forvaringsdømte er ikke bare farlig, han er særlig farlig. Samtidig anerkjenner utvalget at det kan være utfordringer knyttet til å identifisere denne farligheten, og at en slik særreaksjon kan stigmatisere den domfelte som farlig, hvilket igjen kan vanskeliggjøre rehabiliteringen. Utvalget finner det imidlertid vanskelig å tillegge dette hensynet for stor vekt, uten at ulempene blir for store, som at samfunnets vern mot farlig kriminalitet blir svekket.

En eventuell farlighetsbedømmelse med utgangspunkt i forholdene på domstiden må alltid følges opp med en løpende farlighetsvurdering etter hvert som fullbyrdelsen skrider frem. Dersom en farlighetsbedømmelse på domstiden med en rimelig grad av sikkerhet identifiserer en lovbrøytter som særlig farlig for andres liv og helse, må derfor dette – sammen med oppfølgingen på fullbyrdesstadiet – være et tilstrekkelig etisk grunnlag for et ekstraordinært inngrep fra samfunnets side overfor denne lovbrøytter (NOU 1990:5, s. 108).

Innstillingen førte til at et lovforslag ble fremmet i Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) *Om lov om endringer i straffeloven m. v (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)* der utvalgets innstilling stort sett ble opprettholdt. Noen endringer kom imidlertid til, som forslaget fremmet i Ot.prp. nr. 46(2000-2001) *Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endring i straffeloven §§238 og 239)*, om at det ikke kunne utelukkes at enkelte tilregnelige lovbrøyttere kan ha vist en så farlig atferd på bakgrunn av én alvorlig forbrytelse, at samfunnet også her skulle kunne reagere med forvaring. Forslaget ble tatt til veie hvilket kommer til syne i Strl. § 39 c, annet ledd.

³ For gjennomgang se Johnsen (2006).

1.3.1 Straffelovens § 39c.

Når en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet, kan forvaring i anstalt under kriminalomsorgen idømmes i stedet for fengselsstraff når vilkårene i nr. 1 eller nr. 2 er oppfylt:

1. Lovbryteren finnes skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet, eller utsatte disse rettsgodene for fare. I tillegg må det antas å være en nærliggende fare for at lovbryteren på nytt vil begå en slik forbrytelse. Ved farevurderingen skal det legges vekt på den begåtte forbrytelsen eller forsøket sammenholdt særlig med lovbryterens atferd og sosiale og personlige funksjonsevne. Det skal særlig legges vekt på om lovbryteren tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt i første punktum.
2. Lovbryteren finnes nå skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i nr. 1, og har tidligere begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt der. I tillegg må det antas å være en nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen, og faren for tilbakefall til en ny forbrytelse som nevnt i nr. 1 må antas å være særlig nærliggende.

Der siktede var under 18 år på handlingstidspunktet, kan forvaring etter første ledd ikke idømmes, med mindre det foreligger helt ekstraordinære omstendigheter.

1.4 PRØVELØSLATELSE

Den forvaringsdømte skal prøveløslates når han ikke lenger utgjør en fare for samfunnet, etter eventuell minstetid. Før prøveløslatelsen kan finne sted må den forvaringsdømte begjære seg løslatt, tidligst ett år etter at forvaringsdommen eller dom som nekter prøveløslatelse er endelig, og tidligst 6 måneder før minstetid, med mindre begjæringen skjer på lokalt nivå. Prøveløslatelse kan vedtas av kriminalomsorgen, etter Straffelovens § 39 f, fjerde ledd, eller ved rettens avgjørelse, jfr. Strl. § 39 f, andre ledd. Kriminalomsorgen har således mulighet til å fatte vedtak om prøveløslatelse, dersom påtalemyndigheten samtykker. Hvis påtalemyndigheten ikke samtykker, eller kriminalomsorgen ikke finner grunnlag for løslatelse, blir saken avgjort ved dom.

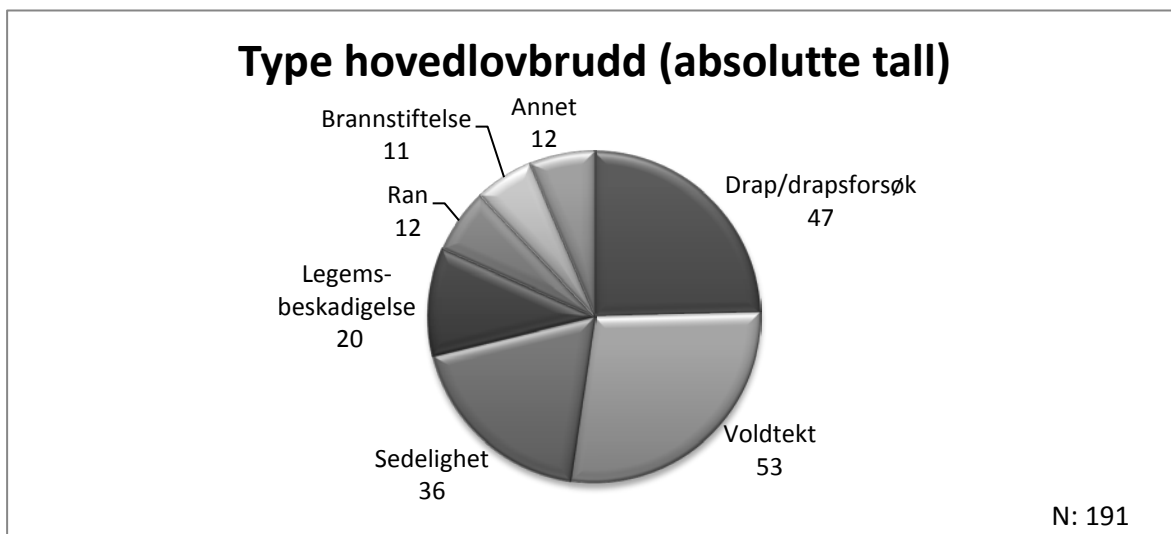
Før den forvaringsdømte kan prøveløslates skal det utarbeides forslag til vilkår for prøveløslatelsen, herunder bestemmelser om oppholdssted, arbeid, utdanning eller behandling (FOR 2004-03-05 nr. 481). Dersom det er av stor betydning skal de fornærmede og etterlatte i straffesaken varsles på forhånd. Ved prøveløslatelse av kriminalomsorgen kan det settes vilkår etter Straffelovens § 53 nr. 2-5. Det kan også kreves at den domfelte følges opp av kriminalomsorgen, jfr. Strl. § 39 g, andre ledd. Kriminalomsorgen må foreta en selvstendig vurdering av spørsmålet om prøveløslatelse er forsvarlig. I vurderingen skal det legges vekt

på den begåtte forbrytelsen sammenholdt med lovbrysterens atferd og sosiale og personlige funksjonsevne, slik det framgår av Strl. § 39 c, første ledd.

1.5 FORVARING I TALL

Siden forvaringsordningen trådte i kraft har 188 personer blitt i dømt til forvaring, 181 menn og 7 kvinner.⁴ Av disse er 60 løslatt, 30 er prøveløslatt og 15 er enten utvist, overført til andre land, død, i varetekt eller annet. I tillegg har 3 personer blitt idømt forvaring to ganger, hvilket innebærer at det totale antallet rettskraftige dommer er på 191.

83 personer soner forvaring i fengsel. 80 sitter i fengsel med høyere sikkerhetsnivå, herunder Ila fengsel og forvaringsanstalt, der nærmere 80 % av de forvaringsdømte soner, og 3 i fengsel med lavere sikkerhetsnivå. 166 er norske statsborgere, 5 er fra andre nordiske land og 11 er fra land utenfor Norden.



De forvaringsdømte har det til felles at de har begått særlig alvorlig kriminalitet. Statistikken viser at spesielt tre lovbruddskategorier er overrepresentert, herunder drap eller forsøk på drap, voldtekt og andre sedelighetsforbrytelser. Utover dette trekkes det gjerne frem at forvaringsdømte er svært ulike, blant annet i forhold til utdanning, arbeid, sivilstatus, tidligere

⁴ Tall fra Kompis per 3.1.2012, kilde: Berit Johnsen v/ Kriminalomsorgens utdanningscenter, KRUS.

domfellelser og lignende, hvilket byr på sikkerhetsmessige og innholdsmessige utfordringer i straffegjennomføringen.⁵

1.6 AVHANDLINGENS OPPBYGGNING

Jeg vil her redegjøre for avhandlingens oppbygning. Som det fremgår av innledningen er jeg interessert i de forvaringsdømte mennenes narrative fortellinger om det å sone på forvaring. Kapittel 2 er avhandlingens metodekapittel. I kapittel 3 presenterer jeg ulike teorier om selvets tilblivelse og hvordan identitet kan forstås som en sosial konstruksjon. Deretter går jeg nærmere inn på hva som kjennetegner forvaringsordningen som straff i kapittel 4. Her kommer jeg tilbake til malingsspannet som et bilde på hvordan fengselets objektiverende praksiser bidrar til å skape et bestemt subjekt. For å forstå de prosessene som ligger bak vil Foucaults teorier om makt og fengsel bli tatt i bruk. I kapittel 5 fortsetter diskusjonen om forholdet mellom makt og identitet. Makt benyttes i avhandlingen som et analytisk begrep som kan brukes til å beskrive og forstå hva som skjer der mennesker møtes. Kapittel 6 handler om mennenes rekonstruerende og reposisjonierende arbeid i forhold til dette. Til sist handler kapittel 7 om den nye hverdagen etter prøveløslatelsen. Kapittel 8 er avslutningskapittelet.

⁵ Se for eksempel rapporten «Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring.» Justis- og politidepartementet, 2008. Omtales heretter som Mæland-rapporten etter utvalgets leder Øystein Mæland.

2 METODE

Vi er godt i gang med intervjuet og har mer eller mindre vært igjennom alle temaene på intervjuguiden. Han jeg intervjuer er opptatt av at det han sier gjerne kan etterprøves, og det bør det nok også sier han, for ellers så kan ti mann sitte her og lage et vrengebilde for deg som du kan komme gærent ut med selv, som du tror du kan stå for, også har du bare intervjuet ti idioter ikke sant, som har prøvd å føre deg bak lyset, for det kan være mange sånne manipulatorer vet du...⁶ Så jeg vet ikke hvordan du har tenkt å sikre kildene her, sånt er jeg litt opptatt av. Ja svarer jeg, noe nølende, usikker på hvor mye jeg skal gå inn på metode. Ja, det er du som skal signere på oppgaven, sier han. Ja det er det, sier jeg.

I ettertid har jeg tenkt litt over denne sannsynligvis velmenende oppfordringen om at jeg skal være forsiktig med å ta det som blir sagt for god fisk. Om det er en generell oppfordring eller om den kun gjelder når man intervjuer menn med «fangestriper» vites ikke. Heldigvis ligger det å vurdere om det som blir sagt er sant eller ikke, utenfor dette prosjektet. Sannhetsaspektet kan settes til side fordi fokus er rettet mot hvordan de forvaringsdømte mennenes fortellinger reflekterer en identitet, og mot dynamikkene som ligger til grunn for disse fortellingene (Sandberg 2010). Ordene skal plasseres i en større meningskontekst, der det viktige ikke er akkurat *hva* som sies, men *hvorfor* det sies. Målet er å gjøre en narrativ analyse av konstruksjonen av et sosialt fenomen, et fenomen det i dette tilfellet ikke er skrevet noe særlig om tidligere.⁷ Således sier kanskje utsagnet ikke minst noe om hva slags situasjon han er vant til å leve i. På forvaring er det viktig med håndfaste bevis. Det hjelper lite hva man sier hvis det ikke kan føres bevis for det. Setninger som «jeg har endret meg» har liten betydning så lenge de ikke kan bekreftes.

Min interesse for de prøveløslattes erfaringer og opplevelser med forvaring og hvordan de snakker om det å være farlig har gjort en kvalitativ tilnærming best egnet. Ved å intervjuer har jeg fått mulighet til å komme i direkte kontakt med de prøveløslatte mennene. Samtalene gjorde det mulig å få innblikk i deres synspunkter og belyse nye sider ved temaet som jeg har

⁶ Bruk av ... i sitatene indikerer en liten pause, at man blir avbrutt eller drar på noe før man svarer. Dersom meningen er fortettet, eller sitatet begynner midt i en setning indikeres dette med [...].

⁷ Tidligere masteravhandlinger skrevet ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi omfatter Monika Svendsen (2005) og Silje Finstad (2012). Se også Berit Johnsen (2006) for presis og oversiktlig gjennomgang.

kunnet ta opp i avhandlingen. Med intervjuene som utgangspunkt har jeg kunnet spørre meg selv, hva slags fortellinger er det mennene fokuserer på når de blir bedt om å snakke om forvaringsdommen? Deres narrativer har så blitt fortolket med utgangspunkt i den spesifikke konteksten de inngår i (Sandberg 2010).

Systematikk, grundighet og åpenhet er grunnleggende krav til ethvert vitenskapelig prosjekt (Johannessen, Tufto og Kristoffersen 2010). Som forsker er det viktig å stille strenge krav til bevisbyrden før man trekker konklusjoner, blant annet ved at man benytter seg av den metoden som kan bidra til å sannsynliggjøre om antakelsene er riktige. Like fullt er det viktig at man redegjør for omstendighetene rundt gjennomføringen. Dette kapittelet bør derfor leses som historien om det jeg ønsker å fortelle. Eller for å si det med Goffman (1992), fortellingen bak kulissene.

2.1 VEIEN FRAM

Avhandlingen er i all hovedsak basert på fem dybdeintervjuer med menn som enten er prøveløslatt eller løslatt fra forvaring. Utover dette har jeg hatt flere eksplorerende samtaler med ansatte innenfor kriminalomsorgen og med en forvaringsfange. Dette for å gi meg ideer til temaer som kunne være viktig å ta opp under intervjuene.

De prøveløslatte fra forvaring er en relativt liten gruppe. I skrivende stund finnes det mellom 25 og 30 stykker som er prøveløslatt fra forvaring i Norge, totalt med de som også er helt løslatt er gruppen på i overkant av 90 personer.⁸ Av disse er en del prøveløslatt til såkalte statlige refusjonsordninger, det vil si at de har vilkår om opphold i institusjon. Resten bor på egenhånd, med varierende grad av oppfølging fra kriminalomsorgen, for eksempel i form av oppmøteplikt en gang i uken eller hver fjortende dag.

Før datainnsamlingen kunne starte måtte jeg melde prosjektet til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (heretter NSD).⁹ Da jeg meldte prosjektet til NSD ba jeg også om tillatelse til å observere. Jeg hadde i utgangspunktet tenkt at observasjon skulle være

⁸ Kilde: Berit Johnsen, KRUS.

⁹ Se vedlegg nr. 4.

en større del av datamaterialet, men dette falt bort etter hvert. Jeg oppfattet det som krevende nok å skulle være en aktiv og interessert samtalepartner under intervjuene. Til gjengjeld var jeg rask med å skrive ned feltnotater etter hvert intervju med refleksjoner utover det skriftlige materialet, blant annet knyttet til meg som intervjuer. Disse anses også som en del av datamaterialet. Et par steder i teksten er slike refleksjoner tatt med, som innledningsvis i dette kapittelet, teksten er derfor skrevet i kursiv i likhet med det øvrige intervjumaterialet.

Å forske på fengsel kan være utfordrende av ulike årsaker (se Liebling 2001). En slik utfordring er ofte knyttet til det å få tilgang (Ugelvik 2011). Ofte behøver det ikke bety motvilje fra fengselets side, men heller at en forskers tilstedeværelse innebærer at mange hensyn må tas, og at dette ikke alltid lar seg gjennomføre. For meg var det derfor en stor fordel at mine informanter var utenfor murene. Arbeidet med å skaffe informanter viste seg allikevel å bli en tidkrevende prosess. Jeg var avhengig av hjelp fra friomsorgen¹⁰ for å komme i kontakt med de prøveløslatte mennene, og dermed også av godkjenning fra ulike regioner av Kriminalomsorgen før jeg kunne komme så langt.

Da godkjennelsene var i orden fikk jeg friomsorgen til å distribuere informasjonsskriv¹¹ og samtykkeerklæring¹² til sine prøveløslatte. På den måten fikk jeg ingen opplysninger om hvem mennene var før de tok kontakt med meg. Da den opprinnelige kontakten rettet mot prøveløslatte gav liten respons i en av regionene, forsøkte de igjen. Men denne gangen ble skrivet sendt ut til de som var helt løslatt og etter det tok det ikke lang tid før jeg fikk et par respondenter. Jeg ble på forhånd spurt om det hadde noen betydning om de var helt løslatt. Fokuset på deres opplevelser med forvaring og prøveløslatelse gjorde at jeg vurderte at dette ville ha liten betydning for materialet. På en måte kunne det også vise seg å være en styrke da mennene ville være helt utenfor systemet, og således kanskje snakke om det på en litt annen måte. I teksten har jeg imidlertid ikke skilt mellom prøveløslatt og løslatt, hvilket jeg vil komme tilbake til under punktet anonymisering.

¹⁰ Jeg har vært i kontakt med tre ulike friomsorgskontor, i teksten vil jeg imidlertid ikke gjøre noen distinksjoner mellom de tre av hensyn til anonymitet, så samtlige vil i det følgende bli omtalt som friomsorgen.

¹¹ Se vedlegg nr. 1.

¹² Se vedlegg nr. 2.

Det at det var friomsorgen som formidlet kontakten har nok uten tvil hatt betydning for utvalget. En fortalte at han fikk skryt fordi han sa ja.

Ja, det har jeg fått applaus for, at jeg sa ja så fint. Så derfor sa jeg til hun [saksbehandleren] for hun var her i går da, det er sikkert det at jeg har funnet ut at jeg kan dra nytte av det, sa jeg, eller så hadde jeg ikke sagt ja. Jo vær litt grei på det da, hun ler litt og sånn da. Jeg har en måte å få sagt det på. Men det er jo sånn livet er, er det noe du ikke vil, eller kan dra nytte av, så vil du helst la det være. Nå har ikke jeg tenkt det, men...

Det er for meg uvisst om friomsorgen har videreformidlet skrivet til alle, eller om de valgte ut hvem som kunne passe til å la seg intervju. Det viktigste for meg var imidlertid at informantene representerte de kvalifikasjonene som er relevante for problemstillingen, at de er menn som har sonet på forvaring, og som nå er prøveløslatt eller løslatt.

Det er et krav til forskning at informanten skal være i stand til å gi sitt informerte samtykke.¹³ Blant tidligere forvaringsfanger kan det være noen som har et relativt lavt funksjonsnivå og som av den grunn ikke har blitt valgt ut av friomsorgen. Ved ett tilfelle var jeg litt i tvil om vedkommende var i stand til å gi et informert samtykke da jeg først snakket med ham i telefonen. Han hadde, som den eneste av mine informanter, opphold i institusjon. Kanskje var det vissheten om dette som bidro til å gjøre meg i tvil. Raskt innså jeg imidlertid at han var mer enn kapabel nok til å samtykke til å la seg intervju. Et viktig poeng i denne forbindelse er at alle jeg hadde mulighet for å bli satt i kontakt med er strafferettslig tilregnelige. Dermed kan det også argumenteres for at samtlige potensielle intervjuobjekter skulle være i stand til å fatte et informert samtykke. De er også myndige personer over 18 år.

En annen hadde problemer med å lese og skrive. Han hadde fått utlevert det skriftlige informasjonsskrivet i forkant av intervjuet, men fortalte meg, da jeg ønsket at han skulle skrive under på samtykkeerklæringen, at han ikke kunne lese så godt. Jeg sørget derfor for å lese opp hva jeg hadde skrevet slik at han ikke skulle skrive under på noe han var usikker på. I tillegg informerte jeg om at retningslinjene til NSD sier at han ikke behøver å skrive under hvis han ikke ønsket det, fordi oppmøte på intervjuet regnes som samtykke. Dette var tilfelle i ett av de andre intervjuene, der vedkommende ikke ønsket å skrive under på

¹³ Se Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi, NESH 2010.

samtykkeerklæringen. I stedet ga han sitt muntlige og «fysiske» samtykke i kraft av å være der.

2.2 INTERVJUENE

I forkant av intervjuene hadde jeg snakket med samtlige informanter på telefonen. Slik ble vi enige om hvor og når vi skulle treffes. Det at jeg hadde snakket med alle på telefonen bidro til å gjøre meg litt mindre nervøs før intervjuene. Jeg vil heller si at jeg så frem til intervjuene, samtidig som jeg var spent. Selve intervjusituasjonen ble oppfattet som lærerik og interessant, og vi hadde mye å snakke om, hvilket resulterte i intervjuer med en varighet på mellom to og tre timer. Dette var en god del lengre enn jeg i utgangspunktet hadde skissert, men samtlige syntes å ha god tid til å snakke med meg. For noen skyltes det kanskje at de ikke hadde så mange andre ting å fordrive tiden med, og for samtlige at forvaring er noe som opptar dem og at det derfor var greit å snakke med en som var interessert i det samme.

Ved et par tilfeller fikk jeg også fornemmelsen av at jeg ble ansett som en som kanskje kunne bidra til å endre på tingenes tilstand.

Det er jo en fordel at folk forsker litt på dette og skriver litt om det. Og når man kommer på et så høyt nivå som du er nå, da kan det jo brukes til noe seinere. Det er jeg litt opptatt av. Sant det her kan brukes, når du har levert din avhandling her, så kan det brukes av hvem som helst slik jeg forstår det? Siden det er masteroppgave.

LG: Ja, altså, den offentliggjøres jo den... Det spørs hva jeg skriver da (ler avventende).

Ja, du står jo fritt til å skrive, det er jo det som er fint...

LG: Jeg må skrive litt notater her også, for å hjelpe meg å huske.

Det er klart.

I disse tilfellene var det ikke fritt for at studenten følte behov for å skifte tema for å unngå å bygge opp under noen forventninger (Liebling 2001).

To av intervjuene ble holdt i friomsorgens lokaler, ett i institusjon, ett på universitet og ett på arbeidsplassen til den prøveløslatte. Jeg hadde i utgangspunktet tenkt å foreta alle intervjuene hos friomsorgen da dette av meg ble oppfattet som nøytral grunn, men jeg skjønnte raskt at

ikke alle betraktet det på den måten. Mens noen var svært fornøyde med å treffe meg i friomsorgens lokaler var andre uttalt skeptiske. Vi ble derfor enige om å treffes henholdsvis på arbeidsplassen og universitetet da disse var langt bedre egnet enn det å skulle gå på kafé eller lignende. I en slik setting ville det vært vanskelig å oppnå nok ro til å ha en god samtale, i tillegg kunne støy og lyder virke forstyrrende på lydopptaket. Hjemme hos noen av oss ble aldri diskutert som en mulighet.

Intervjuene ble innledet med at jeg spurte om mennene hadde fått informasjonsskrivet og samtykkeerklæringen. Dersom de ikke hadde gjort det i forkant, ba jeg dem skrive under på samtykkeerklæringen. Deretter forklarte jeg at jeg kom til å gjøre meg noen notater underveis og jeg spurte om det var greit at jeg benyttet båndopptaker, noe alle samtykket til. Jeg hadde også sagt i informasjonsskrivet at jeg ønsket å benytte lydopptak. Det kan derfor tenkes at de som eventuelt ikke var fortrolig med dette unnlot å ta kontakt, selv om jeg hadde forsøkt å skrive det på en slik måte at det fremsto som et ønske og ikke et krav. Jeg var på forhånd litt bekymret for om båndopptakeren kom til å virke hemmende, om den ville prege hva som ble sagt, og dette vites selvsagt ikke, men jeg fikk ikke inntrykk av at den var særlig forstyrrende. Ved et par tilfeller ble jeg imidlertid minnet på dens tilstedeværelse, og at motparten var bevisst den, fordi jeg ble bedt om å skru den av. Begge gangene ble jeg også bedt om, eller minnet på, å skru den på igjen. En av informantene ba om at han også kunne ta opp samtalen, hvilket var en situasjon jeg var helt uforberedt på. Han kunne egentlig tenkt seg å gjøre videoopptak, noe jeg ikke var komfortabel med. Vi ble derfor enige om at vi begge kunne gjøre lydopptak. Ønsket kan tolkes som et forsøk på å utjevne maktubalansen i forholdet mellom forsker og informant (Thagaard 2003).

Mennene snakket mye om oppholdet på Ila. Dette kan kanskje ses i lys av en oppfattelse av hva jeg virkelig var ute etter. Fordi jeg var interessert i hva mennene vektla og hva de fant interessant, lot jeg dem i stor grad styre samtalen så lenge den berørte de temaene jeg på forhånd hadde skissert i intervjuguiden. Jeg hadde på forhånd lagt opp til at intervjuene skulle være semi-strukturerte. Dette innebar at jeg i forkant hadde utarbeidet en intervjuguide¹⁴, som skisserte de aktuelle temaene og problemstillingene som jeg ønsket å komme inn på i løpet av intervjuet. Intervjuguiden ble på sett og vis mindre «synlig» allerede etter det første intervjuet.

¹⁴ Se vedlegg nr. 3.

Jeg hadde ikke lenger like stort behov for den tryggheten det ga å ha den liggende rett foran meg, og mennene syntes i stor grad å ha mye å fortelle om de generelle temaene jeg skisserte. Dette gjorde at jeg følte at det var lite behov for å stille alle de forberedte underspørsmålene. At mennene var lette å få i prat kan muligens ses i lys av deres bakgrunn som forvaringsfanger. Mennene kan antas å være vant til å snakke om seg selv og reflektere over sin situasjon ut i fra dens fokus på rehabilitering og behandling.

Generelt virket det som om temaet var noe samtlige syntes det var greit å snakke med meg om. Kanskje skyltes dette også at en forvaringsdom ikke er noe man føler at man kan snakke med hvem som helst om.

LG: Men når du, eller jeg vet ikke hvor mye du forteller om din bakgrunn til andre? Du gjør kanskje ikke det til alle du møter?

Nei, det gjør jeg ikke, nei herregud det går ikke an vet du. Nei altså du kan ikke snakke til gud og hvermann om det heller da. Folk er jo så forskjellig, noen er jo ekstremt fordømmende. De ser bare hat og tenker ikke noe på hva du har gått igjennom. De tenker bare i en bane da. Du har gjort sånn, du din ekle faen og sånn, ikke sant. Sånn tenker dem da. Så det går ikke an å snakke med hvem som helst om det. Du må jo liksom bedømme personen før du sier noe om det og jeg så jo nesten på deg med det samme at du skal jo bruke dette til studiet så derfor tok jeg sjansen på å si hva jeg var dømt for også.

LG: Ja, for det var jo ikke noe du egentlig måtte si...

Nei, jeg var ikke nødt å si det, men skal du ha et intervju og snakke med noen da så er det nesten bedre så det ikke blir sånn viske tiske lurestemning. Sånn hemmelighetskremmeri.

I tillegg til å være beskrivende i forhold til at dom på forvaring kan oppleves som et sensitivt tema, kan intervjuutdraget leses som et tegn på at jeg, i det minste i dette tilfellet, har lykket i å skape det Tove Thagaard (2003) betegner som en ramme av fortrolighet. Samtidig sier mannen over at han så det på meg nesten med det samme, så kanskje skyltes tillitten like mye faktorer jeg som forsker ikke råder over. I kvalitative studier er forskeren i seg selv et forskningsinstrument, der faktorer som kjønn, alder og posisjon i samfunnet spiller inn på forholdet mellom en selv og informanten (Fangen 2010). Det er derfor viktig å reflektere over sin egen rolle, selv om man ikke nødvendigvis forsøker å unngå påvirkningen.

2.2.1 Å være deltaker i det identitetsskapende rom

Identitet blir i denne avhandlingen forstått som en sosial prosess, hvilket jeg skal komme grundigere tilbake til i neste kapittel. Som forsker deltar man i denne prosessen, som både «skuespiller» og «publikum» (jfr. Goffman 1992). Min erfaring med å intervju var så godt som ikke eksisterende før den første samtalen og jeg hadde heller ikke truffet så mange som har sonet lange dommer for alvorlige lovbrudd. Jeg visste sånn sett ikke helt hva jeg hadde i vente, men regnet med å treffe på noen som hadde mye å fortelle og kanskje også mye å kritisere. Jeg hadde ca. et halvt år tidligere vært på en forvaringskonferanse i regi av Ila fengsel, og fikk der en fornemmelse av et slikt engasjement blant flere av fangene.

Forskeren er i samfunnet skriver Cecilie Høigård og Liv Finstad (1986), ikke utenfor eller over samfunnet. «Uansett hvilken posisjon hun inntar, vil hun se samfunnet fra sitt ståsted» (Høigård og Finstad 1986:21). Det at forskeren er i samfunnet gjør det således viktig at man er bevisst sin egen forforståelse og relasjonen man har til temaene man forsker på. Det betyr også at forskerens «publikum» har en formening om hvordan man er, hvilket kan påvirke deres fortellinger. Vår måte å snakke om oss selv på forstås som styrt av kulturelle forventninger knyttet til bestemte posisjoner, som det å være mor, fange eller student. Posisjoneringen er imidlertid avhengig av en motpart, en tilhører, og gjennom intervjuene var dette meg. Lois Presser (2004) viser på bakgrunn av dette til at et intervju er en situert situasjon som åpner for at den fortellende kan bruke situasjonen til å posisjonere seg som et ønsket subjekt.

På en måte kan det være fristende å skrive at det at jeg er kvinne ikke opplevdes som av videre betydning for intervjusituasjonen. Jeg fikk en tydeligere fornemmelse av at min klassebakgrunn ble vurdert med kommentarer som *du kommer sikkert fra en dannet familie du*, og at det nok var mer *ordnede forhold* der du vokste opp. Samtidig er våre forestillinger om kvinnelig og mannlig dypt forankret i vår forståelse. Monica Skrinjar skriver i artikkelen «Forskare eller babe?» at

Kombinationen av att människor generelt sett ofta(st) interagerar med verandra utifrån en underliggande, ofta(st) omedveten, förgivettagen föreställning om att människor i allmänhet är hetroseksuella, och att det finns föreställningar om vad som 'är' 'mannligt' respektive 'kvinnligt', kan dock få betydande konsekvenser för intervjusituationer (Skrinjar i Pettersson, Lander og Tiby 2003).

Det at de var menn og jeg kvinne, og at vi således ikke delte de samme rammene for erfaring kan samtidig ha bidratt til en mer inngående forklaring. Jeg var i tillegg yngre enn samtlige av mennene, men kanskje ikke ung nok til å bli ansett som uerfaren. Jeg tillot meg derfor å være litt naiv eller uvitende. Det er mulig at jeg hadde jeg følt et sterkere behov for å bevise noe annet om jeg var i begynnelsen av 20-årene. En av mennene virket imidlertid litt overrasket over min manglende ekspertise.

Og når jeg sitter på en rettskraftig dom som er endelig, etter Straffeprosessloven § 51 reises det en ny sak på noe som er endelig avgjort ved frifinnelse eller domfellelse, så skal retten avvise det av eget tiltak. Det er Straffeprosesslovens § 51, eller hvis det da som i mitt tilfelle hvor dem bruker sikring som grunnlag da, så er ikke det straff, og da var det jo den gangen Tvistemålslovens § 163 som har omtrent samme ordlyd. Men nå er det jo ny Tvistemålslov. Eller FNs resolusjon om sivile og politiske rettigheter, vedlegg 6. Av 23. mars 1976, artikkel, er det 12? Syvende punkt. Dem har reservert seg Norge da, men etterpå så fikk jo FN resolusjonen, går under EMK lov av 21.mai 1999. nr. 30, der står jo FN barnekonvensjonen og den andre med dobbeltstraff. Hva er det det heter da? I EMK.

LG: Nei, du har visst bedre kjennskap til det juridiske du enn meg...

Det med dobbeltstraff. 7 nr. 4?

LG: Det kan hende. Jeg vet ikke...

Du vet ikke?

(Pause).

Nå åssen går det med spørsmålene... får du det til?

Kanskje var det det at jeg hørte til på juss-fakultetet som gjorde at han forventet at jeg skulle ha en særlig kjennskap til paragrafene. Min rolle som «novise fra den straitte siden», som kunne tillate seg å si at jeg ikke visste, fungerte således kanskje ikke helt i dette tilfellet (Høigård og Finstad 1986).

Det finnes en rekke andre forhold som også kan sies å påvirke et intervju. En av disse er situasjonen eller rammen rundt intervjuet (Johannessen, Tufte og Kristoffersen 2010). Det at intervjuene fant sted på kontorer og grupperom, i sterile omgivelser, kunne i forkant antas å få en negativ innvirkning. For å gjøre det litt hyggeligere hadde jeg tatt med kaffe og kjeks, også

fordi jeg tenkte at kaffen kunne fungere som en nyttig «statist» hvis vi trengte noe å snakke om før vi satte i gang. Og det at vi kunne sitte uforstyrret gjorde det også lettere å prate.

2.3 ANALYSE

I forlengelsen av det jeg skrev innledningsvis i dette kapittelet kan analyser basert på intervjuer være utfordrende, man kan ikke vite om det som blir sagt beskriver virkeligheten. Som Sveinung Sandberg og Willy Pedersen (2006) påpeker i *Gatekapital* er det ofte avstand mellom språk og praksis, og de som blir intervjuet vil være opptatt av å presentere seg selv på en god måte. Deres betraktninger og måten de snakker på bør derfor heller ses som et uttrykk for den diskursen, det sosiale miljøet, de befinner seg i. For denne avhandlingen er det både et metodisk og substansielt poeng å se mennenes utsagn i forbindelse med den spesifikke konteksten forvaring de inngår i. Det er således en analyse av de forholdene som ligger til grunn for deres identitet, herunder hvordan diskurser betegner og skaper bestemte individer.

Analysen av intervjumaterialet har vært en vedvarende prosess, som således ikke kan skilles fra det øvrige skrivearbeidet. Transkriberingen var det første skrittet på veien mot analyse. Allerede da begynte jeg å kode enkelte utsagn som jeg oppfattet som særlig interessante. Transkriberingen fungerte også som nyttig læring forut for det påfølgende intervjuet, i forhold til ting som kunne gjøres bedre. I perioden rett etter at jeg var ferdig med all transkriberingen konsentrerte jeg meg om å gi ulike temaer ulike fargekoder, for så å kunne trekke disse ut av intervjuteksten og se etter sammenhenger og mulige fortolkninger. Temaene har vært nyttige for disponeringen av de ulike kapitlene og underkapitlene. Gjentatte ganger har jeg imidlertid gått tilbake til det «originale» materialet for å lete etter nye funn. Steinar Kvale oppfordrer til at man ved analyse av et datamateriale stiller ulike spørsmål til teksten (Kvale m. fl. 2009). Tilnærminger som begynner med hva, hvordan, hvorfor og hvilke betydninger kan dette ha, har således vært avgjørende i arbeidet med å forstå. Jeg stilte derfor teksten spørsmål som: Hva er det mennene fokuserer på? Hvorfor legger de det fram på denne måten? Hvordan snakker de om dette temaet?, osv.

En etisk problemstilling som melder seg ved fortolkende analyse er knyttet til de intervjuedes rett til å bli fremstilt slik de ser seg selv. Samtidig er det viktig at man som samfunnsforsker kan teoretisere og lete etter sammenhenger utover den fremstillingen intervjuobjektene gir av

seg selv. Å fokusere på betingelsene for mennenes identitetsarbeid kan gi viktig innsikt om sosiale sammenhenger og prosesser, men det kan hende at denne fremstillingen går på bekostning av deres forståelse. Men så er heller ikke målet med avhandlingen å følge enkeltpersoner, og beskrive deres opplevelser, men å plassere deres narrativer i en diskursiv kontekst. For å tydeliggjøre hva som er min fortolkning og hva mennene selv sier er sitatene skrevet i kursiv.

2.4 ANONYMISERING

Mennene jeg har snakket med er anonymisert. De har fått fiktive navn, og stedsnavn og andre kjennemerker som kan tenkes å identifisere dem er endret eller utelatt. Dette gjelder også fengslene de har sonet i, med unntak av Ila. Årsaken til dette er at nærmere 80 % av alle forvaringsdømte soner på Ila, og enda flere har vært innom anstalten i løpet av soningen. I tillegg ville det være vanskelig å snakke om den arkitektoniske fremtoningen og ulike ordninger uten at det er opplagt hvilket fengsel det er snakk om.

Siden utvalget jeg har kunnet rekruttere fra er begrenset, og jeg har snakket med fem stykker, har jeg i tillegg latt være å betegne mennene med sitt fiktive navn til enhver tid, ofte omtales de bare som «den forvaringsdømte», «en av mennene» eller «mannen». Dette for å unngå at en som forteller om et bestemt tema, eller en gjenkjennbar hendelse, kan identifiseres. Jeg skiller av samme grunn heller ikke mellom prøveløslatt og løslatt. I tillegg har jeg kuttet ut enkelte lokale dialekt-ord.

Det jeg sier bærer kjennetegnet LG.

3 KONSTRUKSJON AV IDENTITET

LG: Ja, nå har vi jo snakket lenge egentlig allerede, vilkårene har vi jo snakket om og nettverk, du har jo sagt litt om det uten at jeg har spurt deg direkte. Det er ikke sånn at du har bosatt deg et helt annet sted i landet osv.

Nei, ikke for å komme unna noen rare ting, nei, nei, jeg går hvor som helst jeg. Jeg «facet» alt liksom.

LG: Men du sa jo nettopp det at, du går vel ikke akkurat rundt og «facet» alt med en sånn merkelapp med... eller du går ikke rundt og forteller alle at du har sittet på forvaring.

Nei det gjør jeg ikke, altså, jeg jobber jo som selger og da kan du ikke si det for da får du ikke en eneste kunde ikke sant. Han tar jo en sjanse han som har tatt meg inn der. Så jeg bruker ikke etternavnet mitt så mye, bruker mest fornavn og sånn.

LG: For du føler at det er noe du virkelig må...

Ja, ikke for min egen del, men da går det gærent for bedriften da, så egentlig burde jeg hatt en sånn jobb og sittet på nettet hvor det ikke spiller noen rolle. Det var det jeg egentlig hadde tenkt å drive med da, mer sånn videofilming og sånne nettverksgreier og sånn. Det passer bedre inn når du har en sånn bakgrunn så du ikke behøver å eksponere deg selv så mye.

LG: Men synes du ikke det har noe å si heller for deg personlig, for du sa jo det at folk har, eller du har mistet all borgerlig aktelse.

Ja det har jeg sagt.

LG: Så det har vel noe å si for deg personlig også, det er vel ikke noe alright det? Å tenke at alle ser på deg som...

Nei, men jeg bryr meg ikke noe om det skjønner du, for jeg har mine egne tanker om det, for du kan ikke gå å være hengende resten av livet fordi jeg har fått noen dommer og av den grunn har tapt den borgerlige aktelsen, for det er andre som kjenner meg fra før av på en annen måte ikke sant.

LG: Så der har du ikke mistet det?

Nei, det er klart at om folk sier en ting så gjør dem seg jo sikkert andre tanker som dem ikke sier til meg, dem tenker sikkert faen det var dumt at han dreiv med det der, og han burde ikke gjort det og sånn, det er jo helt åpenbart, det er vel det dem tenker.

I det følgende skal jeg returnere til det jeg skrev innledningsvis om at vår identitet konstrueres i brytningen mellom vår egen forståelse og det sosiale. George Herbert Mead (1934) kalte denne prosessen for vårt selv.¹⁵ Prosessen eller brytningen er interessant for å betegne hvilken betydning våre omgivelser spiller for konstruksjonen av vår identitet. Intervjuutdraget fra min samtale med Petter vil bli brukt til å illustrere dette. Kapittelet kan leses som en introduksjon til den senere diskusjonen knyttet til: Hvordan forholder man seg til det å bli identifisert som farlig?

Identitet kan være et vanskelig ord å definere da det har mange beslektede betydninger, fra filosofifagets til dagligtale. Det synes derfor naturlig å vende seg til antropologien, som har hatt stor innflytelse på hvordan identitet blir forstått innenfor akademien.

Et enkelt sted å begynne en utforskning av identitet, kan være ved utsagnet om at *identitet er det man ser når man ser seg i speilet*. Man vil utvilsomt se en mann eller kvinne på en viss alder; kanskje ser man en person med en bestemt sosial bakgrunn, eller med en bestemt utdannelse. Kanskje ser man også en person som tilhører en bestemt religion, nasjon eller etnisk gruppe, og kanskje ser man til og med en hudfarge. Man ser utvilsomt et individ med sin egen personlighet. (Hylland Eriksen 1997:36).

Eksemplene Thomas Hylland Eriksen gir, har den tingen til felles at de er kategorier; mann, kvinne, sosial bakgrunn, utdannelse osv. Vår identitet eller vårt sosiale selv kan sies å skapes på bakgrunn av de ulike gruppene og sosiale kategoriene vi tilhører, det er de som gjør oss til den vi er. Antropologene skiller gjerne mellom personlig identitet og gruppeidentiteter, fra det private til det globale. For å illustrere skillet mellom vår offentlige og private identitet viser Hylland Eriksen til Fitzgeralds metafor om en *skilpadde*. «Når [skilpadden] stikker hodet ut av skallet er den sårbar, men da er den også i kontakt med verden. Når den trekker hodet inn i skallet er den trygg, men samtidig isolert.» (Hylland Eriksen 1997:37). Petter betegner forholdet tydelig. I jobben er han sårbar, han er synlig, og kan ikke stikke seg bort bak en datamaskin slik han kunne gjort i en annen jobb. Han mistenker at hvis folk hadde visst sannheten om han, så hadde han ikke fått en eneste kunde, og det ville naturlig nok vært problematisk for firmaet. Når Petter betegner at han gjennom forvaringsdommen har tapt borgerlig aktelse kobler han således identitet sammen med den kulturelle konteksten fengsel, en kontekst han oppfatter å ha en innvirkning på omgivelsenes syn på ham.

¹⁵ I avhandlingen kommer jeg ikke til å skille mellom selv og identitet. Utviklingen av selvbevissthet og identitetsstrategier oppfattes som samme ting (jfr. Kolind 1996).

3.1 DET SOSIALE SELVET

George Herbert Mead blir ansett som en av opphavsmennene til den filosofiske pragmatisme tradisjonen som oppsto på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet.

Pragmatismens hovedanliggende var å vise at mennesket er et handlende og problemløsende og ikke et rasjonelt tenkende dyr (Aakvaag 2008). Som skilpadden, har vi utviklet redskaper for å mestre våre omgivelser. Tenkning, kunnskap, symboler og språk må forstås som slike redskaper, fremfor som et uttrykk for en intellektuell dypstruktur i tråd med tidlige filosofisk tradisjon (Aakvaag 2008). De er utviklet for å håndtere de praktiske utfordringene som møter oss i hverdagen.

Mead (1934) ønsket å vise at vårt selv og vår selvbevissthet oppstår gjennom sosial interaksjon. Dersom vi aldri stikker hodet ut av skallet, ville vi ikke klare å skape oss et selvbylde, vi er avhengige av språklig formidlet samhandling for å kunne utvikle en identitet og et sosialt selv. Selvbevissthet og identitetsarbeid bør derfor forstås som en dialog mellom den enkeltes handlinger og det sosiale rommet som omgir oss (Kolind 1996). Ved hjelp av språket med sine «signifikante symboler» har vi evnen til å overveie andres reaksjoner på et utsagn eller en handling, og vi blir oppmerksomme på oss selv (Mead 1934). Symbolene er signifikante sier Mead, fordi de betyr det samme for både deg og meg. Vi er i stand til å reagere på egne ord slik andre gjør det, på den måten oppstår bevisstheten. Språket gir oss dermed muligheten til å reflektere, og overveie hvilke reaksjoner måten vi handler på kan få, fordi vi selv reagerer på samme måte. Dette får igjen betydning for måten vi handler på; vi definerer, gir situasjoner mening og handler deretter.

Når vi tenker, snakker og fortolker gjør vi det således i dialog med våre signifikante andre, inne i oss selv. Det er en refleksiv prosess, der man også tar med den andres respons i vurderingen, på bakgrunn av dette oppstår selvbevisstheten. Når Petter sier at han «*facet*» *alt*, blir det synlig at også han forholder seg aktivt til andres (antatte) fortolkninger av seg selv, der *alt* kan forstås som en anerkjennelse av andres fortolkning.

Vårt refleksive forhold til oss selv markerer skillet mellom de to fasene i selvet Mead (1934) kaller «jeget» og «meget». Det handlende subjekt, «jeget», stikker hodet ut av skallet, mens «meget» er den strukturerende organiseringen av andres holdninger, det vi ser når vi inne i skallet ser oss selv som et objekt.

Selvet forstås bedst ved at man tænker på det som en proces, hvor ”miget” alene ville være fuldstændig uden enhed og være splittet op i mange forskellige selv, hver af dem associeret med tidligere handling. Erfaringer og potentialer fra tidligere interaktion, behøver det aktive ”jeg” til at skabe enhed. [...] I denne kontinuerlige selv-reproducerende aktivitet, bruger vi således fortiden når vi bevæger os ind i fremtiden, hvor de betydningssymboler vi benytter har indbygget en forventning til fremtiden baseret på tidligere erfaring. Betydningssymboler eller symbolske repræsentationer er derfor åbne for forandring i lyset af nye erfaringer og begivenheder. (Kolind 1996:16).

Basert på «jegets» tidligere erfaring forstår «meget» til Petter seg som en som har tapt all borgerlig aktelse, det er denne kunnskapen han tar med seg i møtet med verden. Vår identitet er sosial, og et individ vil alltid ha en identitet i andres øyne fordi vi speiler oss selv i dem. «Meget» rommer således vår evne til å tenke over oss selv, en evne vi deler med våre medmennesker. På et enda mer generelt plan kan «meget» betraktes som samfunnets moralske installasjoner i den enkelte (Kolind 1996).

Meads teori om det sosiale selv er en teori om hvordan man generelt kan forstå menneskelig handling. Vi speiler oss i den andre, og gjør holdninger, normer og verdier til våre egne. Teorien kan således brukes til å belyse det løpende identitetsarbeidet de forvaringsdømte mennene gjør og konsekvensen av det å bli oppfattet som farlig. Den betegner betydningen av det sosiale for vår selvfølelse og hvordan vi reflekterer og forholder oss til vår sosiale identitet. Vi tar den sosiale identiteten i bruk, hvilket Erving Goffman sin teori kan bidra til å belyse ytterligere.

3.2 PRESENTASJON AV SELVET

Selv om Goffman aldri kalte seg mikroiinteraksjonist, var han tydelig inspirert av Mead og Blumer¹⁶, om ikke annet så på bakgrunn av sin intellektuelle sosialisering ved University of Chicago (Aakvaag 2008). I tillegg henter han viktig inspirasjon fra Durkheim i måten han oppfatter at mennesker er ute av stand til å utfordre sosialt aksepterte normer og i forhold til selvets hellighet (Kristiansen 2000).

¹⁶ Herbert Blumer var elev av Mead og den som introduserte termen ‘symbolsk interaksjonisme’. Sentralt for den symbolske interaksjonismen er forståelsen av at synet på en selv preges av de kommunikative signalene man mottar, fordi disse internaliseres og dermed påvirker vår personlighet, samtidig som de reflekterer tilbake på den andre (Aakvaag 2008).

Durkheim oppfattede den menneskelige sjæl og dermed den menneskelige bevidsthed som hellig, og denne oppfattelse føres videre hos Goffman, der blandt andet gjennom sine studier av vores hverdagsinteraksjoner analyserte, hvordan vi undgår at krænke hinandens selv og dermed i sidste instans undgår at krænke samfundets moralske orden, der er installeret i os. (Kristiansen 2000:83).

Goffman (1992, 1967) fremstiller selvet som delvis bundet av strukturelle forventninger, samtidig som han er opptatt av aktørens evne til å påvirke omgivelsene. Selvet er ikke, som hos Mead, kun et sosialt konstruert selv som formes og omformes gjennom interaksjon. Det har også en «usosialisert» del som uavhengig av erfaring, vil forsøke å leve opp til det andre forventer (Kolind 1996, Kristiansen 2000).

I *Vårt rollespill til daglig* presenterer Goffman (1992) en analyse av de hverdagslige teknikker mennesker tar i bruk for å skape et selvilde. Han plasserer menneskelig samhandling i to sfærer, «backstage», der vi kan være oss selv og «frontstage», der vi er skuespillere. Goffman skriver videre at når en person kommer sammen med andre, vil vedkommende som regel alltid forsøke å skaffe seg opplysninger om motparten eller ta i bruk opplysninger som man allerede sitter inne med. Behovet for opplysninger om en person kan ses som et ønske om å klargjøre en situasjon og tydeliggjøre forventninger for begge parter. Kommentaren om at jeg sikkert kom fra en dannet familie og mannen som lurte på om jeg syntes han så ut som en kriminell kan ses som forsøk på en slik klargjøring. Det samme kan sies om Petter sitt utsagn, som etter å ha snakket en stund om de mange utfordringene med forvaringsordningen, stoppet opp og spurte:

Synes du jeg er rar eller? Sier mye rart?

LG: Nei... jeg synes nok at du har en sånn grunnleggende skepsis som er veldig annerledes fra meg, men jeg har jo bare godt av å høre det også, og jeg kan gjerne stille spørsmålstegn ved mange ting ved forvaringsordningen også, men det blir en helt annen opplevelse for meg enn for deg ikke sant, så derfor så synes jeg jo bare det er veldig spennende, nyttig å høre.

Goffman (1992) sier at en persons evne til å uttrykke seg bygger på to veldig forskjellige tegn, på den ene siden det uttrykket han gir, på den andre det uttrykket han avgir. Det uttrykket man *gir* består av verbale eller andre symboler man benytter åpent og utelukkende for å formidle noe. Det er den rene handling, overføringen av informasjon (Kolind 1996). Når man opptrer på den sosiale scene *avgir* man imidlertid også et inntrykk bestående av en rekke handlinger som av andre kan oppfattes som karakteristiske for den handlende (Goffman

1992). På begge nivåer kan en person bevisst formidle feilaktige opplysninger om seg selv sier Goffman.

Det kan tenkes at han vil at de skal ha høye tanker om ham, eller at de skal tro at han har høye tanker om dem, eller at de skal bli klar over hva han egentlig mener om dem, eller at de ikke skal gjøre seg opp noen entydig mening. Han ønsker kanskje å sikre seg en viss grad av harmoni, slik at et samspill kan finne sted, forvirre dem, føre dem på villspor, gjøre dem til sine fiender eller fornærme dem. (Goffman 1992:13).

Hva man ønsker å formidle kan variere fra person til person. Motivasjonen til *den flinke studenten* og *den normale fangen* er imidlertid lik, å kontrollere andres atferd, spesielt den måten man blir behandlet på (Goffman 1992). Når jeg svarer Petter på den måten jeg gjør, kan det tolkes som et forsøk på å avkrefte hans eventuelle mistanke om at jeg synes han er rar, kanskje har jeg avgitt signaler som kan tolkes i den retning. Jeg fremmer i stedet en alternativ forklaring; våre ulike utgangspunkt, og bekrefter overfor ham at det han snakker om er interessant for meg. Jeg vil oppfattes som imøtekommende og interessert.

I *Vårt rollespill til daglig* synes Goffman (1992) å mene at individet i stor grad kan planlegge å fremme ønskelige selvrepresentasjoner. Goffman skriver for eksempel:

Om man skal forebygge episoder og de påfølgende pinlige situasjonene, må alle deltagerne i interaksjonen, foruten de som ikke deltar, være i besittelse av visse egenskaper og kunne uttrykke disse egenskaper på en slik måte at de redder spillet. (Goffman 1992:176).

Han synes med dette å ha et optimistisk syn på individets muligheter for å iscenesette seg selv, eller redde spillet, til tross for at det til dels avhenger av publikum og de interaksjonelle rammene (Kristiansen 2000). Selvet dannes således ikke på bakgrunn av en internaliseringsprosess, der skilpadden tar med seg den andres forståelse inn i skallet, men på bakgrunn av en eksternaliseringsprosess, der skilpadden stadig stikker hodet ut i et forsøk på å påvirke omverdenens inntrykk. Goffmans (1992) skille mellom «frontstage» og «backstage» legger dermed opp til en todelt forståelse av selvet. I Goffmans versjon kan skilpadden, når den er inne i skallet, handle tilsynelatende upåvirket av omverdenen, den kan slappe av og være seg selv. Kolind (1996) påpeker at Goffman med dette bryter med lærdommen fra Mead om at selvet *er* sosialt fordi «backstage» forstås som stedet der vårt sanne jeg kommer fram, den vi virkelig er. I stedet for å se «jeget» og «meget» som to faser i den sosiale interaksjon, skiller Goffman mellom «meget» som det isolerte, ikke-sosiale og *ekte* selv og «jeget» som

den utpekulerede skuespiller, hvis handlinger ikke har noen betydning for hans identitet.¹⁷ Problemet med denne fremstillingen er at man ikke kan annet enn å forholde seg til sin rolle, man kan ikke tre ut av et sosialt felt, eller gå «backstage» til et sted uten forventninger (Kolind 1996). Hverdagslivets rollespill er således ikke nok til å forklare hvordan mennesker forholder seg til hverandre innenfor det strukturerte rommet forvaringsanstalten er, for å belyse dette blir det nødvendig å ta turen innom klassisk rolleteori.

3.3 FORHOLDET MELLOM SELV OG ROLLE

Petter tar opp tap av borgerlig aktelse flere ganger i løpet av intervjuet, andre ganger er det jeg som forsøker å spinne videre på det. Han sier, at med en forvaringsdom har du tapt all borgerlig aktelse, med vanlig dom så har du tapt mesteparten av borgerlig aktelse som det heter. Men med en forvaringsdom så har du tapt all borgerlig aktelse sånn sett, bare der er du ødelagt. Så kan du tenke deg at når du skal ut igjen så har du sikkert noe gjeld og sånn, det har jeg også, også er det problem å få et sted å bo, det er problem å få jobb, du har en cv med hull i så store som en sveitserost ikke sant.

Litt senere i samtalen påpeker jeg at sjefen har gitt ham en sjanse for det, at han tydeligvis mente han var verdt et forsøk likevel. Petter svarer, ja, ja, ja, men allikevel så har vi tapt den borgerlige aktelsen, den er tapt. Enten så har du den eller så har du den ikke. [...] Så jeg har jo da et problem på arbeidsmarkedet, det vil alle få og én ting er en sånn rangering som avisene skriver om i fengsel, om hvem som er dømt for hva, og hvem som ligger dårligst an. Og da kommer pedofile liksom langt ned, også kommer andre i forhold til det liksom. Og da hvis du er, og det er mange av dem som får forvaring. Hvis du er pedofil eller sexforbryter også skal du ut og få jobb etterpå, og det er vanskelig, for selv om en arbeidsgiver sier at ok vi kan gi han sjansen, så vil ikke de andre i bedriften eller samfunnet rundt, han skal ikke ha noen flere sjanser liksom, han er en fæl fyr og dette er ikke bra liksom. Og det kan dem tenke om meg også, ikke sant, han er fæl fyr, han er skummel. Han kan i hvert fall ikke jobbe i bank liksom... det blir feil, det vil dem nok tenke. Så du drar hele tiden de problemene med deg og det er en konsekvens av forvaringsgreiene, og det kommer ingen unna, selv om du kan overbevise deg om at dette skal nok gå bra. Det blir problemer underveis, det gjør det, og da må du enten takle det eller ikke. [...] Og jeg hilser bare med fornavn, fordi hvis dem googler meg så kan det bli problemer for forretningen. Det holder at én er misfornøyd da vet du, så legger han det ut på nettet at der som jeg jobber, så jobber det en fæl fyr og sånn. Så har du det gående ikke sant. Og så er det jo folk som kjenner meg fra før som vet at jeg jobber der, men dem veit om det, og det er greit nok

¹⁷ I Goffmans senere bøker *Stigma* og *Anstalt og menneske* kommer imidlertid de sosiale begrensningene for et individs opptreden tydeligere til syne, hvilket jeg skal komme tilbake til under.

liksom. Så det er sånne ting, det er sånne ting som egentlig er det verste med det da, at du må gå og trippe rundt grøten liksom, det blir aldri helt bra igjen, og det er sånne ting som henger i resten av tida ikke sant, blir aldri borte det her.

Petter gir uttrykk for at den fordømmelsen pedofile eller seksualforbrytere risikerer å møte når de kommer ut fra forvaring, at mange tenker at de ikke fortjener flere sjanser, vil han også kunne møte. Man kommer seg således ikke unna rollen som *fæl* selv om man kan prøve å overbevise seg om at dette skal nok gå bra, sier Petter. Han opplever at han derfor er best tjent med å holde bakgrunnen sin skjult. Hvis samfunnet vet for mye om bakgrunnen hans vil det kunne tilegne ham en rolle han ikke ønsker å identifisere seg med.

Rollebegrepet har hatt stor betydning for sosiologien og kriminologien. En rolle kan defineres som et sett av normer, relasjoner og handlinger knyttet til en spesifikk sosial kontekst (Neumann 2001). Funksjonalisten og den klassiske rolleteoretikeren Talcott Parsons var opptatt av hvordan samfunnets normer internaliseres i oss og således styrer en i utgangspunktet fri aktør (Aakvaag 2008). Parsons hevdet at kulturelle verdier blir institusjonalisert som rolleforventninger i sosiale strukturer. Disse internaliseres også som rolleforventninger i oss, når vi sosialiseres inn i den rådende kulturen (Aakvaag 2008). Parsons strukturfunksjonalistiske rollebegrep kan kritiseres for å legge for stor vekt på særtrekk på tvers av situasjoner. Alle forvaringsfanger vil etter denne forståelsen ha de samme forventningene til en rolle, uavhengig av om de er ulike på andre områder. Det åpner heller ikke for at man konstruerer sin rolle på forskjellige måter, fordi begrepet ikke gir rom for kreativitet.

Vilhelm Aubert (1979) viser til at hele samfunnet er bygget opp av sosiale roller, det begynner med jeg, du, mor, barn, osv. Etter hvert som man går igjennom livet møter man stadig nye mennesker og utvikler nye relasjoner, som gjensidig påvirker hverandre. Vi sender og mottar signaler, og vi opplever klare forventninger knyttet til hvordan vi skal opptre. For Aubert er en rolle dermed «summen av de normer som knytter seg til en bestemt oppgave eller stilling» (1979: 46). Noen ganger kan man imidlertid havne i en rollekonflikt der man opplever motstridende forventninger til samme posisjon eller at man er tilknyttet flere posisjoner med motstridende forventninger (Aubert 1979).

Goffman (1992) betegner, som vi har sett, vår daglige samhandling som det å spille en rolle. Han legger med dette opp til et langt mer dynamisk rollebegrep enn Parsons, der individet

spiller en aktiv rolle i utformingen av sin posisjon. I *Stigma* viser Goffman (2000) imidlertid til hvordan et sosialt individ er forpliktet til å presentere en selvdefinisjon som passer med, eller i hvert fall ikke motstrider, den rollen man har blitt tilegnet. Han bruker et eksempel med en kriminell person som har skiftet løpebane og flytter, men hvor ryktet fortsatt henger igjen ved personen. En person som får et feilaktig bilde av seg selv presentert for sine omgivelser, må slite veldig med å forandre dette bildet sier Goffman. Stigma-begrepet benyttes således til å betegne en dypt miskrediterende egenskap ved et individ (Goffman 2000). Hans teoretisering rundt selvet synes dermed, i tillegg til ovenfor nevnte eksternaliseringsprosess, å romme en forståelse av selvet som et sosialt produkt. Søren Kristiansen skriver:

Det er spændingen mellem disse to i sig selv komplicerede opfattelser af selvet, der optager Goffman. Hans pointe synes at være, at det menneskelige selv ikke skal betragtes alene som et socialt determineret produkt, men som et socialt produkt, der samtidigt er i stand til at handle strategisk og manipulatorisk med henblik på en bestemt selvpræsentation. (Kristiansen 2000:55).

For å forstå Goffman sin oppfattelse av selvet, er det avgjørende å få med denne dualiteten. Kort oppsummert kan vårt selv forstås som effekten av et individs opptreden innenfor visse interaksjonelle rammer. Å ha sonet på Ila er ett eksempel på en slik ramme. Petter ønsker ikke å bli «oppdaget» av sine omgivelser av nettopp den grunn. Bildet folk har av forvaringsdømte og pedofile, at de er skumle og fæle folk, *det kan de tenke om meg også*, sier han.

En annen kan fortelle at kontaktpersonen ved friomsorgen har vært viktig for ham fordi han der har kunnet snakke om ting han ikke ellers deler med andre, som ikke kjenner bakgrunnen hans.

*Jeg føler meg trygg på ham, vi har utkjempet mange små slag underveis, så jeg stoler på ham og ja...
Jeg behøver ikke å spille noen sånn rolle, det er litt befriende det også.*

LG: Men det behøver du vel ikke lenger, eller kanskje i forhold til soning og sånn?

Det blir litt rollespill i hvert fall, for jeg går ikke rundt med pannebånd der det står eks-Ila-fange. Jeg har en forvaringsdom. Burde jeg gjort det? Nei, please... Men nå har det gått såpass lang tid at jeg tenker ikke over den biten. Det henger ikke på meg som et mareritt. Nå lever jeg framover nå.

I sitatet tar mannen selv i bruk begrepet rolle. Han forteller at han med tiden har distansert seg mer fra rollen som *eks-Ila-fange*, han tenker ikke like mye over det lenger. Samtidig, det at han tidligere opplevde forvaringsdommen som et mareritt kan tolkes som at soningen frembragte sterke, ubehagelige følelser inne i ham. Han gjør således en kobling mellom de

ytre rammene og «meget». Selv om han nå lever framover oppleves hans presentasjon av selvet fortsatt delvis som et rollespill.

En jobbet, etter prøveløslatelse, i en rehabiliteringsbedrift. Sjefen var innforstått med bakgrunnen hans og arbeidet gikk lenge helt fint.

Men etter noen måneder så hadde vi en felles røykepause utenfor og da kommer han bort til meg. Du, jeg googlet deg i går. De er ikke mye glade i deg i den kommunen du kommer i fra. Jeg anser det her som så alvorlig at jeg tror vi må tilkalle alle de ansatte i ring, og legge kortene på bordet. Og da skygget jeg ut. Det der ble for kraftig, herregud. Så lenge jeg gjør en god jobb kan ikke det være litt sånn i bakgrunnen, det blir jo hovedforhandling straks jeg viser meg en plass, en ny rettssak, der folk liksom skal kjenne på hva de føler i forhold til det. Jeg klarer ikke det altså. Å herregud jeg makter ikke, jeg har ikke kapasitet. Så det der ble så dramatisk at jeg bucket ut, jeg sa opp.

LG: Så han ønsket å gjøre det slik at de skulle være forberedt?

Forberedt, så hvis de snublet i min kriminelle bakgrunn så skulle ikke det være noe overraskelse. Så jeg kan skjønne begge deler, men altså sånn som jeg funka på den tiden så ble det for heftig for meg. Jeg var ikke moden for det.

LG: Er du det nå da?

Nei, jeg vet ikke om jeg noensinne blir komfortabel med min kriminelle fortid. Jeg vet ikke. Jeg jobber enda med å bli trygg på meg selv, føle meg komplett og solid i de psykologiske strukturene mine. At ikke korthuset ramler sammen igjen, så jeg prøver og jeg streber etter stabilitet og litt ro for å falle til ro. Det synes jeg er litt viktig, jeg vet ikke om det er et litt urettmessig ønske fra min side. Krav har jeg jo ikke. Men for å oppnå ro og stabilitet i strukturene mine så må jeg ha litt fred rundt meg og da kan jeg ikke med jevne mellomrom gå igjennom sånne hovedforhandlinger. Jeg blir ikke komfortabel med det i hodet ennå i hvert fall. Samtidig som jeg har forståelse for at det å spille med åpne kort det kan være greit.

Det mannen sier om hovedforhandling kan tolkes som en illustrasjon på forholdet mellom mannens egen forståelse og den forståelsen han med sin bakgrunn *avgir*. Dersom sjefen hadde fortalt de andre ansatte om hans bakgrunn ville det vanskeliggjøre hans identitetsarbeid, og som Goffman (1992) skriver, begrense hans muligheter for å fremme bestemte strategier for hvordan han ønsker å fremstå. Å snakke om hans kriminelle fortid blir derfor, som han sier selv, å blottlegge seg på en måte han ikke er komfortabel med. Samtidig antyder utsagnet om

at fred og ro kanskje er et urettmessig krav fra hans side at «meget» har tatt til seg rollen som avviker, slik også Kolind (1996) med henvisning til Mead skriver.

Howard Becker (1973) benytter begrepet 'hovedstatus' for å vise hvordan ett offisielt avviksstempel kan få betydning utover det det innebærer, eller det som var intensjonen. Til en hovedstatus knyttes det som regel en rekke andre forventninger og kjennetegn sier Becker. Med hovedstatus som fange, følger ofte en hel rekke negative tilleggskjennetegn som kriminell, upålitelig, umoralsk, tvilsom, ond og dum (Hauge 2001, Ugelvik 2011). For den forvaringsdømte ikke minst som farlig. I stedet for å være en fare for eksempelvis, mindreårige gutter, slik tilfellet er i mange forvaringsdommer, blir den domfelte farlig på et generelt grunnlag. Identifiseringen av avvikere handler således ikke bare om lovbruyters egenskaper og handlinger, men også om kontrollørens egenskaper og handlinger (Becker 1973, Christie 2004). Sett i sammenheng med samspeillet mellom «jeget» og «meget» kan hovedstatus således benyttes til å belyse hvordan våre omgivelser kan sies å ha en innvirkning på vår identitet.

3.4 FENGSEL OG IDENTITET

De klassiske teoriene innenfor fengselsforskning har vært opptatt av å fokusere på hvordan man innenfor fengsel som maktsystem blir tilegnet en bestemt identitet og en rolle. På bildet foran kan fangedrakten alene ses som en illustrasjon på disse rollene. Teoriene har bidratt til å belyse de institusjonelle belastningene fanger må forholde seg til (Jewkes 2002). Fengsel *gjør noe* med fangene. Fengselet blir i denne tradisjonen ansett som et egenartet sosialt system, der fangekulturer oppstår som et forsvar mot fengselets maktformer (Clemmer 1958, Sykes 1958, Mathiesen 1965). I *The prison community* konkluderer Clemmer (1958) med at fengselet fungerer som en forbryterskole, der de innsatte adopterer avvikende og kriminelle normer. Han introduserer med dette, det etter hvert velkjente begrepet 'prisonisering', for å beskrive de innsattes tilpasning til fengselslivet. I en annen velkjent studie, *The society of captives*, beskriver Gresham Sykes (1958) de tapene det å være fengslet medfører. Fengselet Sykes skildrer er svært ulikt dagens norske fengsler hva gjelder det stadige nærværet av en mulig konflikt, men hva gjelder tapene er det lite som tyder på at våre fengsler skiller seg nevneverdig ut. Med begrepet 'pains of imprisonment' beskriver Sykes det pinefulle aspektet ved soningen. Han viser til at fysisk innesperring medfører en rekke utilsiktede konsekvenser:

tap av frihet, tap av goder og tjenester, tap av heteroseksuelle forhold, tap av autonomi og tap av sikkerhet¹⁸. Samlet kan «the pains of imprisonment» ikke minst oppleves som en trussel mot individets selvoppfatning skriver Sykes (1958).

The individual's picture of himself as a person of value – as a morally acceptable, adult male who can present some claim to merit in his material achievements and his inner strength – begin to waver and grow dim. Society did not plan this onslaught, it is true, and society may even point with pride to its humanity in the modern treatment of the criminal. But the pains of imprisonment remain and it is imperative that we recognize them, for they provide the energy for the society of captives as a system of action. (Sykes 1958:79).

Begrepene 'pains of imprisonment' og 'prisonisering' har det til felles at de betegner hvordan fengsling får en innvirkning på vår identitet. Å bli «prisonisert» kan forstås som det å bytte identitet, og som Sykes (1958) skriver, kan «the pains of imprisonment» forstås som et system av sosiale roller. I fengsel blir man en fange. Sosialiseringen inn i en egen fangekultur forstås på bakgrunn av dette som et forsvar mot de smertene og identitetsutfordringene fengsling medfører (Sykes 1958). Inklusjon i en fangekultur er imidlertid ikke den eneste løsningen skriver Sykes (1958), og viser til at en annen reaksjon på fengselets behandling av fangene kan være at man heller motsetter seg dette fangekollektivet. Fangens flukt, i form av tilbaketrekning, opprør eller innovasjon kan således ses som en reaksjon på denne «moderne» behandlingen av de kriminelle (Sykes 1958).

Identitet blir på bakgrunn av dette kapittelet forstått som et sosialt konstruert som hele tiden må forhandles. I møtet med familie, venner, medfanger og kunder fremsetter vi en mengde ulike identiteter, vi tildeles roller og posisjoner som må bære en viss troverdighet. Både for omverdenen og oss selv. Statusen fange legger imidlertid begrensninger for den enkeltes identitetsarbeid. For god tilpasning på innsiden, kan bidra til problemer på utsiden, og det samme gjelder i motsatt tilfelle. Man må sånn sett være akkurat passe fange.

¹⁸ Til tross for at Sykes tapliste er skrevet i en annen tid, er det lite som tyder på at tapene skiller seg nevneverdig fra det norske fanger opplever. Se for eksempel Hammerlin (2008).

4 MALINGSSPANNET

Jeg satt på observasjonsavdelingen og var tillitsmann for avdelingen og oppe på to rådsmøter med hele ledelsen og ledere fra andre avdelinger til stede og det hadde ikke kommet med i rapporten. Jeg var sånn og sånn og sånn. Jeg bakte kanelnurrer og kaker og fuglene vet. Jeg og en annen vi hadde et sånt kompaniskap, serverte til og med inne på vakta, men nei det kom heller ikke fram i rapporten. Alt er negativt, negativt, negativt. Hvis de ikke finner noe å hekte på deg så må noe være galt fordi du er dømt til forvaring. I hvert fall virker det sånn.

Bjørn snakker her om tiden i fengsel, og hvordan hans rolle som forvaringsfange synes å overskygge hans engasjement og velmenende gester. Sitatet kan tolkes som at han, i likhet med Petter som snakker om tap av borgerlig aktelse, opplever sine muligheter for å presentere et ønsket selv som begrensede. Fengselet har allerede bestemt seg, sier han, de mente *jeg var sånn og sånn*.

Som fange kan man sies å bli påmalt en fangedrakt, med tilhørende forventninger til hvordan ens identitet skal være. Malingsspannet ved mannens side kan i forlengelsen av dette sies å representere forvaringsordningen. Den setter, som vi skal se i dette kapittelet, farge på fangedrakten, med sine teknikker for kontroll og rehabilitering på bakgrunn av diskurser om straff, fengsel og farlige lovbrøtere. Ett sort-hvitt landskap den forvaringsdømte på en eller annen måte må forholde seg til når han konstruerer sin identitet. Ikke minst fordi malingsspannet også kan sies å inneholde føringer (eller fargekoder) for hvordan man skal være. Det er fengselets maktformer.

4.1 DOM PÅ FORVARING

Mennene presenterer ulike opplevelser av det å ha blitt dømt til forvaring. Flere betegner forvaring som *et merkelig opplegg*, og at dom ikke akkurat er noe å rope *hipp hurra for*, uansett om det er forvaring eller ikke. En oppfattet det som *en dobbel, dobbel dom*, fordi han først hadde dom pluss sikring, og siden fikk forvaring.

Altså, dommen er jo fengselsstraff. Sikring er ingen fengselsstraff, det er bare noen sånne tilleggsgreier. Også tar dem en ting som egentlig, sånn som sikring, som ikke er straff og gjør det om til straff. [...] For meg var det en ganske merkelig greie. For at først fikk jeg dom og sikring, og så fikk

jeg forvaring. Så da fikk jeg egentlig dobbel, dobbel dom. På en måte. Merkelig. Jeg skjønner det ikke den dag i dag. Men, men...

En annen forteller at han tok dommen *på strak arm*, det var bare å *sette i gang* det. En sier at han var så nummen da saken pågikk at han ikke klarte å reflektere så mye rundt det der og da, men at det *skurret nok litt i bakhodet*. En annen mistet faren sin omtrent samtidig som saken var oppe, og følte derfor at han ikke klarte ta det helt inn, han *ble helt følelsesløs*. En betegner det å bli dømt til å sone forvaring som *en skrekk og en advarsel*. Han forteller at for en som aldri har vært inne i systemet så gjorde det sterkt inntrykk på ham når han fikk *pes* om han aldri ville komme ut igjen, at han ville bli sittende inne resten av livet.

En mener at grunnen til at han fikk forvaring i stedet for vanlig fengselsstraff var fordi han, etter press fra advokaten, nektet å innrømme ett av tiltalepunktene. I ettertid synes han egentlig at han skylder den advokaten en takk fordi hun nektet ham å innrømme den ene saken. Han forteller i tillegg, at grunnen til at han er positiv til forvaring, er at han havnet på Ila. Den første perioden av soningen, da han ennå sonet i et lite fengsel i hjemkommunen betegner han som tortur.

Jeg satt på [fengsel x] i ett år og det var tortur vet du. Du gikk med håndjern i kirka som forvaringsfange der, det var sikkerhet, sikkerhet, sikkerhet. Det var helt vilt! Så når vi ble kjørt til Oslo så satt vi 9 timer i en gammel Mercedes buss. Med fotlenker og håndjern i 9 timer...

I det lokale fengselet opplevde han at sikkerheten rundt ham var strengere fordi han var forvaringsdømt. Det å komme til Ila ble som å komme til en ny verden.

Så kom vi til Ila til porten så kom det en betjent ut og han ble jeg godt kjent med i ettertid da, så sier han til betjentene fra [fengsel x]. Hva er det dere transporterer? Nei, det var to fanger i fra [fengsel x]. Men hva er det de har på seg? Vi transporterer ikke fanger sånn. Jo, men vi måtte ha det. Nei, sa han, det løser du av. Ja, men kan vi ikke kjøre inn først. Nei, sa han, her er det bannlyst med håndjern og jern her i det hele. Få det av og få det av fort. Vi er ikke i Russland. Jo så måtte de gjøre det da for de kom ikke inn, fikk ikke lov. Så sa han bare slipp dem av her så skal jeg ta de med så kan dere kjøre. Jeg kan ta fangene med meg, det skal vi ordne, de ser nå ikke så farlige ut, så det skal nok gå... Så vi gikk rundt hele fengselet og vi ble satt rett utenfor, også kom han og hentet kaffe og vi drakk kaffe. Det var akkurat som å komme til en ny verden vet du. Samtidig fikk du enorm behandling, du fikk terapi du kunne gå til psykologer, du gikk program, både ROS og Brootts-brytet, samtalegrupper. Masse gode skoletilbud. Så jeg mener at alle, og det sa jeg i retten da jeg ble løslatt, da sa jeg det rett ut, alle som er dømt for misbruk av barn og uansett om det er lite tilfelle eller grovt tilfelle alt er like

galt, alt er like sykt oppi det der. Alle burde ha seg en tur til Ila, sitte to år ute på [fengsel x], du lager bare verre fanger av det. Det er rett ut igjen og opp i det samme. Og den står jeg for.

LG: Så da var det sånn sett også heldig at du fikk forvaring for da kom du til Ila?

Ja, ja. Men jeg tror nok ikke heller det at om jeg hadde sittet et annet sted at jeg hadde gått på den bommen en gang til, det tror jeg ikke, så det var nå greit nok, men de som har sittet gjerne 4-5 ganger for det samme og sitter på [fengsel x], det har ingen hensikt altså.

Mannen gir uttrykk for at han opplevde å bli møtt med respekt når han kom til Ila, kontrasten var stor, fra det han beskriver som 9 timer med fotlenker og håndjern. Hvis man behandler folk på den måten, lager man bare verre fanger, sier han.

For de fleste av mennene jeg snakket med var ikke forvaringsdommen deres første fengselsstraff. På spørsmål om det å sone på forvaring skiller seg fra annen fengselsstraff svarte en at:

Nei det, jeg har ikke sånn veldig følelsesmessig forhold til sånne ting, jeg bare tar det som det kommer jeg skjønner du. Så det er ikke noe forskjell, for jeg har vært på Ila før jeg skjønner du, på den første dommen, så jeg kjente til Ila.

LG: Ok så det var ikke noe helt nytt for deg på en måte?

Nei, men den gangen var det jo sikringsfanger som satt der, veldig mye sikringsfanger og folk fra Reitgjerdet og sånn som dukket opp der og vanket i korridorene. Litt sånn ustabile personer da. Som er litt farlig ustabile for å si det sånn, som du ikke veit hvor du har helt. Så jeg kjente til Ila godt fra før, men det hadde jo ikke endra seg noen ting der. Det var jo samme ansatte og dem kjente jo meg igjen og sånn. Og det var ikke til det gode for å si det sånn.

LG: At de kjente deg igjen? Men du var vel ikke den eneste?

Nei da, mange gjengangere der. Ja, mange som sitter for drap for andre gangen og kanskje tredje også, i hvert fall andre gangen. Kjenner mange av dem.

Bjørn kunne fortelle at

Ja, det er klart det gjør det. Uvissheten er jo en ting, stigmatiseringen kanskje en annen. Forvaring da, oi, hva da... da begynner det å bli seriøst, så det er klart det er stor forskjell.

Uvisshet, fokuset på sikkerhet og at det opplevdes som et merkelig opplegg er ting som går igjen i mennenes beretninger om det å få dom på forvaring. Flere påpeker, som mannen foran, at de hadde nok ikke gjort det samme igjen, uavhengig av forvaringen eller ikke.

4.2 FORVARING I ANSTALT

Ila fengsel og forvaringsanstalt er hovedanstalt for særreaksjonsstraffen forvaring. Anstalten har tre forlegningsbygninger kalt hovedbygget, sydblokka (med ringmur rundt) og annekset. Fengselet ble bygget i perioden 1937-39. Under andre verdenskrig ble det brukt som konsentrasjonsleir av tyskerne og i perioden etterpå til å fengsle mistenkte for landssvik. Den 1. januar 1951 ble Ila sikringsanstalt etablert og i perioden fra 1976-2000 gikk det under navnet Ila landsfengsel og sikringsanstalt. I 2000 ble landsfengsel betegnelsen tatt bort og i 2002 byttet fengselet igjen navn for å markere at forvaring nå er en hovedoppgave.

Fangene som sitter på forvaring skal jobbe, gå på skole, trene, dusje og lage mat sammen med et større antall likesinnede individer som til sammen fører en innelukket, formelt administrert tilværelse, jfr. Goffmans (1992) definisjon på en total institusjon.

Du kan tenke deg selv, det er så dumt å høre på disse historiene når du er ute at de gamle har det verre enn de som sitter inne i fengsel. Det er bare tøys og tull. Det å være isolert og innestengt, det er jo vitenskapelig bevist også det at det å være innestengt er meget skadelig. Og du blir jo låst inn på ei celle og slipper bare ut litte grann og det er alt. Det er jo andre som styrer livet ditt så lenge du sitter i fengsel vet du.

Når Sykes (1958) snakker om tap av autonomi, snakker han om hvordan den ordnede fengselshverdagen innebærer et ensidig avhengighetsforhold mellom fange og fengselssystemet. Fengsel innebærer, som Ragnar poengterer, at det er andre som styrer livet ditt. Man blir fratatt de rettigheter og privilegier man har ute i samfunnet, og må forholde seg til de reglene som gjelder i fengselet. Denne manglende selvbestemmelsesretten, kan forstås som en trussel mot mennenes opplevelse av seg selv som et fullverdig voksent menneske. Man blir satt tilbake til barndommens hjelpeløshet (Sykes 1958). Når andre styrer livet ditt blir det samtidig også vanskelig å bevise at man fortjener tillit og at man har endret seg som vi skal se senere i oppgaven.

Når det gjelder de dagligdagse formene for administrasjon og kontroll er det lite som skiller forvaring fra annen fengselsstraff. Både forvaringsdømte og andre domfelte lever i en kontrollert hverdag, hvilket kommer til syne gjennom låste dører, kroppsvisiteringer ved besøk, urinprøver, cellesjekk og lignende. Ugelvik (2011) viser til at dette er praksiser som skjer så kontinuerlig og rutinemessig at det er lett å overse at det er makt det er snakk om. For fangene er det imidlertid nettopp trivialiteten ved mye av denne kontrollen som oppleves som mest frustrerende (Sykes 1958).

Du vet dem brukte, i den miljørapporten eller innkost rapporten som er den første delen, forklaringer om at jeg hadde etterlyst tannkrem og sånn, og at jeg hadde vært så gæren i forhold til det, for da har jeg gjort grundige undersøkelser jeg. Så når dem sier til meg at du får bare tannkrem hver femte uke så sier jeg, kan ikke jeg få hver fjerde uke da, for da er min på en måte tom og jeg bruker ikke så mye, jeg er veldig sparsom, men jeg bruker å pusse tenna mye. Så da spør jeg da produsenten av den og den tannkremen hvor lenge den skal vare, sjekker med tannlegen og jeg klemmer ut tuba og måler og sånne ting. Og dette ser dem jo vet du, se hvor gæren han er nå.

At man blir tildelt en bestemt mengde tannkrem trekkes her fram som noe man som fange må innrette seg etter. Fengselet kan ikke dele ut tannkrem i hytt og vær, det må skje i bestemte former, på lik linje med de andre formene for hverdagslig kontroll.

Anstalten kan i første instans sies å skulle sørge for en vellykket innesperring av farlige kropper ved å kontrollere at den forvaringsdømte til enhver tid befinner seg der han skal være innenfor systemet, og således forsikre samfunnet på utsiden om at han ikke kan komme ut derfra med mindre det er meningen. Samtidig er også den hverdagslige kontrollen en del av et større maktapparat som blant annet dokumenterer fangenes gjøremål med tanke på progresjon og endring. Hvordan mannens motstand mot den hverdagslige kontrollen kan forstås i lys av dette større apparatet skal vi komme tilbake til litt senere. Foreløpig holder det å dvele et øyeblikk ved utsagnet om at *dette ser dem jo*.

4.3 RISIKO, SIKKERHET, SAMFUNNSTRYGGHET

Forvaringsstraffen er forbeholdt lovbrudd hvor behovet for samfunnsbeskyttelse er stort. Samtidig er faren for gjentatte straffbare handlinger et viktig moment ved idømmelse (*St. meld. nr.37. (2007-2008)*). Faren må være *nærliggende*, eller *særlig nærliggende*, etter Strl. § 39 c nr. 1 og 2. I tillegg må den være kvalifisert og på domstidspunktet vurderes som reell.

Farlighetsvurderingers treffsikkerhet ble kraftig kritisert av Nils Christie i forbindelse med Straffelovrådets utredning. Christie skriver i en egen særuttalelse til NOU 1974:17 at man ikke har godt nok grunnlag for å forutsi fremtidig farlighet og at man derfor ikke bør benytte reaksjoner som baserer seg på slike forutsigelser. Han peker på at man mangler et objektivt grunnlag for farlighetsbedømmelser både på domstiden og senere, hvilket også var noe av det sikringsordningen hadde blitt kritisert for. Spørsmålet om treffsikkerhet har også blitt diskutert av Thomas Mathiesen (2007) som skriver at når treffsikkerheten er lav vil to problemer kunne inntreffe. På den ene siden vil man kunne unnlate å bruke fengsel overfor personer som har en høy tilbakefallsrisiko. Dette kalles for de «falske negative», der antakelsen er at lovovertrederen *ikke* vil komme til å gjøre lovbrudd igjen, hvorpå han faktisk gjør det. På den andre siden, og det er dette som er Christies hovedpoeng, problemet med de «falske positive», at når man dømmer noen på bakgrunn av hva de kan komme til å gjøre i framtiden så kan man ikke unngå også å fange inn et stort antall som sannsynligvis ikke vil begå farlige handlinger i framtiden (Christie i NOU 1974:17, s. 126-146, Mathiesen 2007). Mathiesen påpeker i tillegg på at det er prinsipielt problematisk å dømme noen for handlinger som kan eller vil bli begått i framtiden, av hensyn til rettssikkerhet. Han påpeker at det er fortidens handlinger som skal danne grunnlaget for straff. Uskadeliggjøringstanken bryter således med straffeloven og straffesystemets grunnprinsipper, som at man ikke skal dømmes for en handling som ikke er begått og at det er handlingen og ikke andre forhold man skal dømmes for sier Mathiesen (2007: 129).

I NOU 1990:5 blir Christies dissens diskutert, i forhold til hvor stor sikkerhet man kan oppnå og hvor stor sannsynligheten for tilbakefall til alvorlig voldskriminalitet bør være, før man finner det forsvarlig å sette i verk en strafferettslig særordning som påfører domfelte mer frihetsberøvelse enn om han ikke ble bedømt som «farlig» (NOU 1990:5, s. 104-109).

Utvalget slår fast at man mangler en vitenskapelig fundert metode som med høy sikkerhet kan identifisere de farligste lovbrøtterne blant et større utvalg tilregnelige lovbrøttere (NOU 1990:5, Ot. prp. nr. 87). De kommer allikevel fram til, som vi kan kjenne igjen i den endelige lovtteksten, at

Det er Særreaksjonsutvalgets oppfatning at farlighet – for et begrenset tidsrom fremover – *på domstiden* kan knyttes til enkelte lovbrøttere med en grad av sannsynlighet som gjør det berettiget å undergi disse en strafferettslig særbehandling. Identifikasjonen må da baseres på objektive kjensgjerninger og erfaringer, og det må utøves et skjønn hvor en rekke personlige, atferdsmessige og sosiale momenter inngår. (NOU 1990:5: 108).

I boken *The culture of control* beskriver David Garland (2001) det han betegner som et kriminalpolitisk paradigmeskrifte i USA og Storbritannia fra 1970-tallet og utover. Garland beskriver en orientering bort i fra «penal welfare», der lovbyteren fikk individuell behandling på bakgrunn av eksperter og de profesjonelles kunnskap, og målet var å forbedre og rehabilitere den enkelte. Det såkalte «penal welfare» paradigmet bærer mange likheter med Foucaults begrep om maktformen disiplinering, som vil bli beskrevet senere. Garland (2001) betegner individers opplevelse av utrygghet som en av årsakene til fremveksten av en ny kriminalpolitikk der «penal welfare» mister sin legitimitet. I det senmoderne samfunn har målet med kontroll blitt forskjøvet fra disiplinering og normalisering av den enkelte lovbyter til å skulle regulere avviket, skriver Malcolm Feeley og Jonathan Simon (1992). Man er opptatt av å håndtere i stedet for å transformere lovbytere. Forfatterne ser vridningen i lys av at kontroll av enkeltmenneskers handlinger nå blir forstått som noe staten har begrenset tilgang til (Feeley og Simon 1992). Det de refererer til som den nye penologien, er som sådan langt mindre opptatt av ansvar, skyld, moralske evner, diagnose, intervensjon og behandling enn tidligere. I stedet er målet å iverksette teknikker for å identifisere, klassifisere og administrere grupper etter farlighet. Feeley og Simon (1998) betegner disse teknikkene for kriminalitetsbekjempelse som aktuariske, etter fokuset på å finne statistiske, praktiske løsninger for å redusere kriminaliteten i sin helhet.

4.4 «TRYGGHET GJENNOM ENDRING»

Forvaring skiller seg fra annen fengselsstraff fordi man ikke bare straffes for det man har gjort, men også for hva man kan komme til å gjøre i fremtiden. Den «sosiale roen» skal således sikres ved at farlige personer blir fjernet før de får muligheten til å gjøre noe galt (igjen). Den forvaringsdømte blir imidlertid ikke avskrevet av den grunn. Han skal, i likhet med andre domfelte lære å forvalte sitt selv slik det fremgår av *Straff som virker*:

Selvforvaltning betyr å legge til rette for en hverdag som i størst mulig grad gjenspeiler samfunnet utenfor fengselet. [...] En slik organisering av hverdagslivet i fengselet vil styrke den innsattes livsmestringsevne, og øke muligheten til å leve et liv uten kriminalitet. (*St. meld. nr.37. (2007-2008)*, s. 109).

Forvaringsanstalten blir med dette leddet som på en og samme tid skal sørge for å ivareta samfunnets sikkerhet og den forvaringsdømtes forbedring. Anstalten skal sørge for trygghet

gjennom innesperring og ikke minst «trygghet gjennom endring» slik det fremgår av nettsiden til Ila fengsel.¹⁹

I forskriften står det at anstalten skal forberede den domfelte på et liv utenfor murene ved å tilrettelegge innholdet i forvaringen. Innholdet skal «ta utgangspunkt i den domfeltes kriminalitet og tilpasses den enkeltes særlige forutsetninger og behov» (FOR 2004-03-05 nr. 481). Videre står det at «aktuelle tiltak skal utformes med sikte på å påvirke og endre den forvaringsdømtes adferd og gi vedkommende mulighet for å utvikle sin sosiale tilpasningsevne og motvirke ny kriminalitet. Innholdet i forvaringen skal søkes tilrettelagt slik at domfelte oppnår en gradvis progresjon i gjennomføringen frem mot full frihet» (FOR 2004-03-05 nr. 481).

Straff som virker kan sies å få en særskilt betydning innenfor et system som er tidsubestemt. Den *må* på noe vis virke dersom mennene skal prøveløslates, fordi tidsubestemtheten innebærer at den forvaringsdømte på en eller annen måte må kvalifisere seg for løslatelse. Innenfor forvaringsregimet skal man med andre ord gis muligheter for utvikling, men det er den forvaringsdømte som må ta i mot tilbudene og således ta ansvar for sin egen soning og progresjon. Han er en som blir definert som farlig ut i fra lovbruddet, samtidig som han forventes å ta ansvar for sine handlinger. Skillet kommer tydelig til syne ved idømmelsen av forvaring. Man blir idømt forvaring fordi man er til fare for samfunnet, gjentakelsesfaren innebærer en slags determinisme, den fratrar individet dets autonomi og evne til å kontrollere handlingene sine. Det påfølgende fokuset på mestring og utvikling kan sies å føre med seg det Hannah-Moffat (1999) betegner som «a series of moral assumptions», herunder en lav grad av kompetanse. Kravet til endring i anstalt kan på bakgrunn av dette sies å by på utfordringer for de forvaringsdømte. Bjørn sier, i forlengelsen av det han forteller innledningsvis, at han ville ha hjelp til å endre seg, men måtte streve for å bevise det.

[...]Jeg hadde jo innrømt alle forhold og jeg hadde en tanke i hodet og det var å komme kriminaliteten min til livs. Og da ville jeg ha hjelp! Herregud, jeg var jo en voksen mann, så det var på tide å begynne å ta ansvar for meg selv, men jeg måtte ha hjelp og det var jo et framskritt for meg å kunne innrømme noe sånt.

¹⁹ «Trygghet gjennom endring» er et uttrykk hentet fra Ila fengsels hjemmeside. URL: <http://www.ilafengsel.no/>. [Lesedato: 05.05.2012].

For de forvaringsdømte innebærer vissheten om at man må endre seg, ikke minst en påfølgende uvisshet knyttet til om man klarer å vekke tillit til at endring har skjedd. Innenfor den kontrollerte hverdagen i fengsel kan dette oppleves som en påkjenning.

[...]når du kommer inn så er det veldig sånn usikkert, og det sliter sånn på personer på Ila det altså. Kommer jeg ut igjen eller kommer jeg ikke ut igjen... Og mange som sliter når de søker om å bli prøveløslatt, så blir de ikke det, for det stemmer ikke overens med rettspsykiatriske vurderinger. Mange som søker perm, får avslag. Mange som får perm, men de får bare seks og seks og seks timer, og kommer ikke videre i systemet, for de tør ikke slippe de videre. Og det er notoriske løgnere, og det er ikke lett å gjennomskue. Dermed så må de prøve dem over lengre tid, om dette stemmer. Og det er måten Ila gjør det på. Men klarer du å være ærlig i fra A til Å, så de gjennomskuer det, for de prøver deg, meg også, de prøver deg hele veien. Det var ikke noe verken fra eller til der. Og når de så at det stemte det jeg gjorde og det jeg sa så ble du mer tilgitt i systemet og alt sammen.

Sykes tapsliste har ikke mistet sin aktualitet skriver Ben Crewe (2009, 2011). I stedet har nye «pains» som kravet til selvstyre og psykologiske vurderinger gjort sin inntreden i fengselshverdagen. På en måte kan dagens system anses som en oppmykning av et tidligere system sier Crewe (2011). Fangene er i mindre grad underlagt tvang enn tidligere, men individualiseringen av straff og fokuset på ansvarliggjøring gjør det samtidig mer belastende å være fange. Dagens system betegnes på bakgrunn av dette som «lighter but tighter» (Crewe 2011: 524). Halvor påpeker samtidig at det er fullt mulig å oppnå god progresjon. Så lenge man bare er ærlig og oppriktig så vil systemet gjenkjenne det.

4.5 MAKTENS OBJEKTER

Gjennom fengsling skal den forvaringsdømte rehabiliteres, han skal forandres til et ikke-farlig individ som, når dette er oppnådd, kan forsøkes løslatt tilbake til samfunnet. Kelly Hannah-Moffat (2005) argumenterer for at dagens kriminalitetskontroll kan ses som langt mer flytende og dynamisk enn det forskere som Garland (2001) og Feeley og Simons (1992, 1998) skisserer. Hun sier at overgangen til en senmoderne kriminalitetskontroll som er opptatt av å håndtere risiko og farlighet ikke behøver å utelukke at den domfelte fremdeles skal endres eller forbedres. Hannah-Moffat (2005) omtaler kombinasjonen som «the transformative risk subject». Med «What-works»-tankegangen som preger norsk kriminalomsorg ligger som sådan ikke behandlingstanken brakk, men fokuset har forflyttet seg (se f.eks. Johnsen og

Granheim 2012). De moderne siktemålene, om behandling og rehabilitering lever fremdeles, men vurderingene skal være basert på objektive vitenskapelige løsninger og evidens, fremfor skjønn. Straffen er målrettet, den skal virke og således produsere lovlydighet gjennom en vitenskapelig tilnærming til spørsmålet, der målet er å finne ut hva som passer for hvem i hvilken situasjon.

Forvaringssystemet kan sies å bygge på to komplimenterende maktstrategier. Innenfor fengselets murer skal fangene disiplineres. Disiplin kan ses som en direkte form for makt, som fungerer gjennom ett nett av mikro-makt teknologier som kontrollerer og avgrensner fangekroppene (Foucault 1999). Tannkremen og de andre dagligdagse formene for kontroll inngår i et maktapparat som tar sikte på å gjøre noe mer enn å fengsle farlige kropper. Forvaringssystemet kan imidlertid også sies å bygge på en indirekte form for makt, regjering, som virker gjennom forventninger til fremtidig atferd, kommunisert gjennom myndighetenes normaliserende diskurser (jfr. Foucault 2002). Regjering er imidlertid ikke bare rettet mot fanger, men mot alle medlemmer i samfunnet (Neumann og Sending 2003). Dersom statens virksomhet skal begrense seg til å opprettholde rammene for samfunnets virkemåte, er det avgjørende at subjektene individualiseres slik at de kan handle innenfor den funksjon som liberalismen tillegger dem (Neumann 2003:32).

Det som skiller regjering fra andre former for makt er således at den er knyttet til det refleksive, hvordan individet styrer seg selv ved at styringen blir en del av vår mentalitet (Foucault 2002). Målet med forvaring er som vi har sett at den skal virke, den skal produsere individer som er i stand til å forvalte sin egen farlighet ute i samfunnet. Det endelige målet er således ikke oppbevaring, eller konservering, selv om en av mennene litt senere i oppgaven beskriver det nettopp slik. Våre ønsker, behov og begjær kan dermed sies å være gjennomsyret av maktstrategier. En flokk individer har imidlertid behov for en hyrde, for eksempel staten, som leder den i riktig retning takket være hyrdens kunnskap og erfaring (Foucault 1982, Ugelvik 2011). Hyrden forteller oss at vi må passe oss for å bli et offer for lommetyver som opererer i området og forebygge sykdom ved å velge sunne produkter merket med nøkkelhull. Den velferdsstatlige hyrden forvalter således regjeringsmakten. Dens ambisjon er å ta ansvar for å lede samfunnet og subjektene mot et mål, og i forlengelsen passe på individet fra vugge til grav (Neumann 2003).

Hyrdens flokk består imidlertid ikke bare av selvregulerende individer, som kun trenger normativ veiledning (Neumann 2003). Enkelte av flokkens medlemmer har behov for en mer direkte kontroll. Hyrdens rolle kan således sies å være delt. På den ene siden skal den rettlede og bistå de hvite fårene i å regjere seg selv, på den andre siden skal den identifisere og ta hånd om de sorte fårene, samtidig som den skjerner dem fra flokken (Ugelvik 2012). I en norsk velferdsstatlig kontekst oppfattes selv flokkens sorte får, fangene, som en del av den samme kollektive enheten, hvis velferdsstatlige rettigheter skal dekkes innenfor murene (Ugelvik 2012). Den forvaringsdømte har derfor krav på hyrdens veiledning han også. Ugelvik skriver: «In the Norwegian context the prison is, in short, designed to be an efficient pastoral tool for the reintegration of wayward sheep.» (Ugelvik, kommer 2013, s. 11). Velferdsstatlig innesperring av farlige avvikere fremstår innenfor denne diskursen dermed som et nødvendig hjelpetiltak, der de farlige gjennom behandling skal ledes i riktig retning. I den harde enden bistår imidlertid også andre maktstrategier for å føre de sorte fårene tilbake til flokken. Målet er det samme, å regulere selvet.

4.5.1 Forvaringens panoptiske blikk

I *Overvåkning og straff* beskriver Foucault (1999) hvordan disiplinærmakten, med sine objektiverende praksiser, vokser fram parallelt med de moderne fengselsaktige institusjonene. Med disiplinen får den kriminelle kroppen en ny rolle, den er ikke lenger rituell gjenstand for fysisk avstraffelse, den skal administreres i tid og rom med den hensikt å skape en effekt i nåtid og fremtid (Foucault 1999, Ugelvik 2011). Kroppens innordning i et disiplinært regime er som et middel for å nå sjelen skriver Foucault (1999). For å forklare forholdet mellom kropps- og sjelsdisiplin tar han i bruk konseptet «panopticon» etter Jeremy Bentham. Målet er å beskrive hvordan denne maktformen etableres i moderne institusjoner som fabrikkene, militærleiren, skoler, sykehus, psykiatriske institusjoner, asyler og fengsler.

Panopticon er en skisse av et fengsel bestående av et sentralt tårn med store vinduer, der hver av cellene som omringer tårnet har et vindu vendt inn mot tårnet og ett på motsatt vegg slik at lys slipper inn i cellen. Vinduenes plassering og motlyset gjør det mulig å iaktta fangesilhuettene på avstand fra tårnet. Foucault skriver at de «panoptiske virkemidlene frembringer romenheter som gjør det mulig å se uten stans og å gjenkjenne øyeblikkelig»

(Foucault 1999:175). I dokumentaren Status-Norge: Bak murene, sier kommentatoren, mens bilder av fengselets overvåkningskameraer og en moderne sentral ruller over skjermen

I Halden fengsel er det alltid noen som ser deg. Fengselsbetjentene er tett på fangene fra morgen til kveld. Det er kameraer over alt. Planen er at de som takler overvåkingen, og tar i mot de mange tilbudene, skal lykkes bedre når de slipper ut. (NRK, 11.04.12).

Benthams fengsel ble aldri realisert i sitt fulle, men som kommentatoren påpeker, er de panoptiske trekkene tydelig gjenkjennbare i norske fengsler, spesielt i fengsler med høy sikkerhet, som Halden og Ila.

Med panopticon kobler Foucault (1999) makt og kunnskap sammen. Straffen er rettet mot *noen*, de forvaringsdømte, i stedet for å være en kroppslig pine rettet mot *noe*, handlingen. Et sentralt poeng med det panoptiske blikk er at det er organisert på en slik måte at de innsatte skal både overvåkes og vite seg overvåket på samme tid. Petters utsagn om at *dette ser dem* kan ses i lys av dette. Vissheten om det overvåkende blikket gjør at fangene blir nødt til å regulere atferden sin skriver Foucault (1999). Bjørns fortelling i innledningen til kapittellet kan også leses som et eksempel. Han vet at anstalten dokumenterer hans atferd og han forsøker å tilpasse seg etter dette. Disiplin er således en særskilt metode sier Foucault (1999) fordi individene på en og samme tid er både gjenstand og redskap for maktutøvelse.

Innenfor det disiplinære forvaringsregimet skal subjektet observeres, ledsages og kontrolleres. Den ideelle (panoptiske) maktens grep om individet skal være så godt at individet blir formet etter dens norm (Foucault 1999). Den vurderende siden av forvaring begynner, som denne mannen viser til, allerede ved ankomst fengselet.

[D]et er sånn at innkomstavdeling L der må alle igjennom ikke sant, så blir du sendt sydover eller nordover. Blir du sendt nordover så er du ikke så farlig, blir du sendt sydover da er det problemer. Da sitter du i sydblokka med ringmur rundt da, den andre er det jo bare gitter rundt ikke sant, vanlig nettinggjerde.

Om innkomstavdelingen skriver fengselsdirektøren, at den ble opprettet «for at vi tidligst mulig skal kunne danne oss et bilde av den enkelte forvaringsdømte» (Bjarkeid 2008:5). Han skriver videre at på den ene siden skal den innsatte få informasjon om hva som forventes av ham og hva fengselet har å tilby. På den andre siden skal den innsatte observeres og kartlegges, slik at fengselet kan danne seg et bilde av den enkelte, og etablere et individuelt tilpasset soningstilbud med vekt på utvikling og endring (Bjarkeid 2008). Ut i fra dette kan

den forvaringsdømte oppfattes mer som en kunde enn en klient. Fengselet skal vise hva de har å tilby, de skal danne seg et bilde av hva som er et passende produkt for vedkommende og den forvaringsdømte skal få et eget skreddersydd soningstilbud med vekt på utvikling og endring. Fengselets makt fungerer her således også som en hyrde som gjennom veiledning tar sikte på å ansvarliggjøre de forvaringsdømte.

Ila fengsel bruker mye tid på å dokumentere endringsarbeidet med de domfelte. Informasjonsinnhentingene skjer, blant annet i form av observasjoner, dagsrapporter, risikovurderinger og farlighetsvurderinger. Kartlegging og observasjon er således en viktig del av hverdagen i anstalten. Knut Bjarkeid (2008), direktør ved Ila fengsel, viser til at et stort antall ansatte jobber med denne dokumentasjonen og at Ila har en mye høyere grad av skriftlighet enn *ordinære* fengsler.

Samtlige jeg snakket med opplevde den evaluerende og utredende siden av forvaring som belastende, slitsom og ikke minst frustrerende. En kunne fortelle at han plutselig en dag havnet på inkomstavdelingen, selv om han hadde vært på Ila over lengre tid.

Plutselig en dag så kom jeg på en sånn avdeling, en sånn utredningsavdeling, når jeg hadde sittet inne i nesten fire år til sammen, med varetekt og alt. Jeg hadde vært flere år på Ila, jeg hadde tillitsverv i spisemessa. Plutselig en dag så kunne jeg ikke komme ned for jeg ble sendt til, at dem liksom skulle bli kjent med meg. Dem noterte når jeg gikk på do, alt hva du sa, om du drakk kaffe eller hva det var for noe. Alt ble notert. Jeg har aldri sett eller hørt makan, dem satte i verk svære utredninger.

Årsaken til at mannen skulle utredes var at han, i likhet med 48 andre i årene 2002 til 2006²⁰, fikk dommen sin konvertert fra fengselsdom med sikring til forvaring. Observasjonen fremstilles på bakgrunn av dette som særlig meningsløs, de kjente ham jo fra før, han hadde til og med tillitsverv før alt en dag endret seg. Med den nye statusen som forvaringsfange syntes det gamle imidlertid glemt.

LG: Og det var etter nesten fire år?

Ja, det ble jo nullstilt og mere til, jeg ble ikke behandla så dårlig i varetekt engang. Dem tok helt av vet du. Dem hørte ikke etter, og skreiv noe annet enn hva du hadde sagt. Jeg vil ikke ha med sånne folk å gjøre. Det er jo farlig. Og sa du noe så var det en trussel, det er dem som fremkaller situasjoner

²⁰ Tall fra Kompis, kilde: Berit Johnsen, KRUS

da. Det er farlig å si visse ting. Hvis du sier noe, "Er det en trussel? Er det trussel?" Har du hørt? Det må da gå an å snakke med et menneske uten at det er trussel vel? Maktmennesker er det. Vil du ikke så skal du liksom.

Mannen forteller at fengselet verken hører etter eller er særlig interessert i det han har å si uansett. Han blir, i likhet med Bjørn, tolket på en annen måte enn han ønsker. Mannen opplever å bli oppfattet som truende, men det er jo fengselet som fremkaller situasjonene mener han. Videre sier han at

[...] det var jo utarbeidet en rapport på meg og de kom jo noen og enhver og skulle snakke med meg, men jeg har ikke snakket med dem. Bare tatt ut av... Det kom ekstravakter og vikarer, dem var vel bare hentet fra arbeidskontoret mange av dem, og de skrev dagsrapport. Og jeg tror ikke de har, de har bare snakket om meg, de har ikke snakket med meg.

Han har ikke snakket med *dem*, men de har tydeligvis observert og snakket om ham. *Dem* kan på bakgrunn av de tre sitatene forstås som systemets representanter: betjenter, psykologer, psykiatere, ja selv ekstravakter og vikarer har i følge mannen sett og rapportert. I møtet med *dem* har han således lite han skulle ha sagt. De forvaringsdømtes manglende mulighet til å definere kommer likens til syne i denne fortellingen:

Ila har bukta og begge endene. Det er jo ikke tvil om det. De utarbeider rapporter på deg, de har frihet til å misforstå iakttagelser og uttalelser og bearbeide, gjenfortelle, tolke i sine rapporter, helt fritt. Sånn at det er et litt skummelt apparat som figurerer der oppe, etter mitt syn da.

Foucault (1999) sier at kunnskap om de domfelte er en nødvendig ressurs for maktutøvelse. I mennenes fortellinger kommer forvaring som kunnskapsinstitusjon til syne.

Forvaringsanstalten observerer, den innhenter og registrerer informasjon om de domfelte.

Men den gjør også noe mer, sier mannen over, den bearbeider, tolker og utarbeider rapporter - på deg.

Fengselets disiplinære kontroll bidrar til å definere en rekke teknikker og væremåter som fangene må ta til seg og iverksette til riktig tid (Foucault 1999, Crewe 2011, Ugelvik 2011). De må, som beskrevet over, følge fengselets regler. Det ligger således i fengselets natur at systemet er eksperten. Den fengslede har gjort seg fortjent til kontroll på bakgrunn av sin manglende evne til å kontrollere seg selv. Han har utøvet dårlig dømmekraft. Den

forvaringsdømte særlig dårlig som sådan. Systemet vet derfor best og vil gjerne ha sitt å si i hva som er best for deg. Når mennene beskriver forvaring som det *å bli satt under administrasjon* er det i denne setting. De opplever det som en slags bestyrelse eller formynderskap.

Straffen skal imidlertid ikke bare virke på fangenes handlinger innenfor fengselets murer, effekten skal være av en mer varig karakter, den skal feste seg i fangene (Ugelvik 2011:83). På den måten sier fengselet ikke bare noe om hvordan du er, men også hvordan du skal være. Som det følger av diskusjonen i kapitlet foran er det imidlertid ikke sikkert at fangedrakten stemmer overens med vår subjektive opplevelse og vi vil dermed forsøke å påvirke den andres oppfatning av oss selv. Malingsspannet kan dermed også sies å representere den scenen de forvaringsdømte opptrer på når de forhandler om denne identiteten. Det er rammene den forvaringsdømte kan handle og reforhandle innenfor. De parallelle maktformene får således i praksis en rekke konsekvenser for den som er sperret inne med makt.

5 FANGESTRIPER

Halvor snakker en god stund om forholdene rundt rettsaken mot ham. Han forteller at selv om han erkjenner straffeskyld og i etterkant kan si at han er glad for at han havnet på Ila så var han ikke forberedt på å få forvaring. Det var et sjokk sier Halvor. Det gikk jo... Det var ikke bare et sjokk, det var så merkelig, for jeg satt jo i varetekt i en snau måned, tre uker. Så ble jeg løslatt i fra varetekt og gikk 18 måneder fri, og da var det lagt ned påstand om forvaring, men jeg gikk 18 måneder ute. Også var jeg i rettssak og fikk forvaring der, gikk rett i fra, jeg reiste jo fram og tilbake til tinghuset selv. Reiste hjem, hadde lagt meg om kvelden, plutselig så stormer politiet huset om natta og tar meg med, legger meg i håndjern fordi jeg har forvaring ikke sant. Og selvfølgelig var det skremmende, du visste jo aldri hva som skjer neste gang her. I stedet så kunne de jo ha sagt at du må møte på politikammeret for du skal settes inn når de leste opp dommen, eller de kunne ha hentet meg der. Nei, jeg fikk reise hjem. La meg om kvelden, ingenting, plutselig så var det tre stykker som hoppet på meg i senga og la meg i jern. Lenka meg fast alle veier, for da var jeg plutselig livsfarlig, selv om jeg hadde gått ute i 18 måneder før rettssaken startet.

Foucaults forståelse av identitet er tett knyttet opp mot hans teorier om kunnskap, makt og diskurs. For Foucault er selvet diskursivt. Det eksisterer ikke som et opprinnelig utgangspunkt, som hos Goffman, men som en størrelse som dannes og formes gjennom ulike diskurser. Man kan med andre ord ikke velge å være et hvilket som helst subjekt til en hvilken som helst tid. Halvor beskriver her en opplevelse av å bli behandlet annerledes etter at han fikk dom på forvaring. Han var ikke lenger tillit verdig. Han var livsfarlig. Og man kunne ikke lenger være sikker på om han kom til å handle på samme måte som han hadde gjort de siste månedene. Fangestripene kan sies å symbolisere at Halvor har blitt et farlig objekt, en posisjon han hadde vanskelig for å kjenne seg igjen i.

5.1 STRAFFENS BUDSKAP

Fengselsstraff er myndighetenes sterkeste maktmiddel for å motvirke handlinger som er kriminalisert og skape et tryggere samfunn (*St. meld. nr.37. (2007-2008)*). Dens tilsiktede effekt på befolkningen kan deles inn i allmennprevensjon og individualprevensjon.

Fengselsstraffens allmennpreventive effekt er at den er ment å virke avskrekkende, moraldannende eller vanedannende for andre enn den som blir straffet. Fengselsstraffen skal fungere kommunikativt, den bringer budskap om hva som skjer med slike som bryter loven

og at man bør innrette seg deretter (Mathiesen 2007, Ugelvik 2011). Kommunikasjon kan betegnes som overføring av mening mellom parter i en interaksjon, eksempelvis mellom mennesker, institusjoner, grupper, klasser eller hele samfunn eller mellom stat og samfunnsmedlemmer (Mathiesen 2007). I overføringen av mening fra stat til samfunnsmedlemmer har fengselet en meningsbærende rolle, som mottakerne selv må gjenskape meningen av. Gjenskapingen av mening forutsetter en felles kontekst eller sammenheng av symbolforståelse (Mathiesen 1965). Meningsbæreren, fengselet, blir først meningsskapende når det fungerer innenfor en ramme som er gitt på forhånd. Fangedrakten kan forstås som et symbol på en slik felles forståelse, den forteller både store og små, at bæreren er en fange. Fengselet er som sådan ikke bare en institusjon som oppbevarer straffede, det inngår i en struktur som normativt og moralsk sett, skiller de innenfor fra de utenfor (Combessie 2002). Uten dette *med* og *uten* fangedrakt, ville fengselet miste sin tiltenkte allmennpreventive funksjon.

Yngve Hammerlin (2008) viser til at fengselsstraffen historisk sett bygger på to grunnleggende ideologiske pilarer som også er essensen i dagens norske fengselssystem. En straffeideologi med streng sikkerhetstenkning og rigide kontroll- og maktstrukturer som effektiviseres uavbrutt både teknologisk og sosialt. Og en rehabilitering- og behandling- og omsorgsideologi, som uttrykkes i forskjellige påvirknings-, disiplinerings-, hjelpe- og omsorgsprinsipper. De to ideologiene møtes imidlertid stadig vekk i celledøra, der mer human fangebehandling må vike for sikkerhet og kontroll. «Når sikkerhet, disiplinering og kontroll er så sterke og styrende prinsipper, formes en fengselshverdag og relasjoner mellom aktører av rigide makt-, kontroll- og kravstrukturer, der mistillit og fremmedgjort avstand mellom fanger og tilsatte ofte blir konsekvensen» skriver Hammerlin (2008).

5.2 DEN TAPTE TILLITEN

Det å dømme noen til forvaring kan sees som samfunnets måte å ta forholdsregler på, et begrep som står sentralt i Harald Grimens definisjon på tillit. «Tillit er å handle med få forholdsregler» sier Grimen (2009:31). Der det råder mistillit derimot, er forholdsreglene mange.

Etter at Ila ble etablert som et høysikkerhetsfengsel for forvaringsdømte er en av de synlige endringene et ekstra gjerde rundt området. Det nye gjerdet omslutter hele anstalten, det strekker seg på utsiden av muren til den lukkede avdelingen sydblokka, rundt det opprinnelige gjerdet rundt hovedbygget, annekset og uteområdet på baksiden av anstalten. I rommet mellom de to gjerdene har man laget en opplyst og overvåket vei. Når jeg kommenterer endringen til en av mennene, svarer han at det skjedde etter Nokas.

Ja nå har det blitt dobbelt, etter Nokas så ble det det. Da skyldte dem på Nokas, så fikk dem det gjerdet. Det er bare tull vet du, hva skal dem med det? Det er jo ingen av dem der, det er bare [person x] som sitter der. Det er jo bare tull ikke sant, han sitter jo der nede hvor det er betong. Sitter godt der.

For å gjøre plass til det nye gjerdet har en god del trær og busker blitt kappet ned, særlig i området rundt muren. Kratt og hvitveis har måttet vike for netting og piggråd. Resultatet er et langt mer synlig fengsel også for de som befinner seg på utsiden.²¹ Det doble gjerdet har imidlertid ikke minst en viktig symbolsk effekt for de forvaringsdømte (jfr. Ugelvik 2011). Ved å sette opp ett ekstra gjerde kommuniserer anstalten at de forvaringsdømte utgjør en ekstra fare. Det minner om samfunnets behov for beskyttelse og fungerer samtidig som en konstant påminnelse om den manglende tilliten de har.

Det Petter sier om tap av borgerlig aktelse kan forstås som en opplevelse av det å være uten tillit. Petter sier ikke nøyaktig hva han mener med begrepet, men han beskriver hvordan dommen fører med seg begrensninger i forhold til valg av jobb og bolig. Man får store hull på CV-en og man blir satt tilbake teknisk i samfunnet sier han. De begrensede mulighetene kan forstås som at samfunnet reagerer med at de ikke kan stole på ham lenger. Når tilliten er tapt, og man har mistet den borgerlige aktelsen er det lite man kan gjøre for å få den tilbake opplever han.

[D]u kan ikke fylle opp med noe heller, du har blitt satt tilbake teknisk i samfunnet, og blitt holdt nede av fengselet. Du får jo ikke lov, hvis du er litt på data sånn som jeg var, litt keen der sånn, så blir du holdt nede vet du, for dem liker ikke at folk kan mer enn dem om lover og regler og sånne tekniske ting. Det har den ene avdelingslederen sagt rett til meg. Han følte seg underlegen når han snakket med meg for jeg kunne mer enn han når det gjaldt data og sånne ting da. Og da får du feil forhold

²¹ Fengselets beliggenhet i landlige omgivelser i Bærum, er samtidig et eksempel på hvordan fengsler i løpet av det tjuende århundre ble flyttet bort i fra bykjernen og på den måten gjort mindre synlig for befolkningen. Fengselsmuren har i seg selv denne funksjon, skriver Sykes (1958), den skjuler fangene fra omverdenen.

ikke sant, fordi egentlig skal forvaring være for folk som er helt ustabile mener jeg, som er der nede, som ikke skjønner noe selv hvorfor dem går rundt og svirrer rundt i gatene. Dem skal ha en type forvaring, og samfunnet må beskytte seg mot dem da. Andre skal ha vanlig dom dem skjønner du.

Tillit og mistillit er tett knyttet opp mot andres forståelse av en selv sier Grimen (2009). Det er således ikke noe man kan bestemme seg for å ha eller ikke ha. Det hjelper derfor svært lite å si, eller be om, at en annen skal ha tillit til deg, vedkommende har som regel gjort seg opp en mening om det allerede. En som ikke har tillit har heller ikke det samme spillerommet, som en med tillit, for at ugunstige erfaringer kan tolkes positivt (N. Luhmann i Grimen 2009). Grimen (2009) påpeker samtidig at den største utfordringen med mistillit er at forsøk på å fremstå som pålitelig i stedet vil kunne oppfattes i verste mening. For de forvaringsdømte kan dette få den konsekvensen at hvis man prøver for hardt, så risikerer man fremstå som en manipulator. Prøver man ikke nok, risikerer man å bli oppfattet som en med manglende endringsvilje. Møtet med forvaringsordningen innebærer å gå inn i en relasjon med et system som vet best (jfr. Ugelvik 2011). Den forvaringsdømte må således fremme en identitet som ligger tett opp mot ordningens, hvis han skal bli tatt på alvor.

5.3 FOUCAULTS DISKURSIVE SELV

Foucaults forståelse av identitet er tett knyttet opp mot hans teorier om makt, kunnskap og diskurs. For Foucault er selvet diskursivt. Det eksisterer ikke som et opprinnelig utgangspunkt, som hos Goffman, men som en størrelse som dannes og formes gjennom ulike diskurser. Den dominerende diskursen, malingsspannet, tilsier at man ikke kan velge å være et hvilket som helst subjekt til en hvilken som helst tid. Fengselets disiplinære makt fører til at fangene forstås som fanger, og det er i denne konteksten mennene skal forstå seg selv (Ugelvik 2011:102).

Foucault ser ikke på makt som et resultat av at enkelte individer, eller subjekter, jobber for å fremme sine egeninteresser. De posisjonene man som subjekt innehar er et produkt av et rådende makt- og kunnskapsregime, ikke nødvendigvis skapt av vår vilje til makt, men av vår vilje til kunnskap (Foucault 1982, Veyne 2010). Ulike maktstrategier har det til felles at de produserer bestemte former for viten, som gjennom denne prosessen konstituerer bestemte individer. Kunnskap er derfor aldri verdinøytral, men flettet sammen i et nett av makt og

resulterende subjektposisjoner. Måten vi forstår mennesket som kunnskapsobjekt – som for eksempel syk eller farlig – får betydning for hvordan samfunnet utøver makt overfor individer som befinner seg innenfor det kunnskapsregime. Samtidig innebærer maktens tosidighet at det er selve kunnskapsproduksjonen om disse som har satt i gang de samme maktstrategiene. Subjektet blir altså til i møtet med makten, når makten virker på individer og skaper subjekter (Ugelvik 2011:109). Mannen som maler seg selv med fangestriper kan sies å betegne subjektets tilblivelse. Han er sammenfallet mellom styrende og styrt, eller foreningen av kontrollør og kontrollert (Ulsaker 2010).

Sjelen er leddet som muliggjør at maktens konstante og aktive grep om den enkeltes kropp og atferd løsnes (Foucault 1999). Det er i sjelen maktens effekter omformes til vaner, internaliserte holdninger og normer, ferdigheter og fornemmelsesmåter (Ulsaker 2010). Vi tar over for den ytre kontrollen og vender blikket innover. Fengselets objektiverende praksiser får derfor betydning, ikke bare for hvordan individet oppfattes, men også for hvordan individet oppfatter seg selv (Crewe 2009, Ugelvik 2011). I stedet for å se på innesperringen som noe separat fra oss, må den ses som noe vi bærer med oss, den blir en del av vårt selv og rekonstruerer således vår tilværelse skriver Crewe (2011). Tores, vel og merke humoristiske, utsagn kan ses som en illustrasjon.

Må gjøre analyse på meg om jeg egentlig skal slippe ut igjen i samfunnet, jeg utpekulerer og manipulerer mastergrad dama.

Vår identitet formes således ved at man tilegnes en subjektposisjon i en diskurs. Halvors opplevelse av å bli behandlet annerledes etter at han fikk status som forvaringsfange kan med dette forstås som en konfrontasjon med sin nye identitet. Samtidig eksisterer en subjektposisjon kun i den grad den støttes opp om og videreføres av konkrete individer (Ugelvik 2011:104).²² Innholdet i malingsspannet bidrar således til å male de forvaringsdømte i en bestemt farge, men de holder selv i kosten og må på en eller annen måte forholde seg til disse definisjonene. Identitet kan på bakgrunn av dette forstås som noe som skapes og reproduseres på bakgrunn av et rådende kunnskapsregime. Ved å ta til seg

²² En subjektposisjon er noe annet enn en rolle. «Roller er knyttet til institusjoner, subjektposisjoner til diskurser» skriver Neumann (2001). Subjektposisjoner er derfor også direkte knyttet til ivaretagelsen av diskursene, som ikke eksisterer i en egen verden, men med en befolkning som får disse til å opprettholde hverandre (Bruno Latour i Neumann 2001:123).

posisjonen som fange går man i en forvaringskontekst fra å være et objekt for kontroll til å bli et subjekt *for og av* kontroll (jfr. Crewe 2009, Ugelvik 2011). Forholdet antyder at forvaringsdommen gjør noe mer med et individ enn å kontrollere det, det gjør farlig fange.

5.3.1 **Fengslede identiteter?**

Overvåkning og straff kan på bakgrunn av dette kapittelet leses som en teori om makt og den påfølgende subjektivering av individer. Sentralt for forståelsen er sjelen, den er kroppens fengsel, skriver Foucault (1999). Som vi husker forstår Goffman identitet som et sosialt produkt, fremfor et sosialt determinert produkt. Ved første øyekast kan Foucaults subjektivering av individer virke langt mer deterministisk. For Foucault (1982) er det riktignok makten som tilegner oss de identitetene vi oppfatter som begrenset av makten, og det er den som muliggjør de subjekt-posisjonene vi kan handle ut i fra. Et fritt menneske, i betydningen uavhengig av makten, er således en umulighet for Foucault. «Nowhere can we escape from relations of power» skriver Paul Veyne (2010:95) med henvisninger til Foucault.

On the other hand, always and everywhere, we can modify them. For power is part of a bilateral relationship. It is coupled with obedience that we are free (yes, free) to agree to with either a greater or a lesser degree of resistance. But, of course, that freedom does not float in the void and cannot aim for absolutely anything at absolutely any given time. [...] The 'discourse' commands, represses, persuades and organizes. It is 'the point of contact, chafing and possibly conflict' between the rules and the individuals. Its effects on knowledge can therefore be effects on power. (Veyne 2010:95).

Den forvaringsdømte kan altså ikke velge om han skal male, men han kan utvikle teknikker for å distansere seg fra makten og skape seg om til et etisk selv, og med dette bidra til å viske ut stripene. Foucaults maktforståelse skiller seg dermed fra den tradisjonelle, i forholdet mellom makt og frihet. Makt forstås ikke som noe et subjekt gjør mot et annet, éns undertrykking av en annens frihet. Makt og frihet er i stedet gjensidig konstituerende størrelser (Ugelvik 2011). Fengselets mange maktformer, konstituerer således mange frihetsformer. Selv om diskursen man til enhver tid inngår i bidrar til å forme subjektets virkelighetsoppfatning, er det mange måter å gjøre posisjonen fange på. Ugelvik skriver:

Det er selvsagt mulig å sette i verk motstand mot maktens interpellasjoner. Selv om enkeltpersonen plassert på en celle vanskelig kan unngå å anerkjenne fangestatusen på ett nivå, betyr ikke det at det ikke er mange måter å gjøre posisjonen fange på. (Ugelvik 2011:112).

Menneskelige handlinger er således ikke determinert av samfunnsstrukturene, men de er strukturelt betinget i den forstand at strukturelle forhold, som fordelingen av makt, påvirker rammene vi handler innenfor. Vi forvalter selvet, selv om iverksettelsen av vår identitet, eller

iscenesettelsen, skjer innenfor noen gitte rammer. Vår identitet er således ikke fengslet. Samtidig bør ikke valgene over-kommuniseres. Det er snakk om «en form for valg som samtidig alltid er produkt av den subjektposisjon individet allerede står i» (Ugelvik 2011:107).

Makt kan imidlertid kun utøves over frie subjekter som er frie til å yte motstand (Ugelvik 2011). Uten motstand ingen makt, ingen makt uten motstand. Makten og motstanden er på denne måten gjensidig konstituerende. Foucault definerer makt som en «act upon action, on existing actions or on those which may arise in the present or the future» (Foucault 1982:220). Motstand kan således sies å være en *act upon an act upon action*.

Menneses motstand kan ses som en reaksjon på de utfordringene statusen farlig fange får på subjektets nivå. Motstand mot definisjonene kan med dette tolkes som en måte å mestre hverdagen på. Det trenger ikke være konfronterende og aktive forsøk på å endre, motsette seg eller påvirke makten, det er mange måter å gjøre motstand på (Ugelvik 2011). Som også Sykes (1958) er inne på kan det å takke ja til noe også være motstand. Ved å studere de forvaringsdømtes fortellinger kan man dermed også få ett innblikk i menneses bruk av mer skjulte motstandsformer.

I det neste kapittelet vil det mennene sier om *dommen, ekspertene, seg selv, de andre og systemet* bli tolket som uttrykk for et slikt posisjoneringsarbeid. Menneses narrativer forstås som bestander i en diskursiv prosess der fangene rekonstruerer og repositionerer seg som ikke-farlige subjekter, jfr. Ugelvik (2011). Utgangspunktet er, som vi har sett, at fengselets maktformer har sine virkninger og at man innenfor et forvaringsregime blir tilegnet en bestemt identitet. En måte å forholde seg til forvaringens diskursive identiteter på kan være å yte motstand mot definisjonene ved å posisjonere seg som noe annet enn et farlig subjekt, og således forsøke å undergrave systemets definisjoner. Omgivelsenes konstituerende betydning for vår identitet må således suppleres med individets evne til å yte motstand. For individet er ikke betinget av den dominerende diskursen. Det har mulighet til å fremme en alternativ identitet og på den måten yte motstand mot definisjonene.

6 “Jeg er nok ikke så farlig som det høres ut altså”



Forvaring som subjektiverende og objektiverende maktteknologi, sier ikke bare noe om hvordan man er, men også hvordan man skal være (jfr. Crewe 2009). Dersom det ikke er samsvar mellom selvdefinisjonen og den definisjonen man tillegges, mellom det indre og det ytre, oppstår imidlertid en konflikt. Vi vil da, som det følger av Goffman (1992), forsøke å påvirke situasjonen for å fremstå på en ønsket måte.

De forvaringsdømte kan samtidig sies å befinne seg i den samme særlige «klemme» som pasientene Goffman refererer til, de må, for å løslates fra forvaring, vise at de aksepterer den plass man har tildelt dem (1967: 285). Mennene er imidlertid ikke nødt til å male hele seg i fengselets bilde. Fordi de sitter med malerkosten i sin hånd er de i en posisjon der de, hvis de vil være noe mer enn en fange, kan yte motstand mot nettopp maktens definisjoner. De kan,

med små strøk av hvitt, besvare den subjektmessige utfordringen det er å være en farlig fange. Denne delen av oppgaven er viet til måter mennene løser denne oppgaven på.

6.1 «Ja, flua kan lages til en elefant når de skal få det på papir»

I motsetning til den tidligere sikringsbestemmelsen stilles det ingen krav til psykiatriske diagnoser for å bli idømt forvaring. Den stigmatiserende sjelsevne-diagnostikken om «mangelfullt utviklede eller varig nedsatte sjelsevner» er borte. Samtidig synes bruken av rettspsykiatri å fremdeles spille en betydelig rolle i forvaringssaker.²³ Dette til tross for at en av hovedintensjonene med den nye ordningen var å begrense slik bruk, ved at retten i stedet skal basere seg på en personundersøkelse i saker der det er lagt ned påstand om forvaring (NOU 1990:5).

En av mennene stiller seg tvilende til hva slags vurderinger rettspsykiateren egentlig bidro med i retten.

Han visste hvordan han skulle få vridd det til han ene rettspsykiateren den gangen jeg fikk dommen da, han begynte å spørre om jeg var storbruker av tobakk, om jeg var storrøyker. Jeg røykte en pakke rullings om dagen før jeg kom inn, også sluttet jeg å røyke i [årstall]. Når jeg kom til varetekt så sluttet jeg å røyke, har ikke røkt noe mer. Og det er ikke lett det da. Det er lettere å begynne med det tror jeg enn å slutte. Og så spurte han da, når jeg kom i lagmannsretten. Røyker du noe nå da eller? Nei, det har gått bra, sa jeg da. Og så plutselig så begynte han å si at, når han kom i varetekt på [kommune x] så plutselig så fikk han for seg at han skulle slutte å røyke. Han er så vrang og greier. Da begynte han å innlede med det, han er så bestemt, har han bestemt seg for noe så gjør han det. Og da var det jo at han tok den røykinga da, han bestemte seg for å slutte å røyke. Og det har han klart. Hva har det med en juridisk observasjon å gjøre? Plutselig er det som kanskje i utgangspunktet er positivt, det er negativt. Kan ikke snakke med sånne folk.

²³ Rapporten til Mæland-utvalget viser til at på daværende tidspunkt hadde nærmere 9 av 10 forvaringsdømte en eller flere psykiatriske diagnoser (Mæland 2008:47). Den mest dominerende diagnosegruppen var personlighetsforstyrrelser, derunder dys-sosial personlighetsforstyrrelse, som utgjorde 45 %.

For hva er det egentlig de er eksperter på?

Psykiatrien i fylket har vært i kontakt med rettsmedisinske kommisjon. Og jeg er ikke syk nok til å få behandling i psykiatrien, men dommeren har dømt meg til å ta imot behandling så lenge behandling finnes formålstjenlig. Jeg er ikke syk nok, men dømt til behandling. Så det er jo veldig... spisskompetansen hos dommeren er... Så nå er jeg her da, jeg har ikke fått den behandlingen som de skal skaffe og jeg er ikke syk nok til å få, men det høres ut som om det er min feil at jeg ikke er syk nok.

Mannen har lite til overs for både psykiatri og rettsvesen. Han skulle egentlig mottatt behandling under prøveløslatelse.

[...] det er jo leit at jeg ikke kan få behandling da, at jeg er frisk nok liksom. Sånn er det. Kan hende at jeg skal ha behandling, men hvem er det som skal bestemme at du skal ha? Ta i mot behandling så lenge som behandler finner det formålstjenlig eller hva det står i papirene, også er det en dommer som har bestemt det. Og hvilken kompetanse har vedkommende til å gjøre det med en dom. Hadde jeg sagt nei så hadde jeg vært der inne ennå! Det er ikke farlig å si ja til noe som ikke er gjennomførbart.

LG: Men visste du det når du sa ja?

Ja. Det kan jeg si nå. Og det er det: bare vær snill, vær lydig. Og det kan du gjerne skrive. Vedkommende sa ja til behandling bare for å bli løslatt. Men det er ikke gjennomførbart og er heller ikke dømt til behandling.

Flere av mennene reagerte på de sakkyndige vurderingene som ble gjort under rettssaken.

Det var ikke akkurat så jækla lett rettssak du hadde heller, også sitter det en rettspsykiater som sier at jeg bar ikke anger, jeg bar ikke nag til noen ting, jeg vet ikke alt han har skrevet, det var så naut at det var til å spy av det.

LG: Ja, så du kjente deg ikke igjen i den beskrivelsen der?

Nei. Du kan si jeg hadde nok å... jeg hadde nettopp vært i begravelsen til faren min, han døde nettopp og det var så mye som svevde oppe i hodet mitt, at var det følelser, så måtte jeg få følelser ut i fra det. Jeg fikk ikke følelser ut fra noen ting, det var så mye, jeg hadde rettssaken, jeg hadde faren min, jeg hadde alt som sveiva oppe i der, så til slutt så stoppet alt og du blir akkurat som en stein. Jeg tror det blir sånn om det går automatisk eller om du prøver å bli det, det vet jeg ikke, men det skjedde så mye at du ble liksom "til helvete med alt" og da kan ikke en rettspsykiater sitte og vurdere deg, for du har for mye, det er ikke godt å vurdere det altså.

LG: Nei, for da kommer jo kanskje det du sier med å kjenne en person inn?

Og han visste ikke at faren min hadde dødd oppe i dette heller, det visste han ikke i det hele tatt, det var advokaten som sa det til ham helt på slutten. Ja, da hadde situasjonen blitt en helt annen sa han, men jeg blir nødt til å skrive det jeg har sett. Så han var jo kjøpt av politiet, det var nå helt sikkert, det så du med en gang. Han hadde skrevet at jeg hadde alvorlig grad av personlighetsforstyrrelse, den kunne ikke behandles av noen lege eller psykiater, kom aldri til å bli bedre. Og du skriver ikke sånn. Til og med på Ila lo de av det.

Tore, som var i retten i forbindelse med konvertering, kunne fortelle at

[...] når dem prata i retten, når jeg skulle ha forvaring, da var jeg dyssosial²⁴. Det er jo ikke straffbart å være det, det er et sosialt problem. Folk prata jo så dumt. Det er når en hel masse lærde mennesker begynner å tenke, det er kanskje da det begynner å gå gærent. Og plutselig så har jeg en diagnose, jeg er paranoid da. Jeg hadde paranoide trekk, det er i forhold til hva noen har forklart da, og dem bygger videre på det.

Han stiller seg i tillegg kritisk til lovmessigheten ved at dommen hans ble konvertert til forvaring. Tore synes på bakgrunn av dette å oppleve at det er ekspertenes diagnose som gjorde konverteringen tilrådelig. At man er dyssosial virker for ham som på siden av poenget. Utsagnet om at *folk prata så dumt* kan således sees som et forsøk på å distansere seg fra rollen systemets lærde tilskriver ham. Den sammen mannen hadde tidligere fått beskjed om at han skulle få besøk av en rettspsykiater. Han sa nei.

Ja, og jeg ville ha greie på hvorfor. Jeg satt og sonet en rettskraftig dom, hvor, det var ikke akkurat den skarpeste kniven i skuffen han betjenten da, så han fikk jo ikke med seg hvorfor jeg sa nei. Hvis ikke jeg fikk greie på hvorfor han skulle komme. Han bare gikk ned og busa i vei, bom, bom, bom enkel person. Han vil ikke snakke med han. Det er jo ikke det samme, jeg ville ha greie på hvorfor han skulle komme. Hvis ikke så vil jeg ikke snakke med ham. Men det klarte han ikke, og han ga heller ikke noen beskjed tilbake.

²⁴ Dyssosial personlighetsforstyrrelse, er den mest dominerende diagnosen blant de forvaringsdømte og utgjør 45 prosent av diagnosene. Tilstanden er definert som personlighetsforstyrrelse etter det internasjonale ICD-10 systemet, og kjennetegnes ved et stabilt mønster med manglende eller betydelig nedsatt samvittighet/skyldfølelse/anger, manglende ansvarlighet, impulsivitet og aggresjonsproblematikk og at samfunnets regler, normer og lover ikke følges (Store medisinske leksikon 2010). Det tankevekkende er imidlertid at personlighetsforstyrrelser anses som et relativt stabilt trekk, hvilket kan forstås som om det er begrenset hvilke muligheter som er til stede for å endre tiltaltes personlighet.

Tore gir uttrykk for at det som for ham var en legitim vegring blir tolket som vanskelighet fra hans side. Han er irritert og frustrert på den dumme betjenten som ikke fikk med seg hvorfor han sa nei og som i tillegg trolig gikk ned til de andre og la ut om dette. Sitatene kan således også leses som et uttrykk for frustrasjon knyttet til hans frarøvede autonomi, som beskrevet av Sykes (1958). Det at han nekter å innfinne seg i alt anstalten pålegger ham å gjøre kan således sees som et forsøk på å forstyrre den maktubalansen det er å ha andre som *styrer livet ditt* som vi husker fra sitatet på side 38. Motstanden blir således en måte å takle dette tapet på autonomi.

Flere av mennene beskriver hvordan de på ulike måter har ytt motstand mot at vurderingene skulle finne sted. Fortellingene kan leses som forsøk på å gjøre det, i det minste litt, vanskeligere for systemet. En viser til at han nektet å ta del i en risikovurdering før Ila kunne vise ham mandatet som gav dem rett til å gjøre dette.

[...] da ble det skrevet en risikovurdering av meg uten at jeg deltok på det selv. Og der har du det største problemet på Ila, dem bare gjør som dem vil, og dette blir brukt som dokument i retten. Gyldig dokument. Også står hun der i retten og får spørsmål om mandatet, også sier hun bare: Nei vi bruker ikke mandat. Og det som er sjokkerende da, det er, da tar ikke dommeren tak i det og sier, men trenger dere mandat? Det må jo avklares først eller så er jo dokumentet ugyldig mener jeg da. [...] Har altså skrevet en subjektiv oppfatning av en psykolog, som har jobba på Kripos med noen spesialgreier der sånn, og det er da vi er ute på farefulle veier vet du. Når sånne får lov til å ture fram i retten og fremstiller meg som en problemmaker som ikke kan takle samfunnet og sånn fordi jeg har skrevet så mye klager og alt mulig der. Mener jeg trenger langvarig behandling, men hva slags type behandling? Det er jo ikke... for jeg har ikke noen diagnose så hva skal behandles da liksom, nei skal bare behandles. Kommer til å dra nytte av program og sånn, men hva slags program det er det ingen som vil si, og det Brootts-brytet har blitt antydnet, men det Brootts-brytet er for folk som ikke skjønner at dem skal stjele biler, det er sånn amatørprogram.

I denne fortellingen er det tydelig at mannen opplever at det er anstalten som ekspert som har overtaket. Anstalten bearbeider, tolker og gjenforteller uten å konferere med den det gjelder, og tilsynelatende uten logikk. Samtidig pålegger de ham en identitet som en problemmaker og et behandlingstrengende subjekt som han ikke kjenner seg igjen i.

Følelsen av at ekspertene kan ta ting ut av kontekst og tolke det som de vil stemmer godt overens med det Crewe (2011) fant i sin studie. «The sense that any comment can be used against you, and that psychological interpretations are inescapably negative, is both dizzying

and suffocating» skriver Crewe (2011:517). Mannen gir uttrykk for at det er anstaltens eksperter som sitter med de sterkeste kortene, de får tydeligvis ture frem i retten sier han. Samtidig er han ikke fullstendig maktesløs i møtet med ekspertene. For å håndtere situasjonen og posisjonere seg som noe annet enn det de tillegger ham, fremhever han deres inkompetanse. Psykologeksperten er ikke bare subjektiv, vedkommende har til og med jobba for Kripos. Behandlingen anstalten anbefaler er for amatører, og ingen kan gi ham et ordentlig svar på hva som skal behandles. Han reposisjonerer seg således i forhold til deres autoritet.

Å sone forvaring innebærer at man må forholde seg til en hel rekke eksperter. I møtet med de formelle ekspertene som rettspsykiatere, mangler fangene det Hans Christian Sørhaug (1977) betegner som mulighet for tilbaketrekning. Ikke bare fysisk, i forhold til det å kunne trekke seg tilbake, men i forhold til det å kunne velge å være deltager eller ikke. Man skal således utredes enten man vil eller ikke.

Når mennene snakker om rettspsykiatere, aktor, psykolog, kontaktbetjent, direktør, betjenter og sommervikarer i fengselet fremstår samtlige til tider som eksperter, ikke fordi mennene mener de vet så mye, men fordi de alle på hver sin måte presenterer en mening om deg som du på en eller annen måte må forholde deg til. Motstand mot ekspertenes definisjoner, kan således tolkes som en kamp mot hele systemet. Opplevelsen kan sees i lys av anstaltens panoptiske blick som samler inn informasjon fra flere hold. Samtlige av systemets aktører blir således noen som fremstår som eksperter på deg, fordi de bidrar til denne informasjonsinnsamlingen. Forvaringsfangene opplever det samtidig som et dilemma at hvis noen med tillit, som psykiaterne, er uenige med deg kan det bidra til å gjøre oppholdet på forvaring enda lengre.

Noen ganger kan ekspertenes (her: anstaltens) uttalelser imidlertid brukes mot dem selv. Fortellingen om tannkremen på side 39 fortsatte som følger:

Men enden på visa, det skriver dem jo i dommen her, for det står dem og snakker om i retten også vet du, nei han hang seg opp i tannkrem og hadde for kort sengetøy og var liksom gæren av den grunn. Og da sier jo retten, vet du, at det burde være en selvfølge at du får nok tannkrem og sengetøy og sånn, dem får det midt i fleisen. Og da har ikke jeg vært samarbeidsvillig jeg skjønner du, på grunn av tannkremen. Og det har fulgt meg igjennom hele soningen, ja ja ja. Det går gjetord om det der, bare spør en av juristene om tannkremen til [navn x] så får du høre. Alle veit om det liksom, så det er ikke en som ikke kjenner til det opplegget der. Dem har sittet og pratet om det i kantina om hvor

gæren jeg er ikke sant fordi jeg har tatt sånne ting konkret. Og sengetøy som er for kort. Det er ikke noe behagelig vet du å ligge med dyne som du må krølle 20 cm. Da tar jeg opp det, og det står i retningslinjene at det skal være i orden.

Det var altså ikke nok at mannen ikke fikk bestemme selv når han skulle ha ny tannkrem, han opplevde i tillegg at hans protester ble forsøkt brukt mot ham. At det var ham det var noe galt med. Retten var imidlertid helt enig med ham i dette, så der fikk de den sier han. Historien fungerer således som en fortelling om hvordan anstalten gjør feil.

6.1.1 **«De har jo diagnoser så lange som et vondt år vet du»**

En forteller med tydelig sarkasme at han satte pris på at rettspsykiaterne fikk oppklart et par ting for ham.

Han [rettspsykiater x]kom jo og snakka med meg når jeg var på lla, og da åpnet han liksom, ja, du er jo ikke dum sa han til meg da. Å, er jeg ikke det, sa jeg, jeg var jo så glad vet du atte... Jeg har bestandig hørt det at jeg er litt dum vet du og plutselig så kommer det en og sier at jeg er ikke dum. Jeg ble så glad. Å, er jeg ikke det sa jeg til han. Fikk jeg jo det konstatert. Og det var en annen dame som kom da som spurte om jeg hørte stemmer? Ja, jeg hører jo deg da sa jeg til henne, så fikk hun jo greie på det, at det var ikke noe gærent med hørselen heller...

Mannen opplever å ha en diagnose, men gir gjennom den humoristiske tilnærmingen uttrykk for at den ikke er så lett å kjenne seg igjen i. Han sier litt senere i samtalen:

Jeg kan jo ikke bli forfulgt jeg da.

LG: Du kan ikke bli forfulgt?

Nei, jeg er jo paranoid. Det føles i grunnen bra mange ganger, hvis det er en... Ja tenk på det, hvis du blir mistenksom overfor personer, det må jo være fryktelig at folk er etter deg liksom. Det må være en forferdelig følelse. Da er det greit å være paranoid altså, for da er du fritatt for det.

LG: Ja nettopp, da har du noe å skylde på...

Nei, eller det er jo ikke sånn, jeg er jo paranoid så jeg kan jo ikke bli forfulgt. Så det er jo mye fint i å ha en diagnose. Det er veldig fint det. Og at den blir opprettholdt.

LG: Ja...

Ja, det er fint det.

LG: Det er bra man kan se det positive.

Ja, jeg synes det. Det er jo fint at man kan se det sånn. Tenk da, den som går der og har følelsen av at det er noen etter en. En forferdelig følelse da. Da er det greit å være paranoid. Så er det ikke sånn, selv om det føles sånn...

Crewe (2009, 2011) viser til hvordan fangenes opplevelse av selv blir utfordret og overskrevet av psykologiske attributter. «In the words of one prisoner (George), one's experiences and identity are 'formalized and institutionalized', often giving an enduring master-label, for example, as someone with 'impulsivity problems' or an 'anti-social personality' (Crewe 2011: 515). Yngvar Løchen (1976) beskriver i sin studie *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus* at hvis pasienten stadig føler seg misforstått er det en fare for at han etter hvert vil unnlate å vise personlig initiativ. Det som kjennetegner den diagnostiske forklaring er at den forklarer atferd ut i fra individet og dets personlighet skriver Løchen (1976). På den måten unnlater man å se atferd som et uttrykk for en sosial konstellasjon eller konflikt. Løchen (1976) viser videre til hvordan en diagnostisk kultur fungerer direkte som sosial kontroll fordi den gjør det vanskelig for pasientene å fremme sine krav. Den kan også bidra til at det oppleves som om muligheten for endring er svært liten. Ved å bli kjørt diagnose på, som en av mennene betegner det som, mister man noe av de mulighetene man har for å kontrollere andres inntrykk av en selv, jfr. Goffman (1992). Selve diagnosen kan slik sett sies å avgi et inntrykk, som av andre oppfattes som karakteristiske for den diagnostiserte.

Noen vil utvilsomt utvikle behov for å slippe unna den diagnostiske virksomhet. Ønsket om fristed føles sterkt. Det er muligheter for separatisme og at enkelte slutter seg sammen i resignerte allianser. Slike allianser vil bli tolket som forsøk på å dempe den irrasjonelle angst som denne kulturen provoserer. (Løchen 1976:215).

Som mannen over demonstrerer er det imidlertid også mulig å benytte diagnosene i sitt posisjoneringsarbeid mot ekspertenes og således systemets definisjoner. Ved å spøke med diagnosene sår han også tvil ved deres validitet, samtidig som han slipper unna den diagnostiske virksomheten i tråd med det Løchen (1976) skisserer.

6.2 «Det er ikke alle som har vokst opp i et hjem der de får hjelp akkurat»

Ragnar presenterer seg selv som en som har hatt dårlige forutsetninger for å klare seg bra. Han har hatt en vanskelig oppvekst, preget av alvorlig omsorgssvikt, mangelfull skolegang og påfølgende jobbmuligheter. Hans historie skiller seg således fra det de andre mennene forteller. Flere av de andre snakker om velfungerende familieliv og karrierer før de fikk forvaring. Ragnars fortelling er imidlertid ikke unik i forvaringssammenheng. I Mæland-rapporten vises det til, etter gjennomgang av 124 forvaringsdommer, at i de fleste saker er barndommen, ikke uventet, beskrevet som svært vanskelig (Mæland-rapporten 2008).

Jeg hadde vært utsatt for ekstrem vold vet du. Og da mener jeg ekstrem vold. Så mye vold at du ikke vil forestille deg det. Jeg ble slått med beltereim, jeg ble slått ut melketennene på, spent i mellomgulvet så jeg kastet opp blod. Og da var jeg bare et lite barn. Helt fra jeg gikk med bleie rett og slett. Så da er det ikke rart at du blir litt... ja.

Presser (2004) fant at mange av de mennene hun intervjuet vridde oppmerksomheten vekk fra sine voldelige handlinger, også når handlingene var samtalens fokus. Mennene snakket i stedet om sin egen offerrolle, dumhet, reaksjonsapparatet eller lovbrøtere som var verre enn dem. Den samme tendensen er å finne i mitt materiale.

Jeg føler mange ganger at jeg fikk min straff og har gjort opp for meg, men hva med de som har svikta meg? Turer videre og ikke noen reaksjon på noe som helst. Livet er ikke helt... ja. Det blir på en måte sånn at selv om jeg fortjente straff for det som jeg har gjort, og alt mulig sånn, det er jo enn annen side av saken. Men jeg mener at de som har gjort meg slik jeg har blitt, og svikta, ikke hjelp, ikke noe som helst. Dem burde jo sittet bak lås og slå dem også egentlig. Men, men. Sånn er det...

Ragnar erkjenner at han har gjort noe galt, som han måtte sone for og at han således har fortjent fangedrakten sin. Resignasjonen han uttrykker kan tolkes som at han anser at han i lys av å være forvaringsfange ikke er i en posisjon der han kan sitte i en moralsk høyborg, han identifiserer seg med denne posisjonen. Ragnar skriver seg med dette inn i forvaringsordningens farlighetsdiskurs. Samtidig er det kanskje ikke så rart at han ble slik med den oppveksten han har hatt, sier han.

Gresham M. Sykes og David Matza (1957) avviser i sin innflytelsesrike artikkel «Techniques of neutralization» teorier om at avviker grupper har en særskilt moralsk kode, slik blant annet Albert Cohen (1955) hevder. Sykes og Matza fant at de ungdomskriminelle de studerte ofte uttrykte skyld overfor deres ulovlige aktiviteter, at de ofte respekterte lovlydige mennesker, at de skilte mellom et «verdige» offer eller ikke, og at de ikke var immune for krav til å være moralske vesener. De kom med dette fram til at avvikere deler det samme moralske verdisetet som storsamfunnet, men kombinerer dette med en rekke nøytraliseringssteknikker som lanserer deres historie som et unntak. Nøytraliseringssteknikker kan således ses som en måte å stilne den moralske forpliktelsen man føler overfor seg selv. Sykes og Matza (1957) omtaler fem slike teknikker: *Fornektelse av ansvar* innebærer at man oppfatter seg som et offer for ytre omstendigheter, *fornektelse av skade*, at ingen har lidd skade av handlingen, *fornektelse av offeret*, at offerets status blir endret til en som fortjente handlingen og *fordømmelse av fordømmerne*, innebærer at man stiller spørsmål ved fordømmerenes motivasjon for å definere handlingen som avvikende. *Appell til en høyere standard* innebærer til sist at man anerkjenner at man har gjort noe galt, men at det kom i andre rekke etter en viktigere regel, ett større gode (Sykes og Matza 1957). Ved å fokusere på de som har sviktet ham nøytraliserer Ragnar således handlingen ved å plassere, i hvert fall noe av ansvaret utenfor seg selv. Hva med de som har gjort ham slik han har blitt, spør ham, burde ikke de straffes?

Jeg ble veldig redd for voksne folk. Så da jeg fikk dom og sikring så syntes jeg dette ble litt spesielt. Jeg følte... jeg har vært en redd og engstelig mann. Kun gjort noe med det de seinere åra. Har jobbet veldig, veldig mye med meg selv og har klart å sosialisere meg. Klart å hjelpe folk... gjør jeg i dag. Alt mulig. Men før var jeg veldig, veldig redd. Og da jeg ble pågrepet var jeg nesten som et lite barn. Helt forknytt. Klarte liksom ikke å snakke. Fikk ikke noe fornuftig ut av meg, i det hele tatt.

LG: Det krever jo litt å innrømme det også, at man var en redd og engstelig mann. Det er jo ganske sterke ord.

Ja, jeg var faktisk det altså. Men det er jo måten man har blitt behandlet på siden man var liten. Slått hjemme, mobba på skolen, sendt på hjelpeskole, alt det der. Det har ikke vært lett.

LG: Hva er det som, siden du nå har kommet langt videre fra det du beskriver, føler du at du har fått hjelp? Hvor?

Hjelpen er fra meg selv, rett og slett, og selvfølgelig at jeg har truffet noen personer som har gitt meg den hjelpen jeg... Jeg har gått til psykolog selvfølgelig. Jeg har møtt støttekontakter som har vært villig til å høre på meg, og sånn gradvis har jeg blitt mer åpen, og turt å slippe folk mer inn på meg. Noe som jeg ikke har gjort så veldig mye før. Også fikk jeg på en måte... sånn som [saksbehandleren] som jobbet på friomsorgen var en kjernekar. Koselig og fin å prate med.

Ragnar forteller åpent om mange temaer, blant annet om sin bakgrunn, og jeg viser takknemlighet for det.

LG: Nei, så takk for det, at du deler. Jeg tenker jo at det at du har, ikke bare hva du har sonet for, men at man har sittet på Ila, kan kanskje være vanskelig?

Ja, ikke sant, det er jo den mest spesielle plassen av fengsel. Det er jo Ila det. Den desidert hardeste plassen å sone, det er det. Du treffer mest mulig av de mest rare sortene inne i der. Jeg har sittet og hørt på, som jeg sa, drapsmenn som satt og flira og syntes det var bare moro at de hadde hakket hodet av noen, pakka det inn i plass og brukt til fotball etterpå for eksempel. Og det var litt sånn skremmende å høre på altså, du blir litt... Uff, tenkte jeg, men du kan ikke si så mye i og med at du har gjort noe idiotisk selv.

LG: Hvordan oppleves det å sitte sammen med noen som har gjort sånne ting da? Følte du at det var riktig at du satt på samme type dom? Når også du fikk forvaring? Var det vanskelig å akseptere?

Nei, at du satt inne det var jo ikke så vanskelig å akseptere for du skulle jo sone for det, men det var jo lengden og måten og alt det der. At jeg ble brukt for å statuere et eksempel, og det er som jeg sier, de plukker de svakeste når de ønsker å øke strafferammen. Da bør de bruke folk med sterkere ressurser og ikke plukke fra de svakeste i samfunnet for å si det sånn. Også blir det jo rart å sitte sammen med alvorlige drapsmenn som har gjort såpass bestialske ting, og så slipper de ut igjen før du slipper ut igjen. Det blir jo veldig snedig, da begynner du liksom å tenke hva skjer egentlig ikke sant.

LG: Ja, hva tror du? Hvorfor tror du de slapp ut før?

Nei, det blir bare helt, ja i forhold til sånne historier så har du kanskje sittet for å ha tatt på noen og sånne ting. Også kommer det en som har faktisk fysisk tatt et liv, tatt livet av en person som overhodet ikke kan rehabiliteres selv for jeg tror ikke du kan rehabiliteres til å få hodet på plass akkurat. Det er vel tvilsomt. Så da blir det litt sånn, ja, det går jo litt innpå, det gjør det.

Ragnar fremstiller seg her som et offer for makten, han ble brukt til å statuere et eksempel. At makten bruker de svakeste på den måten kan ses som en fordømmelse av fordømmerne, jfr. Sykes og Matza (1957). Systemet gjør feil, det er derfor ting ble som de ble. Ved å ta i bruk

denne teknikken kan han således opprettholde status som et ikke farlig subjekt, selv om han har sonet forvaring på lik linje med bestialske drapsmenn. Nøytraliseringsteknikkene gjør det således mulig å posisjonere seg selv som et etisk bevisst subjekt, selv i møte med utbredt etisk fordømmelse og stigmatisering fra omverdenen (Ugelvik 2011, Presser 2004).

6.3 Moralske menn

Skam, skyld, altså det jeg har foretatt meg er ikke noe som bare rammer meg eller eventuelle offer. Det rammer familien, nettverk til offer, det rammer min familie, de blir offer de også. Det er mitt ansvar. Det er min skyld.

Mennene som soner på Ila og de jeg har intervjuet, har vært skyld i mange alvorlige kriminelle handlinger. De har brukt grov vold, forgrepet seg på mindreårige, truet og drept. For moralsk bevisste fanger som ønsker å kommunisere noe annet en farlighet, byr det å ha sonet på forvaring på mange utfordringer (jfr. Ugelvik 2011). Samtlige jeg har snakket med er opptatt av å vise at de er moralske menn. Når Ragnar sier at det ikke var vanskelig å akseptere at han satt inne, for han skulle jo sone for det han har gjort, viser han samtidig at han vet forskjell på riktig og galt. Han forteller også at da han fikk beskjed om at han hadde noen penger til gode i forbindelse med at han hadde fått attføring i stedet for uføretrygd, tenkte han med en gang at de pengene skulle brukes til å betale voldsoffererstatning. Innen pengene kom til Ragnar var mye av beløpet borte så han har ikke fått gjort opp for seg slik han ønsket.

For er det noe som brenner i hjertet mitt så er det jo det at jeg ønsker å gjøre opp for meg for sånne ting da, men nei da. Vet du hva som skjedde? Da tok sosialkontoret i [hjemkommune x] refusjon av mine penger.[...] Ja, så det opplevde jeg. Og jeg som hadde tenkt å gjøre opp for meg selv når det gjaldt voldsoffererstatning.

LG: Men det fikk du ikke gjort?

Nei, hvor skulle de pengene kommet fra? Rane en bank eller noe kanskje?

En annen forteller at han i forbindelse med rettssaken ble spurt om hvor han jobbet.

Kunne jo ikke si at jeg drev og snuska med noe annet da. Jeg sa jeg ikke gjorde noe, for det hadde ikke noe med saken å gjøre. Drit i det da, det er ikke straffbart å ikke gjøre noe, jeg hadde penger jeg. Mange som gjør seg så avhengig, behøver ikke fortelle så mye. Jeg hadde gjort noen jobber, jeg behøvde jo ikke henge ut andre folk, så andre folk kunne havne i knipa skattemessig. Jeg har ikke

snylta mer enn andre og jeg gikk heller ikke på sosialen... Jeg gikk utenom tariffen for å si det sånn. Men en kan ikke si det i en sånn rettssak og henge ut personer.

Samtidig som han forteller at han drev og snuska med noen greier så fremheves grunnen til at han holdt det skjult var fordi han ikke ville henge ut andre folk. At man ikke skal henge ut andre blir trukket fram flere ganger i intervjuet, han ber meg blant annet skru av båndopptakeren ved et par anledninger, når han skal forklare noe som ikke egner seg på opptak. Mannen er heller ingen snylter, hvilket kan tolkes som et uttrykk for god moral.

6.3.1 Meg og de umoralske andre

Mennene veksler mellom å snakke om de andre mennene som medfanger og som *de andre*. Medfanger er helt greie å omgås, man kan lage middag sammen og prate om ting, selv om mange har sitt å stri med. Medfanger kan for eksempel være til hjelp.

Det er jo medinnsatte som poder deg med sine erfaringer og som du da bearbeider. Så når du da begynner å få aha opplevelser som samsvarer med erfaringene medinnsatte har hatt så får du jo et bilde av hvordan systemet virker.

De andre fremstår imidlertid i en annen kategori.

Ila består av mange typer innsatte, noen er kanskje, unnskyld uttrykket 'farligere' enn andre. Eller har større risiko for å få overtanning, at de ikke har sinnemestringen på plass riktig ennå. Har lett for å utagere voldelig osv. Tenk om Ila hadde vært organisert i litt sånn ulike boenheter, noen med litt spesielle behov, andre med litt andre behov, hvis det er folk der uten voldsproblematikk, uten dop-problematikk osv. kan det ikke være et tilbud som matcher litt mer der?

Nå mener jeg også at det er en del folk som det må holdes skikkelig kontroll på, det er helt klart. Men samfunnet har silt ut feil personer i enkelte tilfeller. Og det er det jeg ønsker å endre på, også kan du godt ha strengere vilkår for de som da virkelig, ala han Brevik, som ligger veldig dårlig an.

En fange er ikke en fange skriver Ugelvik (2011). For å understreke dette innenfor et system som på mange områder behandler alle som en, iverksetter fangene en rekke teknikker og kategorier for å vise at de er annerledes. Måten mennene snakker om de andre, kan også forstås som en måte å distansere seg fra kategorien farlig. Det er *de andre* som burde få forvaring. Ved å snakke om *de andre* motstrider de seg samtidig ikke den dominerende

diskursen. De sier ikke at det ikke finnes farlige forvaringsfanger, de er bare ikke en av dem. Flere bringer for eksempel opp andre forvaringsfanger som mange vil kjenne igjen fra media, fordi de har begått særdeles grove volds- og drapshandlinger, i samtalen.

Ugelvik (2011) skriver at den gruppen fanger flest markerer tydelig og jevnlig motstand mot, er fanger som virkelig *er* onde og farlige. Den neste er de som er svake og stakkarslige, som takler tilværelsen dårlig, enten det er på innsiden eller utsiden. Og den siste gruppen er knyttet til alder, det å være en junior.

Du skulle hatt en ordening for folk som, i rusa tilstand gjør ting som dem ellers ikke ville gjort hvis dem ikke var rusa. Og folk som du vet da, går ut på gata, drikker seg fulle eller ruser seg på en annen måte og slår ned folk, dreper folk, eller voldtar i rusa tilstand, eller om du gjør det bevisst, sånne heftige ting. Eller sånne legnings ting, avvikende mønstre som du vanskelig kan kvitte deg med, hvis du ikke kvitter deg med rusen da, i det første tilfelle. Og pedofile, og dem som har sånne seksualgreier, dem ser du jo gang på gang at dem er jo ikke... Det ser ut som om dem på papiret har endra seg, og de er veldig flinke manipulatorer altså. Dem er superbra til å manipulere slik jeg ser det. Og veldig flinke inne i fengselet til å gjøre det som fengselet sier, for dem er tatt, dem er skyldig og dem oppfører seg som eksemplarer ikke sant. Og dem går kanskje og ønsker å gå til psykolog, sitter og snakker med psykolog om bakgrunnen sin og sånn og da er det klart da kan dem skrive om det da. Men jeg mener det at den praten hjelper ikke bestandig den altså, for der inne i bakgrunnen deres, så ligger den der legninga. Og det eneste jeg er enig med han der direktøren på Ila om, det er at de folka der, dem er det vanskelig å endre. For dem vil ikke sjøl, og du veit når du driver med ting som du, altså vinning er en ting, det kan du, hvis du får nok penger så vil det stoppe av seg selv for da ser du at her er det ikke noe vits å drive med vinningskriminalitet, så da er det en bakgrunn, da er det en greie.

[Han] er et sånt eksemplar som aldri fikk ut noe på Ila, hvis han skulle ha fremstilling så var det to politi med. Og det er de andre også som sitter på institusjon. Det er sånne som aldri har innrømmet at de har gjort noe galt, aldri har de innrømmet skyld, aldri innrømt noen ting. Og alt er uskyldig for dem, de har ikke gjort noe galt. Og når de sitter da, i gjerne 8-10 år på Ila, og ikke vil innrømme at de har noen problemer og feil, og rettspsykiaterne finner masse feil, da er alternativet en institusjon. For Ila kan ikke beholde dem resten av livet så de må ut på noe og dermed så er det statlig finansiert soning de sitter på. [...] Det er ikke noe videre å komme på, for det ligger klare beviser på at de har gjort det her, men de klarer ikke i seg selv å innrømme det og de har blitt drilla og kjørt så lenge at det er ikke håp. Og da er det ikke håp.

LG: Men han som du snakker om, hvis jeg husker riktig så har vel han sittet i fengsel i mange, mange år. For han var ung da det skjedde.

Han har sittet i 26 år, og når det ikke har skjedd bedring på 26 år, hvor skulle den da komme i fra? Det er ikke noe du vinner i lotto, det nytter ikke prøve å tippe. Men da synes jeg at det er greit at, du skal ikke lage grønnsak av dem, men du skal ha bevoktning for de er til fare for samfunnet og seg selv og andre mennesker og da skal de ha en bevokting. Men de kan ha det litt fritt at det trenger ikke legges mer penger ned i de på behandling og noen ting de ikke har noen nytte av der de er.

Personen sistnevnte snakker om kan sies å være en kombinasjon av den farlige og den stakkarslige fangen. Det er tydelig at han er farlig, når han skulle ut fra Ila var det alltid med politieskorte, samtidig som han blir oppfattet som en med dårlig funksjonsevne, fordi han aldri har innrømmet skyld eller vært i stand til å ta i mot hjelp. *De andre* er ikke endringssubjekter. De har fått sjansen på lik linje med alle, men klarer ikke eller vil ikke, gripe den.

Hadde de gjort noe med livet sitt når de kom til Ila så hadde de vært i samme situasjon som meg også ikke sant, men det er jo håpløse tilfeller. Det treffer du på. Men heldigvis er det ikke mange av dem.

De andre kan på den måten brukes som et posisjoningsverktøy for å gjøre seg til et ikke farlig subjekt. Skillet mellom meg og mine medfanger og de andre, kan også sees som et forsøk på å dytte det stigmaet man som fange opplever bort fra en selv. Mennene skiller også mellom moralsk og umoralsk, ikke-farlig og farlig. Å bli akseptert av sine medfanger kan tolkes som at man ikke er så farlig. Å fremheve denne aksepten kan ses som et forsøk på å posisjonere seg som et normalt fungerende menneske.

Jeg var inne og snakket med mange av de innsatte, og du vet, jeg gikk jo rundt hele Ila fengsel, både nede i kjelleren der de satt på isolat og oppe, alene med svære verktøyskrin på cella, de bare låste meg inn til dem også var jeg der inne. Og jeg prøvde mange ganger å legge fra meg en spiker eller gjenstand og alle sammen, du må ta den med deg, det blir et helvete hvis du glemmer igjen den. Få den opp i skrinet. Aldri problemer med noen innsatte. Og de visste hva jeg satt for, for jeg la kortene på bordet, men aldri hadde jeg problem. Ingenting. Til og med han i Bandidos klarte jeg å... og han snakker jeg med den dag i dag. Han skriver brev til meg og jeg skriver til han, og det er jo ikke noen jeg skal ha daglig kontakt med eller omgang med, men det er kjekt å høre hvordan de har det og om det går videre framover med dem. Det er jo ikke kjeltringer for meg kan du si. Det var mange betjentene kunne ikke gå inn til, de serverte dem gjennom luka, men meg låste de inn. Det var ikke problemer med det. Så jeg hadde, jeg har bare godt å si om Ila altså.

Når mannen påpeker at de er jo ikke *kjeltringer for meg*, peker han nettopp på det stigmaet eller den posisjonen, fangene må forvalte. Fangene vet at de er *kjeltringer for noen*. I sitatet forteller han også at han hadde tillit fra både innsatte og betjenter. Han er således en skikkelig fange, som egentlig ikke er så ille som situasjonen tilsier (Ugelvik 2011).

6.4 Et system som ikke er godt nok

[...] den endringsbiten den må det jobbes med for det er ikke noe, det foregår ikke noe endring der, rett og slett, sånn jeg ser det. Det er konservering. Forvaring = konservering. Det ville vært min overskrift altså.

Samtlige av mennene jeg har snakket med har hatt ett eller annet å utsette på det endringsrettede arbeidet som foregår på forvaring. En forteller at han selv måtte ta tak i situasjonen.

[...] du vet at når jeg kom til Ila så begynte jeg med en gang for jeg ville ha en debatt på Ila og tok tak i de i ledelsen og alt og hørte hvordan dette var, hva jeg måtte gjøre for å komme videre i dette systemet, for du kom jo ingen vei, du satt jo fast.

En annen peker på problemer knyttet til at det var betjenter som skulle være pådrivere for endringsarbeidet.

Sånn at den endringsbiten ja, der er det jo også sånn at de som driver med det såkalte endringsarbeidet de er jo fangevoktere, og da bruker jeg konsekvent begrepet, fangevoktere, ikke fengselsbetjent, fordi de er fangevoktere og de må være bevisst sin rolle. Og da har jeg stilt spørsmålet, kan en fangevokter også være en hjelper? I den sammenhengen. Der har også departementet uttalt seg og sier i brevet til meg at de har tatt opp den rollen internt mange ganger, men jeg har ikke fått noe svar på hva dem egentlig mener, bortsett fra at dem sier at en aspirant er svært godt rustet da. Men det sier seg selv at det er han jo ikke. En aspirant er jo ikke det, så der tar dem litt feil.

Mannen opplever i likhet med flere av de andre at betjentenes rolle mellom kontrollør og hjelper er fylt av motsetninger.

[...] det blir liksom feil fordi det er betjenter som har gått et bittelite kurs også skal dem ha psykolog behandling med innsatte og det blir ikke ordentlig vet du. Jeg har hørt om dette og dem ønska det i den tida jeg gikk der også, men jeg var medvirkende årsak til å forhindre det den gangen. Jeg synes

det blir... det går ikke an å ta et kurs på to uker også skal du behandle folk vet du, det går ikke. Og det blir jo helt feil, dem er jo ikke profesjonelle og har ingen ordentlig utdannelse til det heller. Institutt for klinisk sexologi har tross alt mye mer erfaring og personer som har gått lang skolegang og har erfaring med å snakke med folk om sånt. Så det er en viss forskjell ja.

LG: Så det følte tryggere å gå til dem? På grunn av at de hadde mer kunnskap?

Ja, selvfølgelig, det er det som er viktig da, med behandling, at du går til noen som kan det feltet og prater. Og at du ikke går til noen som kommer og låser døren din ei stund også skal dem ha terapi med deg en annen stund. Det blir litt rart da.

LG: Snakket man på en måte med betjentene ellers, fikk du hjelp av dem til andre ting?

For å si det sånn, på den tiden jeg satt, jeg vet ikke hvordan det er nå om de har tatt noen kurs eller noe sånt. Men den gangen jeg var der var det ikke så lett nei.

Forholdet til betjentene er ikke minst preget av stor maktforskjell. Sykes skriver: «The most striking thing about this bureaucracy of custodians is its unparalleled position of power – in formal terms, at least – vis-à-vis the body of men which it rules and from which it is supposed to extract compliance.» (1958:41). Men som Sykes fremhever betyr ikke dette at de har en uendelig kontroll, deres posisjon kan ses mer som en fiksjon enn en realitet skriver han, fordi gjenstridigheten eller motstandsformene er mange.

6.4.1 **Når systemet svikter**

Flere kom med eksempler på når det har gått galt.

De har jo [person y], han satt på Ila og klarte å manipulere systemet så mye at de slapp han og så gikk han ut også kjørte han jo rundt med et lik i bagasjerommet. Han tok jo livet av han på den puben i Oslo. Husker du det?

LG: Ja, så han satt inne før?

Han satt i overgangsbolig han da han gjorde dette. Og så var det rett tilbake til Ila. Og han ba om å få forvaring, han ba om det sjøl for han hadde regnet ut at både permtid og minstetid ble mindre enn fulltid. Enn vanlig straff. Så han ba om det selv, at de måtte gå inn for forvaring. For han ville bli et bedre menneske. Han hadde ikke lært nok da han var der, så det er... med fanger skal jeg si deg. Så forvaring er ikke så lukrativt som det høres ut til, det hørtes forferdelig ut før at du fikk forvaring og du kunne sitte resten av livet. Men er du der så er det mye å ta tak i og du kan komme ut på minstetid

er du smart nok. Så det systemet det, nå har de vel rettet litt på det. [...] Før så var det mange fanger som gikk til samme psykolog vet du, så snakket de sammen, også klarte de å lage historier sammen og finne det beste av det beste. Hva han hadde fått på sin scoring, nei da må ikke jeg si det, for da scorer jeg litt mer. Den gikk ikke lenger.

LG: Nei...

Dermed så likte jeg best å ha, og det lærte Ila av meg, få en utenifra, samtidig som jeg tok en ved Ila og samtidig så de da kunne diskutere med rettspsykiateren som jeg hadde gått til i 4 år. For da hadde jeg ingenting å... jeg kunne ikke manipulere det systemet. Da var det reelt alt i sammen når de la alt det der sammen og så, at det var tre forskjellige risikovurderinger som måtte stå overens. Hvis den ene hadde scoret middels og den andre lavt da var det noe gale med meg som hadde svart forskjellig så da måtte jeg opp igjen og svare, hva er det her for noe. Men det var det jeg som laget til på Ila og ingen andre. For jeg laget til det selv, for jeg ville vite hvor jeg sto hen i verden. Om jeg var så gale at jeg burde være der lengre og resten av livet eller om jeg var såpass at jeg kunne prøve meg ut igjen.

Gjennom fortellingene beskrives forvaring som et system som ikke er godt nok. En som slippes ut og dreper, har ikke blitt endret. Forvaringsordningens funksjon er å verne samfunnet og rehabiliterer lovbrøyttere. Systemet har således sviktet totalt. Ved å fremheve systemets svakheter kan mannen også sies å så tvil ved systemets definisjonsmakt. Når systemet svikter på denne måten har det også sviktet i å definere hvem som er farlig og hvem som ikke er farlig. Vi kan dermed ikke ta det for gitt at de har rett.

For å bli prøveløslatt må man, mens man er innesperret, lykkes i å bevege seg fra venstre til høyre på to parallelle akser, fra farlig til rehabilitert og fra mistillit til tillit. Fordi systemet er bygget rundt disse to aksene har det i følge denne mannen imidlertid også den svakheten at det kan utnyttes hvis personen fremstår troverdig nok. Det er dermed mulig å lure systemet selv om man ikke egentlig har endret seg.

LG: Så du mener det sånn at hvis Breivik klarer å manipulere systemet så kan han...

Du trenger ikke manipulere systemet. Du kan bare forandre på livsstilen din selv, gå til psykologer og begynne å kjøre en annen linje. Det der var grusomt, nå har det begynt å gå opp for meg hva jeg har gjort og begynne å... ikke sant. Hvis han går til rettspsykiatere så selvfølgelig får han et kjøp så han også, må begynne å legge fram sin livshistorie og det her. Han kan sitte der kald og jævlig å si det han gjør, alt det politiske tullet han holder på med, men plutselig når han blir drilla og går på

program og alt det der, så detter det kanskje inn for han også at det er mye inni som må ut. Og den der steinen begynner å smelte og så begynner hans forandring.

LG: Men hvis det skjer så hadde vel det vært det aller beste, for da innser han det jævlige han har gjort og det må jo være straff i seg selv.

Det er straff i seg selv, det er den beste straffa, men så er det jo det, har han blitt et bedre menneske, kan vi stole på det, en som har begått en sånn handling? Er han så mye bedre?

LG: Det var derfor jeg brukte ordet manipulere, men det er jo...

Hvem er det som kan garantere det?

LG: Nei, det er vel problemet...

Mannen forteller at han helst skulle sett at Breivik fikk vanlig fengselsstraff fordi da visste man i hvert fall at han ble sittende der en stund. Med forvaring så kan han i teorien være ute igjen etter 10 år hvis han klarer å endre seg tilstrekkelig sier han. Spørsmålet er om man kan stole på om han har blitt så mye bedre sier mannen. Dermed ligger det implisitt at det med det nåværende systemet ikke er noen garanti for at den forvaringsdømte faktisk har endret seg.

Men det er jo heller ikke så rart at det blir slik, når endringsbiten er helt feilstilt i følge mennene, slik vi har sett flere eksempler på også tidligere i teksten. En sier han har reflektert litt over den rehabiliteringen som foregår på Ila.

[...] jeg har tenkt på at rehabilitering det handler om å strekke ut ei hånd, ikke å stå og true med knyttneven, hvis du skjønner symbolbruken her.

Mannen sammenligner Ila med det fengselet han sonet i tidligere, der rehabiliteringen hadde en helt annen utforming. Han er således ikke skeptisk til at soning og rehabilitering lar seg kombinere, men mener at man på Ila manglet den grunnleggende tilliten han opplevde i det andre fengselet.

Jeg hadde jo før varetektsfengslingen ligget på psykiatrisk i tre måneder hvor dem prøvde å få koblet meg sammen igjen etter et suicidalforsøk, så jeg var nedfor. Og det tror jeg må være bakteppe både for soningen, tenk på [fengsel x] hva det betyr å liksom få den friheten. Det å få den tilliten. Og den respekten altså. Du fikk plutselig status som menneske, for ikke å snakke om medmenneske. Det var jo en tanke som du ikke hadde våget deg i nærheten av under oppholdet i [varetekt]. Så [fengsel x] dem hadde et veldig klart mål og det var gjennomtenkt og gjennomført, det at kandidatene må

bygges opp. Det er et eller annet i personligheten, i deres natur som er underernært, understimulert osv. Det må vi gripe fatt i, bygge opp.

For ham var således kontrasten stor, i motsatt retning av det som var Halvor sitt tilfelle, da han kom til Ila. Felles for dem begge står imidlertid fokuset på tillit. For Halvor innebar oppholdet på Ila mer tillit, for denne mannen mindre.

Jeg rakk bare opp der og så vidt gjøre meg kjent med forholdene, men jeg fikk jo masse erfaringer da. Forvaringsinstituttet, nyopprettet, rehabilitering, hvordan rehabiliterer man folk. Jeg kunne sammenligne med [fengsel x] og Ila da. Og fant jo store forskjeller. Det var rett og slett pinlig, men det er jo basert på min erfaring, som selvfølgelig er veldig subjektiv da. Jeg følte jo at det de andre hadde bygd opp prøvde Ila for livet å rive ned. Det er en litt tragisk erfaring for å si det sånn, men jeg fikk jo forståelse for de som hadde vært på Ila i flere år og blitt moset ned i apatien. Det er hardt nok å sitte på forvaring med tanke på uvissheten so så til de grader fester nakkegrep på deg, du vet ikke hva som skjer og det er veldig tilfeldig det som skjer på Ila. Det er min påstand, det er min erfaring.

Kritikken av anstalten og ekspertene kan forstås som frustrasjon knyttet til det man kan kalle profesjonaliteten til fengselet. En minnes:

Argumentet i mange sammenhenger er, altså en vanlig betjent på grasrot nivå, kunne være det at de var litt sånn forvirra rundt beslutninger og whatever. Men vi måtte jo huske på at 'det er så nytt enda'. Så det synes jeg jo er en falitt erklæring, hvis det appelleres til den innsattes forståelse for at vi har ikke kommet riktig i gang enda. Det er litt uproft. Jeg hører jo ikke mye som tyder på at det har forbedret seg enda, beklager.

En annen sier han tror at det at forvaringsinstituttet ble bygget opp mens han sonet på Ila kan ha bidratt til mangelen på profesjonalitet.

[...] som jeg sier så var forvaringsinstituttet helt nytt og nå er det vel sikkert mer innarbeidet og annerledes, nå er Ila en ren forvaringsanstalt så det er litt forskjell i dag. [...] Det var ikke i gang på ordentlig når jeg var der. Det var helt nytt, det var ikke bygd om noe spesielt.

De fleste hadde imidlertid lite til overs for et system som ikke er godt nok. Mennene oppfatter at de skal endres, men systemet er dårlig organisert og hva endring innebærer dårlig formidlet.

Det med, det der med straff, det er noe som du skal ha respekt for, for den som du skal passe på da, men når dem oppfører seg sånn så har dem ikke noe. Du mister respekten for dem og da er det ikke noe. Du holder deg over dem, du vil ikke snakke med dem, dem svarer så tøysete at du får ikke noe

forhold til dem. Dem oppfører seg som, uten grunnlag, bare for å... dem er med på å skape splid. Dem har noe sånt fiksert oppe i huet, dem er ikke... de er uprofesjonelle, amatører.

Mannen forteller at enkelte av betjentene oppførte seg uprofesjonelt, de er således amatører. Han orker således ikke å forholde seg til dem når de er på den måten. Man skal ha respekt for straff sier han, ikke bidra til å gjøre soningen verre.

6.4.2 **Censoriousness**

Thomas Mathiesen (1965) betegner kritikken som rettes mot ett system som ikke følger sine egne regler for *censoriousness*. «The main content of this reaction is that the inmate reminds the ruler of established norms, and points out that the ruler deviates from them.» (Mathiesen 1965:150). Mathiesen viser til at fordi fangene viser til fengselets prinsipper så må de til en viss grad slutte seg til dem, hvilket bærer likheter med Foucaults forståelse.

En av mennene fortalte eksempelvis at det irriterte ham at verken fanger eller betjenter forholdt seg til fengselets materielle kontroll. De tydelige rammene i fengsel kan således også sies å skape en forventning til hvordan systemet skal fungere. Mannen måtte derfor ta saken i egne hender.

[D]et er sånne streker der inne på gulvet som de har tegnet med gaffateip, som man ikke skal gå over da, det er liksom deg og oss. Når jeg flyttet ned til ny avdeling så var den nesten utslitt den streken, og så la jeg merke til at andre fanger drev og trava ut og inn der som dem ville nesten. Så tok jeg opp det med avdelingslederen, gjelder den streken eller ikke. Ja eller nei. Nei, dem hadde ikke brukt den så mye i det siste. Nå spør jeg på nytt sier jeg, gjelder streken, ja eller nei. Nei den gjaldt ikke. Da tar jeg den bort sier jeg, greit, da er vi ferdig med den. [...] Det blir som med en bikkje det vet du, skal du dra han i båndet eller skal han få fritt bånd. Ja, det var ikke noe vanskelig å ha klare regler på det, ferdig med saken.

Mennene jeg har intervjuet er i likhet med fangene Mathiesen (1965) observerte i stor grad system-orienterte. De er særlig opptatt av problemer og utfordringer knyttet til fengselssystemet generelt og forvaringsordningen spesielt, ikke minst det å sone i anstalt. Ugelvik (2011) skriver at spørsmål knyttet til fengselets legitimitet åpner for posisjoneringspraksiser om den lille mannen som kjemper mot det store mektige systemet. Systemet *skaper splid*, sier en av mennene over, fengselet *lager fanger* sier en annen, *de forebygger ikke*.

En tredje kan fortelle at

Dem leter jo etter ting de kan hekte på deg som er negativt så de kan få deg til å sone lenger. [...] Og det er jo sånn at Ila fengsel, hvis dem har varetektsfanger der, så får dem en viss sum penger, og har dem forvaringsfanger så får de en viss sum penger, og den er nesten dobbelt så stor. Da er det antageligvis sånn ca. 500 000 for en ordinær domfelt eller varetektsfange, også er det nesten dobbelt så mye for forvaringsfanger. Og da mener jeg at det ligger et motiv for Ila på å holde flest mulig på forvaring, fordi de får dobbelt så mye penger nesten med forvaringsdømte. Det er ikke til å underkjenne mener jeg, det er viktig å ha med i tankerekken her altså. For de argumentene Ila bruker for å holde folk på videre forvaring de holder ikke vann bestandig, det er ikke grundig nok dokumentert.

Det at mange domfelte aksepterer at de med rette bør straffes for en lovstridig handling, kompliseres med forvaring. En ting er å akseptere at man burde sone en dom for et lovbrudd, en annen ting er å akseptere at man skal sone på ubestemt tid. Når man soner en dom, innenfor et system hvis sosiale kontroll funksjon man anerkjenner, oppfattes dommen gjerne som en balansering av en vond handling (Mathiesen 1965:152). Mathiesen beskriver sikringssystemet i sin avhandling, men mye kan kjennes igjen i dagens system. På forvaring, som på sikring, tas tidligere handlinger med i den rettslige vurderingen. Disse handlingene som mange opplever å ha gjort opp for, beviser for mennene at systemet bygger på en moralsk ubalanse. Mathiesen skriver at «the possibility or probability of future criminal acts, arrived at through an assessment of many different aspects of his past, is to him irrelevant. The way is then naturally open to his viewing the sentence as grossly unjust.» (1965:153).

Jeg spør Petter, som hevder seg urettmessig dømt²⁵ og på bakgrunn av dette ikke synes at det er rimelig at han stadig får høre at han skal endre seg, om det ikke likevel er naturlig å vise til hans kriminelle bakgrunn?

Ja, det har dem jo sagt mange ganger, og skrevet mange ganger også, det får man jo ved vært avslag på permisjonssøknad, så viser dem til din fortid og masse sånt. Men så sier jeg, den dommen har jeg faktisk sona, fullt ut. Så da er den ferdig. Da kan du ikke bruke den hele tiden. Jeg mener, dem har jo løslatt meg etter at jeg har sonet den dommen, så da er den litt ferdig i hvert fall. Du kan godt vise til den, jeg har sagt det at det er helt relevant å vise til dommer og sånn, men du må også vise til hva

²⁵ Det er Petter som bruker begrepet urettmessig dømt, han forklarer selv hvorfor på denne måten: «Jeg liker ikke begrepet uskyldig dømt, urettmessig det høres bedre ut, ingen er uskyldig helt bestandig. Eller, du har litt skyld i at du har kommet i den situasjonen også, og det har jeg også, jeg har omgått visse andre folk som har drevet med ting og da har du litt skyld selv.»

dere selv mener med enkeltvedtak for da har du forklaringsplikt i følge forvaltningsloven. Så når jeg fikk det ene vedtaket om at jeg ikke kunne være med på tur ut i skog og mark fordi jeg ikke hadde deltatt i endringsrettede tiltak utover skolegang, da påpekte jeg for det første at skolegang ikke er noe endringsrettet tiltak, det er vanlig skole som drives på Ila. Det har ikke noe med endring å gjøre, men at du kan endre deg, at du kan tilegne deg mer kunnskap og at du som en konsekvens av det at endrer tanker, det kan jo hende. Men det er ikke et endringsrettet tiltak, det er forskjell på det. Så det der det må dem ha helt klart for seg, så der bommet dem også. Dem veit ikke helt hva dem driver med for de som er saksbehandlere i første ledd, det er jo vanlige borgere som bare er dratt gjennom fengselsskolen og satt i stillingen og plutselig er dem avdelingsledere og skal sitte å administrere og kjenne til forvaltningsloven og alt mulig. Jeg har jo hatt opplæring av mange betjenter der inne, som har kommet og takka meg i ettertid fordi jeg har lært dem om forvaltningsloven eller vist dem hvor det står og sånn.

Utfordringen Petter opplever er at hvis du er ansett som farlig og befinner deg innenfor et tidsubestemt system så får du på en måte aldri gjort opp for deg (jfr. Mathiesen 1965). Dine tidligere gjerninger blir stadig trukket fram, selv om du har sonet den dommen, som Petter sier. Fortiden innhenter deg på et vis og brukes imot deg. Petter reagerer derfor på dette, og på de andre feilene han oppfatter med systemet, ved å nekte å innfinne seg med deres regler. Slik han ser det trenger han ikke og vil ikke delta på noen endringsrettede tiltak.

Censoriousness kan forstås som en diskursiv prosess der fangene danner en felles front mot det mektige systemet, de forenes ikke i sin avmakt, men i sin motmakt. Et system som hele tiden skal dvele ved fortiden har ingen legitimitet. Det er fullt av feil og mangler og uprofesjonelle aktører. Systemet er så mangelfullt at man til og med må trå til og lære dem opp, dermed skaper kritikken også et grunnlag for å posisjonere seg som noe annet enn det systemet tilegner en. I sin motmakt blir fangene sterke individer som klarer seg bra, til tross for den utbredte juksingen ovenfra (Ugelvik 2011).

6.5 Den smarte fangen

Mennene jeg har snakket med er vellykkede forvaringsdømte i den forstand at de har vært igjennom systemet og har blitt prøveløslatt. Jeg spør derfor hva det er som skal til for å komme dit hen. Historiene høres i likhet med de over ut som enkeltmenneskets kamp mot det sterke systemet.

Initiativ og ressurser det kreves, og du må være en fighter. Du må være veldig pågående og bevisst hva du egentlig vil. Spesielt hvor er du. Sånn sett er jo Ila grei på det viset at så lenge du kan prate med medinnsatte så har de erfaringer fra sin tid ved Ila. Det er jo medinnsatte som poder deg med sine erfaringer og som du da bearbeider. Så når du da begynner å få aha opplevelser som samsvarer med erfaringene medinnsatte har hatt så får du jo et bilde av hvordan systemet virker.²⁶ Og jeg kan jo i etterpåklokskapens navn si noe sånt som at. Ja vel, jeg kunne kanskje vært ute noen måneder tidligere hvis jeg bare hadde iverksatt prøveløslatelsessak gjennom Asker og Bærum tingrett, men jeg spilte jo også på lag med Ila, som hadde sine anbefalinger. Men de var jo dårlige da.

LG: Ja for jeg ville jo eventuelt tenkt at det lønner seg å spille på lag med Ila? I forhold til vurderinger og sånn...

Jo, men da bør du ikke være naiv. Fordi at systemet på Ila er ikke så smidig og effektivt, som det kanskje bestreber seg på å se ut som. Det er en treg og tung materie. Veldig tidkrevende. Enormt tidkrevende. Der energi, ressurser er basert på kontroll. Sikkerhet. Soning er lik straff. Rehabilitering hva var nå det.

[...] i permsøknadene så skrev jeg da, at jeg ikke søker om permisjon for noen rehabilitering eller tilpasning til samfunnet eller noe sånt. Det skal jeg ikke ha. Jeg skal kun ha permisjoner til familiesettinger og sånn, ala jul og feiring av fødselsdager og sånne ting da. Men ikke for å tilpasse meg samfunnet eller i noe endringsøyemed. Det har jeg spesifisert i søknadene. For det vil jeg ikke ha på meg, at jeg skal endre meg skjønner du, det er en uting, når dem som mener du skal endre deg ikke samtidig kan si hva man skal endre. Da er det i tilfelle sånn at jeg ikke ser sjøl at jeg skal endre meg på noe, og det har jeg jo sagt, dere må forklare det til meg så kanskje jeg kan vurdere det. Men forklaringen har uteblitt, den har vært for generell. Så ut i fra det så sier det seg selv at jeg har ikke hatt noen sånn brå overgang, jeg pleier å si det som så, at jeg bare er rett i siget akkurat som om jeg skulle ha sittet her i går, men det er ti år siden. Det er ikke noen overgang for meg da, det er kanskje ikke noe av det du var ute etter?

Mannen over forteller at han alltid presiserte at han ikke søkte permisjon i noe rehabiliteringsøyemed. Mange gjør det, sier han. De søker permisjon fordi de ønsker trening i å møte verden utenfor eller for å takle andre utfordringer etter lang tid inne. Mannen viser imidlertid tydelig at han på ingen måte aksepterer en posisjon som noe slags subjekt som trenger hjelp til å få bukt med farligheten sin. Ved å nekte å skrive seg inn i den dominerende diskursens tilgjengelige subjektposisjoner mister mannen sine permisjoner.

²⁶ En del av sitatet er brukt tidligere, under punkt 6.4.1.

[...] jeg fikk jo første permisjon når jeg var i retten ikke sant. Det ble jo også et lite tema i retten. Og jeg har ikke kjørt så mye på de permisjonene, for permisjoner er bare oppskrytt tull allikevel. Det kan du ikke bruke til noen ting allikevel annet enn at det koster masse penger å være ute, når du har dårlig råd liksom. Du bruker masse penger.

En annen måte å vise at man har *initiativ og ressurser* kan være å identifisere seg med behovet, ta i mot, eller helst be om hjelp selv.

LG: I forhold til psykolog, gikk du til det før du fikk dommen konvertert?

Jeg begynte jo hos [psykolog x], da jeg kom inn i fengsel, men det var på en måte jeg selv som ba om den hjelpen fordi jeg ønsket hjelp for mitt problem da. Fordi at jeg har ikke hatt noe hjelp fra foreldrene mine som du sikkert skjønnte. Med en voldelig far som ikke brydde seg noe om den problematikken min og en mor som ikke brydde seg. Og da når jeg fikk den gale bane, for å si det sånn, var det ingen jeg kunne snakke med om det. Og altså sånn som barn kan med foreldrene sine når det gjelder seksuelle ting så kan de spørre mer i dag, men det hadde ikke jeg mulighet til. Å rådføre meg med noen.

Så du har jo kommet til en sånn erkjennelse siden du ba om denne hjelpen?

Jo ja, men det gikk jo også på tiden at jeg kunne motta denne hjelpen.. Før så var jeg så ekstremt redd, veldig, veldig redd, du hadde ikke kjent meg igjen fra nå til den gangen. For da var jeg så redd at jeg hadde ikke kunnet sitte å snakke med deg. Som en voksen mann til en voksen dame. Det hadde ikke gått.

LG: Tiden var til hjelp.

Ja, det var jo det som gjorde at jeg begynte i gruppeterapi. Og gruppeterapi er jo den desidert tyngste behandlingsmåten da kan du si for da sitter du flere i et rom ikke sant med psykologen til stede.

Ragnar formidler at det er han som både har bestemt seg for og bedt om hjelp. Ved å gjøre dette fremhever han samtidig sin autonomi.

Jeg gikk så lenge i gruppeterapi at jeg i gåseøyne ble kastet ut. Nå har du gått her så lenge liksom. Og det hadde jeg også, jeg hadde gått der veldig, veldig lenge. Mer enn de fleste. Jeg tror ikke det er noen som har gått i terapi såpass nøye og såpass lenge som meg altså. Jeg har ikke svikta en eneste gang, jeg har aldri kommet for sent. Jeg har vært der hver gang. Og det kan du også spørre han R om, her var jeg aldri for sein, jeg fulgte opp alt under hele greiene.

Jeg spør om han ble tipset av Ila om å gå dit.

Nei hei du, der er det ikke noe tips om sånt, det skal jeg love deg. Nei, jeg hadde hørt om han sjøl og kjente til han fra før. Men det er som jeg sier at jeg var ikke voksen nok til å ta i mot den behandlingen og altfor engstelig for alt mulig. Så jeg hadde ikke kunnet gjøre nytte av behandling før heller.

LG: Nei nettopp.

Det var så mange andre sperrer i livet mitt.

[...]

LG: Så du har jo på et tidspunkt blitt voksen og bedt om denne hjelpen selv da.

Ja, som jeg sa, jeg tok i mot hjelp og fulgte den til punkt og prikke. Jeg var såpass nøye på å komme meg til behandling at det var jo perioder at dem betjentene på Ila ikke hadde biler eller folk og da ble jeg litt sånn.. Dit skal jeg. Det var liksom ikke bønn i bøtta. Det måtte de ordne.

LG: Dere var flere?

Ja, ja. Du kan si sånn at i begynnelsen så var det liksom veldig strengt, med tre betjenter også var det noen innsatte og da var vi jo mer sånn voldsomt kontrollert der vi gikk i full betjentuniform og møtte opp på kontoret. Men så ble det jo lettere etter hvert da. Og jeg har i mine doms papirer at jeg ikke er noe rømningsfarlig eller noe som helst sånn så til slutt ble det lempa på og det var ikke sånn. Kjørte meg ned alene i noen tilfeller. Og etter hvert så tok jeg buss og bane ned til han [psykologen] da.

Steve Barlow og Shadd Maruna (2012) viser til at det ikke er uvanlig at fanger tar til seg den sterke posisjonen «rehabilitation facilitator» framfor å være en «rehabilitation recipient». Flere av mennene fremhevet at hjelpen kom fra dem selv og at det er kun dem selv som vet med sikkerhet om de har endret seg. På den måten posisjoneres de seg som vellykkede fanger framfor farlige og hjelpetrengende subjekter. Halvor forteller samtidig at han hadde nok ikke gått på den samme feilen en gang til uansett.

Men jeg tror nok ikke heller det at om jeg hadde sittet et annet sted at jeg hadde gått på den bommen en gang til, det tror jeg ikke, så det var nå greit nok, men de som har sittet gjerne 4-5 ganger for det samme og sitter på [fengsel x], det har ingen hensikt altså.²⁷ Samtidig så fikk jeg også oppleve å se mange sider av fangeverdenen, jeg gikk på Brottbrytet en gang jeg, men jeg meldte meg gjerne på 3 ganger jeg for jeg ville høre andres versjoner, hvilke feller de hadde gått opp i. Det var jo en lærdom hva andre også hadde gjort. Og når du så på hvordan mange av de så ut så må jeg

²⁷ Deler av sitatet er benyttet tidligere, se side 37.

si at det var skremmende å se altså. Det er mange, du vet det er mange ganger det er ikke bare fangene sin feil at de har havnet der til, for når du så på barndommen og fikk høre alt opp igjennom så er det neimen sann ikke bare...

Halvor gir samtidig uttrykk for at han så det en lærdom å få høre om hva andre hadde gjort. Han fremstiller seg som en fornøyd kunde som benytter seg av tilbudene på forvaring. Ugelvik (2011) viser til at *den smarte fangen* er den som ikke lar seg knekke av fengselet, tross omgivelsene. Den smarte fangen fremstår således som en sentral del av Halvors posisjoneringsarbeid. Han får tiden til å gå ved å melde seg på programmer, gjerne flere ganger hvis han syntes det var interessant.

En annen forteller om hvordan han pleide å fleipe med nye vikarer og aspiranter.

Noen fikk jo jobb der fordi dem hadde førerkort, og en han hadde ikke førerkort en gang da. Så sa jeg det til ham, når jeg var og fikk medisiner om morgenen, om han kunne tenke seg å være fast her da. Men det var det å komme på jobben. Det er ikke noe problem det, sa jeg. For nå skal Ila starte sånn egen buss som skal kjøre sånn rute da, sa jeg til ham, hvor dem tar med, sånn at folk kommer hit på jobben til ti på sju. Vi skal jo ut i samfunnet igjen, så da blir det jo, det er jo ikke alle betjenter som har sertifikat til buss, så det blir jo at de innsatte kjører. Blant annet meg da, sa jeg. For du har jo [fange x], riktig nok på en annen avdeling, men han er jo skadet i hånda, så da blir det meg som har sertifikatet på buss. Og langt i fra, han skulle ikke sitte på med meg. Jo, men det blir fint det sier jeg, da kommer du deg hit, rett til døra, lang tid før... Ååå nei, han skulle neimenn ikke sitte på med meg.

LG: Han tok ikke den altså?

Nei, det gjorde han ikke. Det var jo like etter, jeg hadde jo ikke kommet i retten for dette med forvaring enda, men det spiller jo ingen rolle det. En opplæring kan jo ta lang tid den. Nei, han skulle ikke sitte på med meg. Det går bra det ser du, sa jeg. Han andre, når han blir bra igjen, han har jo kjørt buss her i mange år, sa jeg. Han er til og med kjent utenfor veibanen og han, sa jeg, for han kjørte jo ut i svingen her oppe, så han veit akkurat når tid han skal tråkke på gasspedalen. Nei, det hjalp ikke det. Dette går så fint, bare jeg får medisiner om morgenen jeg. Nei da, den tok han ikke dessverre. Jeg så han ikke noe mere. Det er ikke sikkert han var i målgruppen.

Det var en annen aspirant, han likte så godt snus da, så gikk jeg til ham og det nærmet seg påske, så gikk jeg bort til han og sa at, for det sto en sånn Mercedes buss der. Så jeg sa at, har du satt deg på lista? For nå er det en som skal trekke seg... Vi skal til Sverige på skjærtorsdag og jeg skal kjøre. Pekte på bussen. For da er det stengt, sa jeg, men det er åpent i Sverige. Har du satt deg på lista? Og

han gikk og leita etter den lista. Det er bare at det blir jeg som skal kjøre, sa jeg. (ler godt) For det første så skal vi jo ikke ut av landet... men han ville han, for han skulle ha snus. Hos ham var det ikke noe motvilje, og han var aspirant. Han lurte på hvor den lista var for han ville være med. Etterpå da, så snakka jeg med han, og sa at det bare var tøys da, men han trodde det også vet du for jeg holdt meg så alvorlig. Han synes det var ålright han altså, han tok det sporty.

Humor og morsomheter blant fanger og betjenter har flere funksjoner skriver Mathiesen (1965). Det kan blant annet bidra til å dempe frustrasjon. Det kan gjøre et potensielt nedbrytende sosialt miljø lettere å leve i, fordi humor tilbyr en nærhet og distanse til tingene på en og samme tid. Humoren understreker samtidig alvoret skriver Ugelvik (2011). Fordi humor og alvor verken er gjensidig utelukkende eller motsetninger. Som vi har sett eksempler på, kan humor også være en måte å fremme *jokeren* i seg selv, en variant av den smarte fangen, som tøyser med betjentene og rettspsykiaterne.

Den smarte fangen er som det følger av dette kapittelet bare en av mange praksiser mennene tar i bruk for å forsøke å male over forvaringssystemet diskursive fangestriper og på den måten fremme en alternativ identitet. Den aller mest fremtredende metoden mennene tar i bruk i mitt materiale er det å fremheve et system som ikke er godt nok og på den måten stille spørsmålstegn ved systemets rett til å definere. Fangenes system-orientering synes således like aktuell i dag som for nærmere 50 år siden da Mathiesens *The defences of the weak* ble først utgitt. Ved å kritisere systemets feil og mangler, maler de med ett strøk av gangen over fangestripene, og bidrar således til å fremme et bilde som ikke så sort-hvitt som først antatt.

7 PRØVELØSLATELSEN

Nei, altså jeg er ikke en sånn som tenker, oi, nå er jeg ute igjen, hvordan skal dette gå [...] Det er mange da som påberoper seg [i permisjonssøknader] at det vil være problemer å komme ut, og at du vil møte mange folk og alle sånne ting, du kan liste opp der da, hva som kan bli problemer for folk når dem har sona lenge. Og jeg sier jo selv at jeg er soningskada eller kåk-skada som det heter. Alle blir det. Du må bare erkjenne det, på en eller annen måte, at du blir kåk-skada når du har sittet så lenge. Og det er alltid til det verre som regel da, vil jeg påstå. Det ligger jo i begrepet 'skada'. Du har ikke blitt kåk-rehabiliteret. Rehabiliteret det må dem ikke bruke, da må man bare bruke habiliteret, for hvis du har drevet med masse sånn, så har du nok aldri vært helt habil, så da skal du i tilfelle habiliteres og ikke rehabiliteres tilbake til den dårlige tilstanden du var i da. Det er min bruk av de begrepene.

Når man prøveløslates fra forvaring løsnes det disiplinerende grepet om den farlige kroppen. Den forvaringsdømte er ikke lenger underlagt et daglig kontrollregime, og den forvaringsdømte skal i større grad forvalte sin hverdag. Mennene er vellykkede forvaringsdømte, som har oppnådd progresjon og tilstrekkelig endring til at prøveløslatelse kan iverksettes. Tilstrekkelig endring innenfor et system som først og fremst er til for å beskytte samfunnet tilsier at faren for gjentakelse må være betydelig redusert. Samtidig blir man prøveløslatt og ikke løslatt. Særreaksjonsutvalget uttalte i sin tid at «En løslatelse er ugjenkallelig og gir ikke myndighetene inngrepsmulighet før lovbryteren i tilfelle begår ny kriminalitet» (NOU 1990:5:109). Å bli løslatt på prøve kan sånn sett ses som en mellomvariant. Ergo er man kanskje litt farlig allikevel?

Foucaults begrep om regjering er ikke minst viktig i denne delen av progresjonsløpet på forvaring. Borte er murene og dørene som fysisk kan demme opp om de forvaringsdømtes frihet og farlighet. Å kunne styre i frihet innebærer som vi har sett mobiliseringen av en rekke maktteknologier, de forvaringsdømte må bli til selvregulerende subjekter. Hyrdemakten kan således ses som en myk, men tett makt, med harde kanter (Crewe 2009:144). Den er ikke like nærværende, men stadig tilstedeværende allikevel. De prøveløslatte må sånn sett innordne seg og tilpasse seg kontrollen på nytt.

7.1 NY HVERDAG

Samtlige av mennene jeg har snakket med har blitt prøveløslatt gjennom retten. Flere synes å være av den oppfatning at anstalten (kriminalomsorgen) sjelden eller aldri går inn for prøveløslatelse.

[...]hvis Ila går inn for løslatelse så er det gjerne for personer som er veldig svake som dem har klart å manipulere inn i en sånn institusjon for videre oppfølging, og det er mange som trenger det, det er helt på det rene.

Du kan si, når en søker løslatelse på minstetid så har Ila aldri ennå gått inn for en løslatelse, de vil ha dem ett og to og tre år til, på grunn av at hvis han gjør noe galt ute så er det Ila som får smellen. Hva blir ikke det av skriverier? Men hvis det er dommeren som slipper dem ut, så er det jo rettssystemet som må ta støyten hvis han havner tilbake igjen, hvis han forbryter seg så fort han kommer ut igjennom porten. Hadde Ila gjort det vet du, så hadde de blåst det opp i media med en gang. Så det er bare derfor de ikke gjør det. Men faktisk da så gikk de inn for løslatelse på meg, jeg hadde ingenting i et lukket fengsel å gjøre. Så det var to stykker i fra Ila som var i rettssaken her, når jeg søkte prøveløslatelse og det var ikke et negativt ord fra dem, så jeg fikk full løslatelseserklæring i fra Ila. Og det er jeg vel den første som har fått så det er litt positivt det også å ta med seg.

Sitatene viser to ulike forståelser av fengselets posisjon, som mektig og manipulerende, og som avmektig og sårbart for kritikk. Samtidig kan begge sies å fungere som forklaringer på hvorfor mennene ikke ble løslatt administrativt. For sistnevnte kan fortellingen også leses som en vellykket måte å posisjonere seg selv som et ikke-farlig subjekt. Han hadde ikke egentlig noe på Ila å gjøre, selv anstalten sa seg enig i dette. Anstalten går ikke inn for løslatelse med mindre de er sikre, det er et altfor risikabelt for fengselet som risikerer å bli uthengt blant annet i media.

Det at man først kommer ut når det har skjedd en endring er noe de som soner forvaring må forholde seg til hver dag. Jeg fikk imidlertid ikke noe entydig svar på hva mennene gjorde for å bli prøveløslatt.

[...] jeg er ikke sånn som driver og hoier og skriker og bråker og jeg ruser meg ikke, så fengselet har ikke fått noe på meg da. Dem leter jo etter ting de kan hekte på deg som er negativt så de kan få deg til å sone lenger.

LG: Hva gjorde du da? Hvilken innsats gjorde du på en måte for å bli løslatt. Fikk du hjelp av noen andre?

Jeg gikk jo til den behandlingen, fulgte opp, holdt orden på cella mi, oppførte meg bra. Gjorde så godt jeg kunne. Jobbet på fengselet, vaska, strikka, var på gartneriet på Ila.

LG: Du gjorde på en måte det du følte du kunne?

Ja, jeg laga i hvert fall ikke noe problem for noen...

En forteller at det at han har dysleksi gjorde tilgangen til informasjon i forbindelse med prøveløslatelsen vanskelig. Han måtte sånn sett stole på at andre tok tak i situasjonen.

LG: Så du føler at det var en utfordring også i forbindelse med prøveløslatelse, et hinder?

Det går jo på det at når man ikke får med seg alt som står på arket så blir man på en måte skjøvet til side. Det er derfor jeg sier at man må skille mellom dem som har god skolegang som kommer inn for å sone. Som har mye mer back-up for å følge med på sine papirer i forhold til dom og i forhold til alt mulig annet. Eller den andre gruppa som faktisk ikke har, sant, det blir en viss forskjell da.

[...]

LG: Men hvem var det som tok skrittet til å sette i gang denne prøveløslatelsessaken. Var det forsvarer eller?

Ja det var jo med hjelp av forsvarer og sånn. Ja sånn helt prosessen det vet jeg ikke.

LG: Det var ikke noe du måtte ta initiativ til å gjøre?

Jeg snakket jo med advokaten og de folka, men hva, det får man ikke så mye innblikk i.

Ragnar forteller at han opplevde omstendighetene rundt prøveløslatelsen som forvirrende. Ingenting var klargjort i forkant av at saken kom opp i retten. Verken bolig, eller jobb.

LG: Ble du prøveløslatt da gjennom retten?

Ja det var retten. Var så snedig. Satt dem der med bøkene. Var ikke sikre på hvordan dem skulle gjennomføre dette. Jeg syntes det var så snedig. Følte meg så... Skikkelig utrygt var det. Kom dit også visste nesten ikke dommeren hvordan han skulle behandle dette her. Fordi forvaringsinstituttet var sånn og ja ja. Gikk lenge og snakket med advokaten og, som var en av dem som jobbet for han [forsvarsadvokat] da. Men en litt lavere advokat da. Og sto der og diskuterte frem og tilbake. Og

aktor og hele greiene. Og så, ja da nedlegger vi fri forvaring. Ja betyr det? Ja det betyr at du er fri. Også etterpå tilbake til Ila. Skjønnte ingenting jeg. Tilbake til Ila. Og tida gikk og tida gikk. Og så var det dette året jeg snakket om.

Fordi lovverket sier at prøveløslatelse skal fremskyndes kan uttalelsen også forstås som en kritikk av et system som ikke fungerer som det skal. Han formidler en opplevelse av at selv om han hadde fått innvilget prøveløslatelse var skjebnen overlatt i andres hender og alt han kunne gjøre var å vente.

Noen ganger kan ventetiden bli nesten uutholdelig.

[...]du kan si jeg ble løslatt i juli jeg, men de holdt meg til oktober for de klarte ikke å lage til vilkår og få til det her. Det står at jeg kan løslates umiddelbart, senest innen 1.oktober, men de holdt meg til første oktober på grunn av at de skulle, det var så mye om og men og frem og tilbake. Advokaten holdt på å bli gal, hun sendte jo krav på krav til dem at nå var det frihetsberøvelse for normalt så skal du ut så fort som mulig etter en løslatelse og da skal alt være på plass for dommeren har skrevet alt. Så det er jo ikke noe problem, nei det var så mye vas at jeg holdt på å bli tulling i hodet selv. Og når du endelig kom ut da så hadde de laget noe helt annet enn det som egentlig står i løslatelsen min, men så kan de ikke gjøre noe for alt må opp til regionen og regionen den er enda strengere. Så alt avhenger av den der.

Tiden med venting ble ekstra lang fordi han ventet på at nå skulle det skje noe. Mannen gikk fra en tidsbestemt fengselshverdag til å vente på prøveløslatelsesdagen. Når han først blir løslatt opplever han i tillegg vilkårene som noe annet enn det som *egentlig* ble bestemt i retten. Retten har, etter Strl. § 39 g, mulighet til å sette som vilkår at domfelte skal følges opp av kriminalomsorgen, eventuelt ta opphold i institusjon eller kommunal boenhet, hvis særlige grunner tilsier det, og kommunen/institusjonen samtykker. Videre har retten anledning til å fastsette andre eller mer omfattende vilkår for prøveløslatelsen enn det som kan fastsettes av kriminalomsorgen. Innenfor de rammene som er fastsatt av retten er det kriminalomsorgen som, på regionalt nivå, avgjør det øvrige innholdet i bestemmelsene. Dette gjelder for eksempel i forhold til bestemmelser om oppholdssted, arbeid, utdanning eller behandling eller hvor ofte den prøveløslatte skal følges opp av kriminalomsorgen (FOR 2004-03-05 nr. 481).

7.2 Prøveløslatt til hva?

Misnøye ble flere ganger rettet mot at forholdene ikke var tilrettelagt når prøveløslatelsen var i ferd med eller hadde kommet på plass. En av mennene forteller at han under prøveløslatelsen fikk opphold i en behandlingsinstitusjon innenfor rusfeltet. Dette til tross for at han aldri har hatt en rusproblematikk.

[Botiltak x] er jo opprinnelig for folk med rusproblematikk, men Ila hadde jo på den tiden ingen tilbud til deg. Altså, en psykolog på tilsluttet helseavdeling kunne anbefale gradvis utslusing, åpen soning osv., men Ila hadde jo ikke vært i forkant av dette her og opprettet kontakter. Altså, hvor kan vi gjøre av dem ikke sant? Så greit nok, hvis forvaringsdømte på Ila har en rusproblematikk hadde det kanskje vært et gunstig tilbud, men for mitt vedkommende så følte jeg ikke at det egentlig var et tilbud. [...] Jeg bare tenker på at jeg ikke følte meg vel der sånn. Så jeg var litt sånn oppgitt i forhold til, hva i himmelens navn, hva er det systemet prøver å prakke på meg, hva er det de prøver å skape meg til?

Gleden over å være prøveløslatt ble således erstattet med frustrasjon knyttet til hva han som forvaringsdømt stadig måtte finne seg i.

Tja, hva skal man si da? Det var en forferdelig tid. Felleskjøkken, masse folk som bodde der, kom ned om morgenen for å sette på kaffe også ligger det en blodig kanyle og sprøyte ved siden av komfyren på kjøkkenet. Folk raver litt hit og litt dit. Jeg grøsser.

For mannen ble den etterlengtede overgangen fra fengsel overraskende stor, det var ikke helt det han hadde sett for seg på forhånd. Da Mæland-rapporten ble lagt fram fikk Ila kritikk for manglende tilretteleggelse i forkant av prøveløslatelse, spesielt gjaldt dette i de tilfellene der anstalten ikke går inn for eller har tro på en løslatelse.

Altså, det sier seg selv at du blir ikke prøveløslatt hvis du ikke har egnet boforhold, og da står det faktisk er det i retningslinjene eller forskriften at det fortrinnsvis skal være kommunal bolig og litt sånn forskjellig. Da ser du hvilken type klientell det er ment skal ha forvaring allerede der mener jeg. Men man må i hvert fall ha bolig på plass, alternativet er da statlig finansiering på passende sted, og der er det super strenge vilkår så det er nesten som om du bare er flyttet til en annen anstalt egentlig. Og så må du da ha jobb eller sysselsetting skole, eller annen inntekt. Og det er mange av disse forvaringsdømte som da blir uføretrygdet, det er de fra før av og da på en måte, det er kanskje en mulighet å gå videre på den uføretrygda, men dem er litt skeptiske til det også har jeg sett. Det må være på plass. Og for mange av disse sedelighetsdømte som da klarer å ordne seg bolig selv, så

ringer fengselet opp og sier at han er dømt for sedelighet bare så du veit det, og da mister du den kontrakten ikke sant.

I mannens fortelling om prøveløslatelsen henger således forståelsen av et system som ikke fungerer igjen. Han påpeker samtidig at systemet bærer preg av at det er laget for *de andre*. En type klientell som han ikke identifiserer seg med. I tillegg synes han å være av den oppfatning av at anstalten aktivt forsøker å ødelegge mulighetene for å ordne seg bolig, og dermed også mulighetene for prøveløslatelse. Anstalten fremstilles her, i likhet med eksempelet lenger opp, som mektig og manipulerende.

En tror at han kanskje kunne vært ute noen måneder tidligere hvis han hadde søkt prøveløslatelse med en gang i stedet for at han først søkte overflytting til åpen soning.

Altså, risikovurderingen anbefalte en gradvis utslusing. Det blir for dramatisk å bare løslate meg da. Og det, er jeg vel litt ambivalent i forhold til da men...

LG: Ja, hvorvidt det var nødvendig?

Ja, jeg vet ikke. Jeg vet ikke... tankene mine er vel litt preget av det som reelt skjedde fordi da jeg leverte søknaden til Ila så gikk det seks måneder før søknaden gikk ut fra Ila og til [åpen anstalt]. Altså, et halvt år lå den og støvet ned, eller ble behandla, etterbehandla, fanden veit. Men i alle fall, for meg, en veldig lang tid. Og hvis du er litt sånn nedfor og svak så kan du jo begynne å tenke at det ikke er så nøye, dem tar seg god tid, fordi du er så sekundær. Det behøver ikke være tilfelle, men det har for mange en slik effekt. Og da gikk det enda 3-4 måneder før [åpen anstalt] svarte. Og svaret var negativt. Da var det bare å iverksette prøveløslatelse gjennom retten da. Asker og Bærum tingrett. Og da begynte det å skje noe. Og det gikk jo ganske kjapt å få booket inn den løslatelsessaken.

Halvor kan fortelle at

[...] det angrer jeg på, at jeg fikk overgangsbolig, for det stoppet hele soningsprosessen min, jeg hadde trodd at det var et helt annet opplegg. Og der starter vel problemet med at folk havnet tilbake igjen til Ila. Det er friomsorgen og overgangsboligene. For det er jo helt katastrofe. Så hadde jeg sittet på Ila og tatt rettssaken min i fra Ila så hadde jeg vært helt fri i dag.

I forskriften trekkes overføring til mindre restriktive gjennomføringsformer fram som et gunstig ledd i en planlagt progresjon frem mot prøveløslatelse. Overføring kan ikke finne sted før minst 2/3 av minstetiden er gjennomført og opphold i overgangsbolig skal ikke vare i lenger enn et år med mindre den domfelte har særlig behov for det som tilbys gjennom

straffegjennomføring i overgangsbolig. Som den første mannen er inne på kan det imidlertid være vanskelig å få godkjent en slik overføring. Dette ble påpekt i Mæland-rapporten, der det står at

Utredningsgruppen finner det klart at det foreløpig ikke er gode nok tilbud for de forvaringsdømte som er i sluttfasen av forvaringsperioden. En progresjon i soningen som innebærer gradvis overgang til et liv i frihet ses ikke pr. nå å fungere etter intensjonene. Dette er klart fremhevet av Ila, som påpeker nødvendigheten av at de forvaringsdømte får mulighet til å bli sluset ut via en åpen anstalt. (Mæland-rapporten 2008, s. 121-122).

En av de utfordringene med prøveløslatelse er man har problemer med å skaffe bolig til de forvaringsdømte, etter det ansatte i kriminalomsorgen forteller (se også Bjarkeid 2008).

Kostnader og ressurser er samtidig momenter som gjør mindre fengsler vegrer seg for å bidra til en gradvis utslusing. Og overføring til overgangsboliger, viser seg ofte vanskelig på grunn av deres plassering i boligområder, i nærheten av skoler og barnehager osv.

En av mennene, som nå er helt løslatt, forteller at han fikk god kontakt med saksbehandleren sin. Derfor var det nesten litt vemodig da han plutselig en dag ikke hadde møteplikt lenger.

Jeg skjønner jo hva han jobber med, det har jeg ikke noe problem med. Men jeg synes han var en ok type og selv om han driver med det han driver med så ser jo jeg på mennesket, med dem jeg prater med liksom, bedømmer dem ikke ut i fra hva dem jobber som da. Verken om dem er politi eller dommer eller hva det er, bare dem er ok og greie.

En annen var i forkant av sitt første møte med friomsorgen litt bekymret, men fikk raskt følelsen av at her var det noen som

[...] talte min sak utenom forsvarer liksom. Jeg hadde veldig fort sett for meg at de hadde blitt veldig enige de to [saksbehandler og avdelingslederen hans], og så at det ble tolket inn en masse detaljer som dommen ikke i det hele tatt berørte. Jeg vet ikke om det var utgangspunktet for at jeg gjorde meg veldig tilgjengelig og var åpen og samarbeidsvillig i forhold til Kif²⁸, etter prøveløslatelsen da, eller om det er bare [saksbehandlers] fortjeneste, at han var grei å samarbeide med eller hva. Men jeg tror nok at det var en sånn medvirkende faktor da. Det handler om tillit, du samarbeider ikke så veldig godt med noen hvis tilliten er borte. Det er en sånn filosofisk påstand fra min side, det er ikke sikkert den er vanntett, men jeg opplevde det sånn. At du selv føler at du blir tatt på alvor, at du blir respektert, ja...

²⁸ Kriminalomsorg i frihet, nå Friomsorgen. Flere av mennene bruker imidlertid den tidligere betegnelsen.

I det store hele synes begge mennene fornøyde med den delen av prøveløslatelsen som dreier seg om ukentlig kontakt med friomsorgen og med sin saksbehandler, som i begge tilfellene betegnes som *en hyggelig samtalepartner*. Andre forhold som tilretteleggelser i forhold til jobb og bosted, som omtalt over, er de langt mer kritiske til.

7.3 IDENTITETEN FARLIG INN I NYE KONTEKSTER

For andre av mennene betegnes møtet med friomsorgen som en forlengelse av kontroll. En forteller at han har vært igjennom mange diskusjoner med dem i forbindelse med vilkår og hjemmebesøk og ulike andre former for kontroll som han opplever at friomsorgen urettmessig pålegger ham. *Jeg er prøveløslatt, ikke prøveinnsatt* sier mannen. Han opplever at friomsorgen stadig forsøker å begrense hans frihet, til tross for at han nå befinner seg på utsiden av murene og dermed synes å forvente en større grad av autonomi.

Halvor er, som vi allerede har sett eksempler på, misfornøyd med den strenge kontrollen han har blitt pålagt etter at han kom ut fra Ila. Kontrasten er særlig stor fordi han fremstiller Ila på den måten han gjør og kan fortelle at han blant annet jobbet rundt omkring i fengselet. Halvor, som fremstilte seg som en særlig fornøyd forvaringsfange, fremstår nå som en særlig misfornøyd prøveløslatt.

På Ila glemte Halvor noen ganger at han satt inne sier han, *helt til våren kom og han hørte fuglesang og kjente varmen*. For ham ble frihetsinnskrenkningen tydeligere i overgangsboligen.

Det var ei stund på overgangsboligen og faktisk i starten hos friomsorgen når de kjørte på det verste, før jeg fikk satt meg ned og snakket... Så lurte jeg på om jeg, aldri det som jeg har gjort, men jeg lurte på om jeg skulle gå og ta et ran, ville bare gjøre noe for å komme meg tilbake til fengsel, for jeg tenkte at jeg har faen meg ikke noe her å gjøre. Jeg har det så jævlig krevende at jeg hadde det mye bedre da jeg satt inne, hva i helvete skal jeg ut her å gjøre, og da er det noe galt. Og når jeg hører hva fangene, som jeg snakker med som kommer i fra Ila, og de som sitter på vanlig dom også og sitter i overgangsboligen og bare gikk å pønska på hva faenskap, vil bare få komme tilbake til fengsel. Nå begynner regningene å komme, nå begynner motstanden å komme, overgangsboligen gjør ingenting, Der er det bare et helvetes kav vet du. Skal jeg ut å handle så må jeg gå på en forretning som er mye dyrere for naboforretningen har jeg ikke lov å gå på. Må bytte handleposer for å lure de for å kjøpe noe billig mat. Du har ikke så mye penger når du kommer ut av fengsel og skal opp i der. Så skal de

liksom kontrollere hele livet ditt. Da er det mange som havner tilbake til [lokalt fengsel], det skal jeg bare si, på grunn av svikt i systemet deres, det er ikke sånn det skal være, de har misoppfattet hele opplegget sitt. [...] Og jeg har så mange sånne eksempler som er motsatt av alt sammen, bare som når jeg skulle til legen, jeg var til undersøkelse av lege på Ila, da kjørte de meg til døra og så satt betjentene i bilen også gikk jeg inn selv. Fordi jeg var så nære løslatelse og hadde hatt permisjoner og alt, jeg kunne reist selv også, men for å slippe buss og alt så kjørte de meg ned. Når jeg så var i overgangsbolig så måtte jeg også til legen, da fulgte betjentene meg til og med inn i stolen, for de skulle passe på, da var jeg løslatt til overgangsbolig. Gikk på jobb hver dag også, men det var utenom, for når jeg var inne der så var jeg liksom innenfor deres rutiner og det var ikke nok at de fulgte meg opp til legekantoret, de måtte følge meg helt inn til legen. De satt på hver sin stol og vokter meg så jeg ikke stakk av. Da er det noe galt.

På Ila opplevde Halvor, som han sier, *at det ikke fantes en regel uten unntak*. Ute er hans betingede frihet belagt med så strenge vilkår at han i blant ser seg nødt til å bryte reglene.

[...] og faktisk talt så har det blitt strengere nå i friomsorgen, eneste nå er at jeg er ute i frihet, men skulle jeg fulgt alle de lover og regler så... jeg har sagt det til de også, jeg bryter disse vilkårene hver dag. Jo jo, men det...

LG: Så du føler på en måte at du blir behandla som mere farlig etter at du kom ut?

Ja. Hvis de kunne sagt at nå lempes vi på den der søknaden sånn at hvis du vil reise hjem til [tettsted x] så bare reis inn der og du kan slappe av og alt det her, så gjør det. Så ser vi hvordan det går, prøvd litt for å se hvor de har meg hen ikke sant. Men her prøver de ingenting. De er livredd for å gjøre en feil og bomme.

Når man prøveløslates forsvinner den materielle kontrollen av fangenes farlige kropp. Det å bli prøveløslatt kan sånn sett forstås som en gjenvinning av tillit, spesielt for den prøveløslatte. Halvor opplever imidlertid at han hadde mer tillit i fengsel enn han har nå. Ute oppleves det som om hans minste bevegelse, utenfor jobb og hjem må registreres eller søkes om. Den manglende tilliten blir enda vanskeligere å forholde seg til når man tross alt befinner seg utenfor murene igjen.

Vilkårene fra statsadvokaten de var helt... eller mye mildere enn vilkårene friomsorgen klarte å få det til. [...] Hvis [sjefen] kommer og sier, kan du jobbe 2-3 timer overtid i kveld? Ja greit det. Da må han ringe inn til friomsorgen. Men hvis jeg sier til han, du det er en del som henger igjen, skal jeg ta et par-tre timer og gjøre det ferdig? Da trenger jeg ikke ringe fordi jeg har bestemt det selv. Så når jeg er ferdig på jobb, for jeg kjører gjerne mye på kveldstid som tømmer og snekker, legger gulv osv. om jeg ikke er ferdig før i halv elleve-tiden så trenger jeg ikke ringe for da er det mitt valg.

LG: Så hvorfor skal han melde fra?

Det er for å lage sånne irritasjonsmomenter ikke sant. Så var det en gang han ikke ringte og da fikk vi brev her om én gang til så er det tilbake igjen. I stedet for å hjelpe deg videre, at du skal bli en bedre mann og møte samfunnet, så setter de en stopper alle veier for at du skal...her må du ikke tro at du er noe, her skal du inn igjen øyeblikkelig, vi gjør det vi kan for å ta deg. Så sitter det en der nede som sier, du må huske på at vi er ansatt og har deg her fordi vi skal verne deg fra samfunnet. Har det rablet for deg sa jeg? Jeg fikk forvaring for at jeg skulle beskyttes fra samfunnet, eller ikke støte samfunnet mer, men jeg har gått igjennom risikovurderinger og alt, jeg er løslatt og er ikke noen risiko for samfunnet. Se hva som står. Jeg er ikke lenger til fare for alminneligheten i samfunnet. Og dere skal hjelpe meg videre at jeg skal bli mindre farlig ut igjennom, dere skal faen ikke sitte der og verne meg. Jeg forstår at dette må gå på dunken. Jo han var ansatt her nede for å verne oss, skjerme oss i fra samfunnet. Det er jo helt feil! Det er jo ikke sånn det skal fungere og da forstår jeg godt at det blir galt.

Friomsorgens vilkår og oppfølging kan forstås som at den disiplinierende kontrollen ikke har sluppet taket riktig ennå. Den forvaringsdømte er ikke like farlig, men han er ikke helt ufarliggjort heller. Man må fremdeles ta noen forholdsregler. Slike forholdsregler i form av ulike vilkår for bosted, arbeid eller lignende kan ses som eksempler på at forvaringens disiplinierende makt fremdeles er tilstede. Brudd på vilkårene har sine konsekvenser, dersom den løslatte i prøvetiden alvorlig eller gjentatt bryter fastsatte vilkår, eller særlige grunner ikke lenger tilsier prøveløslatelse i medhold av første ledd tredje punktum, kan påtalemyndigheten bringe spørsmålet om gjeninnsettelse inn for tingretten, jfr. Strl. § 39 g. Makten er imidlertid ikke panoptisk, den kan ikke observere, ledsage og kontrollere fangekroppene til enhver tid. Murene og gitrene er erstattet av en hjelpende hyrde, her friomsorgen, som skal veilede fangene videre. For Halvor synes oppgaven meningsløs.

Men hvordan kan dere få meg så mye bedre på et år da, sier jeg, for da er jeg ferdig med dette. Jeg har ett år igjen. Og jeg skal søke nå og få vekk hele dritten, for advokaten skal ta det. Nei, men den nøkkelen satt de på, det er så dumt vet du atte... så sier jeg, dere sitter ikke på noe, verken dere eller Ila eller noen sitter på den nøkkelen. Det er ikke en psykolog det er ikke en rettspsykiater som kan melde meg frisk, eller noen friske. Jeg sitter på nøkkelen selv, hvis jeg vil gå og gjøre noe helvete så gjør jeg et helvete, du kan ikke nekte meg sa jeg. Hvis jeg reiser hjem om dagen så kan jeg forbryte meg så mange ganger på veien hjem og på jobb om dagen at dere får aldri kontroll på det. Dere sitter ikke på noen ting sier jeg, det er jeg som sitter på den. Og hvis jeg vil være den her fangen sa jeg så må jeg bare fortsette sånn så blir jeg det. Men dere skal tilrettelegge sa jeg, dere lager fanger, dere minker ikke ned på dem.

En annen kan fortelle

Jeg har gjort, føler jeg selv i hvert fall, mer eller mindre det meste selv. Og det var virket på meg litt sånn oppbyggende. Det har stimulert selvtilliten og bekräftelsen på at altså jeg har levd et langt liv og vært autonom. Jeg har fått ting til. Jeg har fått til masse bra ting, vel innimellom har det vært ikke så bra ting, men jeg har klart meg selv. Og da erfare at jeg duger enda, selv om forholdene kanskje er dårlig, så får du likevel til ting. Det har gitt meg et løft da.

LG: Så sånn sett er det jo bra at ikke alt ble ordnet.

I motsatt fall så kunne jeg latt andre gjøre ting for meg, masse i det profesjonelle nettverket som sosialkonsulenter som kunne skaffe litt her og litt der og du hadde bare blitt en sånn passiv figur. En sjakkbrikke som andre flyttet litt hit og litt dit, og litt dit. Men det blir ikke meg liksom.

[...]

LG: Så friomsorgen ga deg det du ønsket på en måte?

Nei, det var jeg som ga friomsorgen mandat, alternativet det var at jeg møtte her ukentlig eller hver fjortende dag. Men jeg åpnet døren for dem til å ta del i møtet med nav, møtet med [arbeidsplass] for eksempel.

Både Halvor og mannen over kan sies å snakke maktens språk (Fox 1999). Utsagnene om at det er jeg som sitter på den nøkkelen, hvis jeg vil være den her fangen så må jeg bare fortsette sånn så blir jeg det og at jeg har gjort mer eller mindre det meste selv kan leses som talemåter i tråd med forvaringsordningens ambisjoner og rammer. Mennene fremsetter en identitet som ansvarlige og autonome individer, som er i stand til å fatte beslutninger om sjefens spørsmål om overtid på egenhånd. Ved å fremme at han ga friomsorgen mandat, tar sistnevnte sin tapte autonomi tilbake. Han er et voksent menneske, som har fått ting til. Utenfor fengselet kan han sies å ha et større handlingsrom og muligheter for å fremme disse sidene ved seg selv. Mennenes «vilje» til å benytte seg av talemåter som det å bli trygg i mine strukturer²⁹, jobbe med meg selv, bygge opp, osv. kan samtidig tolkes som tegn på at man har akseptert den dominerende diskursens insisterende skille på normal og unormal (Foucault 1999, Fox 1999).

Det med hjelp betinger jo at du er motivert for å ta i mot hjelp, eller først av alt bekjenner behovet at du er hjelpetrengende. Og så har du motiveringen. Noen søker kanskje hjelp av

²⁹ Se sitatet på side 32.

bekvemmelighetshensyn, at det er mer behagelig å gå på kurs enn å sitte isolert på en celle, eventuelt jobbe på snekker'n. Så alt er jo veldig åpent. Hvis du i tillegg føler at en dom er for streng, eller urettmessig. Eller ikke skjønner samfunnets behov for å markere en grense, at det her har konsekvenser for deg, da har du et dårlig utgangspunkt.

LG: Så den aksepten som du hadde da for at straffen var rettmessig og riktig det..?

Jeg skjønnte jo at jeg hadde gjort noe galt. Og at samfunnet måtte reagere på det. Etterhvert oppdaget jeg jo at jeg hadde ikke bare gjort galt i forhold til familie, egen familie og ofrenes familie osv. Så det er klart at dommen var berettiget og det er jo betingelsen. Men som jeg sa, mitt fokus det var jo å komme det her til livs. Overgriperen i meg skulle jeg ta livet av, var nå vel hva jeg uttalte til de sakkyndige oppe i [fengsel x]. Og hvordan gjør man det? Da må man inn i materien og jobbe med det. Og da tenkte ikke jeg på straff og varigheten og sånn, jeg bare sugde til meg alt jeg fikk av klapp på skulderen, støtte og hjelp til å gå videre i den trappa for å komme meg opp på et høyere bevissthetsnivå. Uff, det høres veldig sånn lærebokaktig ut.

7.3.1 «Dere skal faen ikke sitte der og verne meg»

Som prøveløslatt er man en vellykket forvaringsdømt. En vellykket forvaringsdømt er en som har vært en farlig fange, som har blitt disiplinert. Makten posisjonerer således prøveløslatte som endringssubjekter. De er ikke lenger farlige fanger uten tillit, men individer som har klart å utføre den oppgaven de skal gjøre, det å endre seg. Dette kan sies å skape forventninger, i den forstand at det panoptiske blikket har blitt internalisert og individene subjektivt.

Halvor forventer sånn sett ikke å bli behandlet som en farlig fange, likevel gjør han det. I sin motstand, gjør han nytte av systemets eget virkemiddel: ekspertene.

[...] du skal jo ikke være farlig når du har gått igjennom tre rettspsykiatriske vurderinger på Ila og man har forbedret seg helt til løslatelse...så skal du ikke være farlig. Det var det jeg snakket med de på [overgangsboligen] om også. Hva skal vi med psykiatere, da kan vi bare si opp dem hvis dere ikke stoler på dem. Enten må dere stole på dem eller så må dere stole på oss eller så må dere stole på begge parter.

Halvor kan sies å oppleve en betinget tillit og ikke minst en slags betinget aksept i møtet med friomsorgen, jfr. Torsten Kolind (1999). Med begrepet 'betinget aksept' viser Kolind til at den løslatte i møtet med samfunnet utenfor opplever både å bli akseptert som normal, samtidig

som han opplever klare restriksjoner i denne normalisering. Den prøveløslatte er en eks-farlig-fange.

Som eks-farlig-fange kan man sies å ha en eks-identitet, hvor det fremdeles refereres til hva man var tidligere (Kolind 1999). Den prøveløslattes identitet blir således stadig påvirket av konkrete objektiviseringer av hans tidligere livspraksis (jfr. Foucault 1999).

En forteller at han har nektet friomsorgen inngang i huset, han forsøkte å finne ut hva de ville og hvorfor det var så viktig.

Da fikk jeg svar at dem skulle bare inn å se seg litt om og sånn. Ja, men hva er det dere skal se på. Og så var de veldig diffuse, de kunne ikke forklare hva de skulle se etter. Da ringte jeg etter juristen også spurte jeg henne hvordan det skulle foregå, også var hun litt flåsete og satt og fjollet litt og sa at de skulle inn å se om det var noen av de som jeg var domfelt til og ikke omgås fra tidligere saker og sånn. Om dem befant seg i kåken. Men tror du på det selv sier jeg, nei, hun trudde ikke på det selv. Men da kan du ikke bruke det som argument når du ikke trur på det selv engang sier jeg, det blir jo gærent. Og dessuten sitter jo to av dem inne på en ny sak, de såkalte verste. Så da faller jo det bor. Da falt det bort ikke sant. Så da var det et nytt argument og det var at dem skulle inn og se om jeg hadde maskinpistol på kjøkkenbenken. Ja, tror du noe på det selv sier jeg, at jeg har maskinpistol på kjøkkenbenker når jeg har to små unger i huset. Nei, hun trodde ikke på det heller.

Mannen kan i likhet med Halvor sies å bli møtt på bakgrunn av det forvaringsordningen sier at han er, en farlig fange. Oppfatningen av at han skulle ha andre med en kriminell bakgrunn der eller maskinpistoler på kjøkkenbenken, passer dårlig overens med hans egen som ansvarlig familiefar.

Forvaring som system posisjonerer forvaringsdømte som farlige fanger som i en fengselskontekst skal endre seg selv. Posisjoneringen innebærer forventninger til hvordan man som forvaringsdømt skal være, et forhold som kan sies å få betydning for samarbeidet med anstalten og friomsorgen. Overgangen til prøveløslatelse innebærer samtidig en endring i maktforholdene, mennenes motstand kan således tillate seg å bli mer direkte og umaskert. Mennene har fremdeles mye å tape, men de trenger kanskje ikke være like kreative i sin motstand fordi det fysiske rommet har blitt større. Utenfor murene står mennene på en større scene, selv om ordningen fremdeles lurar i bakgrunnen. Analysen viser samtidig til at

prøveløslatelse kan by på utfordringer knyttet til en vedvarende konflikt mellom de forvaringsdømtes institusjonelle identitet og deres egen selvforståelse. Når mennene yter motstand mot eks-identiteten sin er det imidlertid ikke fordi de ikke er kjent seg igjen i dikotomien farlig/ikke-farlig, de er uenige i hvor de passer inn (jfr. Fox 1999).

8 I GOT STRIPES



On a Monday I got my striped britches
On a Tuesday got my ball and chain
On a Wednesday I'm working digging ditches
On a Thursday Lord I begged 'em not to knock me down again.

I Got Stripes --- Stripes Around My Shoulders
I Got Chains --- Chains Around My Feet
I Got Stripes --- Stripes Around My Shoulders
And Them Chains --- Them Chains They're About To Drag Me down.

(Johnny Cash)

8.1 On a Monday I got my striped britches...

Når du setter folk under administrasjon da må du ikke plage folk så mye at dem blir verre, og det er det som skjer på Ila. Dem plager folk til det verre. Og det er derfor jeg mener at fengsel og habilitering, det går ikke sammen, med den modellen som er valgt nå. Det er bare ikke mulig, da må du si at samfunnet skal si at han er så farlig at han skal bare være i et område resten av livet for han kan ikke være i det store området. Vi tar en liten bit av Norge og sier, her er det et område som er gjerdet inn, så folk som ikke passer i det store samfunnet må være i det lille samfunnet. Da kan dem få mat og klær og alt du trenger og butikker og alt og ha litt mer kontroll og én vokter per tiende eller noe sånt. Akkurat sånn som 'gated-community' i Spania, USA og sånn. Bare at i stedet for at det er gode borgere, så setter du de onde borgerne der isteden. Det er en løsning som jeg mener vi burde valgt. Det er en mye bedre løsning, og du trenger ikke å bruke penger på noe habilitering, rehabilitering, ingenting, for det er ikke sånn at du skal endres, for det går ikke an å endre alle. Hvis du stiller spørsmålet, er det mulig å endre alle til sånn som vi ønsker det, hvis svaret er nei, da er det ikke noe vits å begynne heller på enkelte.

LG: Men det å plukke ut hvilke enkelte som...

Ja, det er kun de som skal ha forvaring som skal ha den problemstillingen.

LG: Ja, men hvordan plukke ut dem? Man plukket jo ut deg da...

Ja, riktig.

LG: Og jeg regner jo med at du nå ikke mener at du er farlig og burde vært i et 'gated-community'?

Ja, men samfunnet har tenkt det om meg ut i fra visser kriterier, høyesterett har tenkt det ut i fra at jeg er dømt tidligere for alvorlig ran og medvirkning til ran osv. Og så har dem tenkt det, at han der han driver bare med ran, han kan vi ikke ha ute i samfunnet, det er det dem har ment, men så mener jeg at dem har gått utover sine fullmakter akkurat i mitt tilfelle da. Ut i fra det jeg har forklart.

Mye har skjedd i løpet av forvaringsordningens korte liv. På 10 år har forvaring gått fra å være en reaksjon tiltenkt gjengangere for alvorlige lovbrudd med en lav strafferamme til å gjelde drapsmenn, organiserte kriminelle, bankranere og nylig vår tids verste masse-morder. Mennene jeg har intervjuet skiller seg imidlertid fra sistnevnte på et sentralt punkt, de skal i likhet med de fleste andre som soner forvaring på Ila tilbake til samfunnet innen overskuelig framtid. Oppgavens fokus har derfor vært: *Hvordan forholder forvaringsfanger seg til at*

omgivelsene oppfatter dem som farlige? Hvordan forstår de denne farligheten, og hvilke konsekvenser får den for deres eget løpende identitetsarbeid?

Forvaring slik vi kjenner den i dag kan sies å ha blitt til på bakgrunn av en langstrakt prosess, der det bakenforliggende spørsmålet har vært: hva skal vi gjøre med de farligste forbryterne? Ord som går igjen er samfunnsvern, beskyttelse, trygghet, behandling, farlig, endring, risiko, sikkerhet og rehabilitering. I malingsspannet blandes disse sammen med en rekke vurderinger, diagnoser, programmer, sikkerhets- og kontrolltiltak, hvis diskursive innhold den forvaringsdømte på en eller annen måte må forholde seg til når han konstruerer sin identitet.

Ved å fokusere på identitet bidrar denne oppgaven til en alternativ analytisk tilnærming til hvordan man som forvaringsfange håndterer det å være underlagt kontroll og et maktapparat. Sentralt for arbeidet ligger en forståelse av identitet som en sosial konstruksjon, det er i møtet med andre mennesker at vår identitet blir til. I møtet mellom student og forvaringsdømt, fange og betjent osv. fremsettes en rekke ulike identiteter. Vi opptrer, sier Goffman, men rollene vi spiller må bære en viss troverdighet.

Mannens utsagn kan ved første blick oppfattes som et kontroversielt forslag til spørsmålet om hva gjør vi med de farligste lovbrøtterne. På den annen side oppleves kanskje ikke forslaget så fjernt for ham. Mannen snakker om gode og onde borgere, oss og dem, om å være på innsiden eller utsiden av et «gated-community». Kanskje sier det ikke minst noe om mannens forståelse/oppfatning av sin identitet som forvaringsfange, fordi vår identitet kan sies å formes og omformes av sosiale relasjoner, samtidig som de sosiale prosessene som er involvert i konstruksjonen av identitet bestemmes av sosiale strukturer (Mead 1934, Goffman 1967). Vår identitet handler således både om hva vi *vil* være og hva vi *kan* være i relasjon til andre mennesker og diskurser.

Forvaring som system legger føringer for *hvordan man er* og *hvordan man skal være*. Den analytiske fremstillingen farlig og ikke-farlig, er på en måte en grov forenkling av virkeligheten. Blant systemets aktører finnes det sikkert også mange gråtoner. Like fullt er forvaring et system som skal skjerme samfunnet fra individer som utgjør en særlig fare for andres liv, helse eller frihet og under soning endre dem. Det doble fokuset, på kontroll og endring, blir i avhandlingen belyst med Foucaults analyse av fengsel. Med fengsel blir kontrollen rettet mot sjelen skriver Foucault, det er ikke lenger kroppen som er gjenstand for

straff. Fengselet har en funksjon, det skal virke normaliserende og således redusere avvik (Foucault 1999). Dens fremste virkemiddel, panoptikon, er en maktform som gjør at vi vender blikket innover – mot vårt selv. Forvaringsordningens objektiverende praksiser bidrar således til å kommunisere overfor den forvaringsdømte, at han er en bestemt type menneske. Samtidig har straff en meningsbærende rolle som også signaliserer dette overfor andre. Med begrepet *hovedforhandlinger*, illustrerte en av mennene forholdet mellom sin egen forståelse og hans forståelse av hva han med sin bakgrunn avgir. Forvaringen fremholdes her som noe som må holdes skjult, hvis ikke blir det vanskelig å forholde seg til sine omgivelser.

8.2 On a Tuesday I got my ball and chain...

Å være fengslet innebærer mange tap som kan oppfattes som smertefulle (Sykes 1958). Man blir frarøvet sin frihet, ens mulighet til å gjøre det man vil med dem man vil. Man fratras styringen over eget liv og må innrette seg etter fengselets mange regler. Når mennene beskriver forvaring som det å *bli satt under administrasjon* kan det sees i denne setting. De oppfatter soningen som en slags bestyrelse eller formynderskap. Fengsling innebærer, ikke minst, den umiddelbare stemplingen fra omverdenen som fange (Combessie 2002).

Med fengsel har avstraffelsen blitt fjernet fra offentligheten (Foucault 1999). Det moderne fengsel har i tillegg blitt mindre synlig, det ligger utenfor bykjernen, med høyere murer og flere sikkerhetstiltak enn tidligere (Pratt 1999). Samtidig ser man en stadig økende tendens til bruk av fengsel som straffemetode i den vestlige verden (Garland 2001, Hudson og Ugelvik 2012) selv om begrunnelsene for og forståelsen av straff og straffemetoder varierer. Som det følger av den siste kriminalomsorgsmeldingen skal straff i Norge være et onde som oppfattes som et onde. Når «kulen festes rundt ankelen» så skal man kjenne at den er der. Selv om kriminalomsorgens virke skal fremme domfeltes tilpasning til samfunnet, er det individet selv som skal gjøre en innsats (jfr. *St. meld. nr.37. (2007-2008)*).

Forvaringsstraffen skal i tillegg til å virke *på* noen, en mindre gruppe lovbrøyttere som er særlig farlige for andres liv, helse og frihet, virke *for* noen, oss i samfunnet. Dette *for* noen bidrar til å kommunisere at de forvaringsdømte skiller seg fra disse, at de er unormale. Den forvaringsdømte blir således posisjonert som et farlig individ som må kontrolleres og oppbevares for å beskytte samfunnet og forebygge ny kriminalitet. De blir til det Garland

(2001) betegner som risikostørrelser som må håndteres av staten. Fokuset på risiko, sikkerhet og farlighet kan samtidig sies å legitimere bruken av en særstraff. Siden forvaringsdømte potensielt utgjør en risiko for oss, kan straffens tidsbestemthet forstås som en slags forsikring på vegne av samfunnet om at den domfelte først løslates når endring har funnet sted.

I stedet for at straffen er rettet mot handlinger i fortiden er den også rettet mot potensielle handlinger i fremtiden. Straffen skiller seg også fra andre straffer fordi endring er et krav og ikke et ønske fra lovgivers side. Før den forvaringsdømte kan prøveløslates må den domfelte ha tilstrekkelig grad av endring. Ordningen forutsetter således at man identifiserer farlige subjekter, iverksetter tiltak og kartlegger og observerer vedkommende med sikte på å vurdere om fare for gjentakelse er tilstrekkelig redusert (FOR 2004-03-05 nr. 481).

8.3 On a Wednesday I'm working digging ditches...

Foucault (1999) betegner straffens fokus på *sjelen* og den domfeltes *selv* som et karakteristisk trekk ved moderne straff. Fangene skal således ikke grave grøfter. De skal jobbe med, eller grave i, seg selv. Forvaringsanstalten kan forstås som en maktteknologi innenfor et større velferdsstatlig apparat som tar sikte på å endre fangene til noe bedre som unnlater å gjøre kriminelle handlinger i fremtiden (jfr. Ugelvik 2011). Den skal virke gjennom mennenes egen selvforståelse og få dem til å handle annerledes neste gang. Kriminalomsorgen kan således sees som en hyrde som skal veilede de kriminelle tilbake til flokken av lovlydig borgere.

At endringen skal finne sted innenfor den harde enden – mens man er underlagt et disiplinært kontrollregime, får en rekke konsekvenser for den som er sperret inne med makt (Hammerlin 2008). Rehabiliteringsmaskinen har en rekke underteknikker skriver Ugelvik (2011). Den innhenter informasjon, plasserer, kartlegger, med sikte på å normalisere, og således bidrar makten til å definere en rekke teknikker og væremåter som fangene må ta til seg og iverksette til riktig tid (Foucault 1999, Crewe 2011, Ugelvik 2011). I sin konsekvens blir forvaringsfangene mennesker med problemer, feil og mangler som skal endres til vårt alles beste. Innenfor forvaringsregimet blir det således vanskelig å opprettholde den tro at man blir behandlet som man gjør fordi man handler som man gjør. Etter hvert begynner man heller å tenke at man blir behandlet som man gjør fordi man er som man er.

Fangene opplever som vi har sett eksempler på at de skal kjenne sin plass. Det hadde for eksempel ikke noen hensikt å komme med forslag og ideer fra et annet fengsel, som Bjørn forsøkte. Han følte seg sekundær.

I tillegg til å være objektiverende, er forvaring subjektiverende, den tar sikte på å skape en bestemt type subjekt. Straffen skal ikke bare virke på fangenes handlinger innenfor fengselets murer, effekten skal være av en mer varig karakter, den skal feste seg i fangene (Ugelvik 2011:83). På den måten sier fengselet ikke bare noe om hvordan du er, men også hvordan du skal være. Som det følger av avhandlingen er det ikke alltid at fangedrakten stemmer overens med vår subjektive opplevelse og vi forsøker på ulike måter å påvirke den andres oppfatning av oss selv.

8.4 On a Thursday Lord I begged 'em not to knock me down again...?

[...]når du har gjort noe gærent og du har blitt dømt så må du tåle soningen. Og jeg tåler soningen, det at celledøren går igjen det gjør meg liksom ingenting, i gåseøyne da, det må du bare tåle uansett om du kan påta deg skyld eller ikke, fordi du må bare innse hvor du er hen. Du må bare stille om hodet og si nå er jeg her liksom. [...]da er det ikke mye hyling og skriking som hjelper, når du tenker rasjonelt hele veien. Det er det jeg prøver å gjøre da, også har jeg tatt det jeg mener er rasjonell tankegang i enkelte sammenhenger og overført det på saksbehandlingen som dem holder på med her da, og da mener jeg at det er makkverk det dem driver med.

Ut i fra en tradisjonell maktforståelse kan makt forstås som et hinder for subjektets utfoldelse, således risikerer fanger å bli fremstilt som passive og hjelpeløse. Litteratur om utsatte grupper mangler ofte en behandling av muligheten til å yte motstand mot kontrollen sier Frances Heidensohn (2002). Hun savner tilstedeværelsen av *agency*, handlende subjekter, enten det dreier seg om de kontrollerte eller kontrollørene. *Jeg tåler soningen* sier Petter, det at celledøren går igjen, det må du bare tåle fordi du må innse hvor du er hen. I avhandlingen har vi sett flere eksempler på hvordan fangene yter motstand mot makten. Forholdet kan ses i lys av at det er forskjell på makt og voldens rene og enkle tvang. I et foucauldiansk perspektiv inngår makten og motmakten i et gjensidig avhengighetsforhold. Makten er avhengig av motmakt, det må inngås en relasjon mellom en som handler, og en hvis handlinger det handles på, og som fremdeles selv er et handlende subjekt (Ugelvik 2011, Foucault 2002). Å

øve kontroll over en som er lenket og bundet, bastet, tjoret fast og kneblet er intet kunststykke, det er således forskjell på makt og voldens rene og enkle tvang.

Som det følger av diskusjonen er det først når man har blitt en farlig fange at man er i en posisjon der man kan yte motstand mot nettopp maktens definisjoner. Det er med andre ord først når man har tatt malerkosten i sin hånd, og malt seg selv i fengselets bilde, at man kan besvare den subjektmessige utfordringen det er å være en farlig fange, hvis man vil være noe annet. Først når maktens blikk har blitt internalisert blir subjektets selvstyre en mulighet sier (Foucault 1982, 1999).

Fangenes motstand kan samtidig forstås som et uttrykk for fengselets lidelser. Fengsel preger den enkeltes identitet og evnen til å yte motstand mot denne identiteten kan være avgjørende for hvor vellykket man står i mot «the pains of imprisonment» (Jewkes 2002). Motstanden mot makten kan således også sees som en positiv tilpasning til innesperringen. Man skaper seg det Yvonne Jewkes (2002) betegner som «escape identities». Gjennom sine fortellinger om de andre rekonstruerer mennene seg som likere de på utsiden enn de på innsiden, eller i hvert fall som fanger, og ikke farlige fanger.

Flere av fortellingene fra tiden på forvaring bærer vitne om skjulte former for motstand. Mannen som lurer ekstrabetjentene og humoristiske fortellinger om egen diagnose og rettspsykiaternes fremgangsmåter kan sees blant disse. Gjennom sin motstand reagerer mennene på det angrepet forvaringsordningen retter mot deres identitetsprosjekt. Den mest fremtredende motstandspraksisen mennene i mitt materiale tar i bruk er det å fremheve et system som ikke er godt nok, på den måten setter de spørsmålstegn ved systemets rett til å definere. Ved å kritisere systemets feil og mangler, gjør de sakte, men sikkert verden litt mindre sort-hvitt enn først antatt (jfr. Mathiesens censoriousness-begrep).

Verken den klassiske fangedrakten eller andre varianter, som den oransje man kjenner igjen fra bilder fra USA, er i bruk i norske fengsler. Dens effekt anses fremdeles som ydmykende og stigmatiserende, og har ingen plass i vårt system. Man kan således ikke se at en fange er en fange. Likefullt bærer fangene drakten med seg. Jeg ønsker at denne avhandlingen kan bidra til å se dem i lys av det.

Epilog

Anders Behring Breivik er farlig, det er vel per i dag ingen diskusjon om det. Hva han vil være en gang i fremtiden er det vel heller ingen som med sikkerhet vet. Samtidig som det er vanskelig å komme utenom ham når man nå snakker om forvaring, er ikke Breivik en av mennene denne oppgaven handler om. Breiviks endring og rehabilitering er ikke et mål, og det vil det nok heller ikke være på lang tid. Hvorvidt han i det hele tatt «passer inn» i forvaring slik den fremstår i dag, er således et interessant spørsmål å diskutere videre.

I kjølvannet av Breivik-saken fortsetter like fullt debatten, om hva gjør vi med våre farligste, med ny intensitet. Hva gjør vi med dem? Hva er en passende straff for en som har gjort de forferdeligste ting? «Slik behandler Norge sine farligste kriminelle» rapporterer NRK.³⁰ «Randi Rosenquist kjemper for de farligste» kan man lese i Morgenbladet.³¹ Ord som samfunnsvern, trygghet, sikkerhet, gjentakelsesfare går igjen, og ikke minst farlig.

Da jeg gjennomførte intervjuene, var rettssaken et godt stykke fram i tid, den 22. juli 2011 desto nærmere. Til tross for at han ennå ikke var dømt, ble det tidlig snakk om forvaring, så samtalene våre dreide naturlig nok inn på dette.

[...] jeg håper at han får vanlig straff og ikke forvaring.. Det er jo noen sånne forferdeligheter at han burde jo bli hengt på torget og folk skam prylte han hver dag. Men de må sette vanlig straff på han, ikke forvaring.

En som kan gå og drepe uskyldige mennesker borte på en øy, og finne på det som han fant på, så kan du vel aldri stole på han. En som har vært så kynisk, så sinnsyk i hodet som han kan klare sånt så er det vel ikke noen som kan gå god for at han...

Flere av mennene uttrykte bekymring for hvordan det skulle gå hvis han faktisk fikk forvaring. For, som mennene har kommet med mange eksempler på i denne avhandlingen, er det et system med betydelige mangler. Ikke minst ble Breivik sett på som en det ikke går an å endre, en klar kandidat for et «gated-community». For selv blant «de farlige» er noen handlinger helt utenkelige. Han blir som ansett den amoralske med stor A, og i lys av dette, en man på ingen måte ønsker å bli sammenlignet med.

³⁰ URL: <http://www.nrk.no/nett-tv/klipp/841081/>. [Lesedato: 23.04.12]

³¹ URL: http://morgenbladet.no/samfunn/2012/kjemper_for_de_farligste. [Lesedato: 23.04.12]

Litteraturliste

- Aakvaag, Gunnar C. (2008): *Moderne sosiologisk teori*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Aubert, Vilhelm (1979): *Sosialt samspill*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Barlow, Steve og Shadd Maruna (2012): "Rehabilitation, generativity and mutual aid". I: Ben Crewe (red.): *The prisoner*. Oxon: Routledge.
- Becker, Howard S. (1973): *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Bjarkeid, Knut(2008): "Innhold i og gjennomføring av forvaring ved Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt". Vedlegg 3. I: *Etterkontroll om reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring*. Rapport fra utredningsgruppe ledet av Øystein Mæland. Justis- og politidepartementet.30.04.2008.
- Christie, Nils (2004): *En passende mengde kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Clemmer, Donald (1958): *The prison community*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Cohen, Albert K. (1955): *Delinquent boys: the culture of the gang*. New York: The Free Press.
- Combessie, Philippe (2002): "Marking the carceral boundary: penal stigma in the long shadow of the prison". I: *Ethnography*. 3 (4), 535-555.
- Crewe, Ben (2009): *The prisoner society: power, adaptation, and social life in an English prison*. Oxford: Oxford University Press.
- Crewe, Ben (2011): "Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment". I: *Punishment & Society*. 13 (5), 509-529.
- Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring. Rapport fra utredningsgruppe ledet av Øystein Mæland. Justis- og politidepartementet 30.04.2008.
- Fangen, Katrine (2010): *Deltagende observasjon*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Feeley, Malcolm og Jonathan Simon (1992): "The new penology: notes on the emerging strategy of corrections and its implications". I: *Criminology*. 30 (4), 449-474.
- Feeley, Malcolm og Jonathan Simon (1998): "Actuarial justice : the emergence of new criminal law". I: Pat O'Malley (red.): *Crime and the risk society*. Dartmouth Ashgate.

- FOR 2004-03-05 nr. 481, Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring, Justis og politidepartementet, Oslo.
- Foucault, Michel (1982): "The subject and power". I: *Critical inquiry*. 8 (4), 777-795.
- Foucault, Michel (1999): *Overvåkning og straff: det moderne fengsels historie*. [Oslo]: Gyldendal.
- Foucault, Michel (2002): *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen akademisk.
- Fox, Kathryn J. (1999): "Changing violent minds: discursive correction and resistance in the cognitive treatment of violent offenders in prison". I: *Social Problems*. 46 (1), 88-103.
- Garland, David (2001): *The culture of control: crime and social order in contemporary society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goffman, Erving (1967): *Anstalt og menneske: den totale institusjon sosialt sett*. København: Paludan.
- Goffman, Erving (1992): *Vårt rollespill til daglig: en studie i hverdagslivets dramatikk*. Oslo: Pax.
- Goffman, Erving (2000): *Stigma: om avvigerens sociale identitet*. Oslo: Pensumtjenesten.
- Grimen, Harald (2009): *Hva er tillit*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hammerlin, Yngve (2008): *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Avhandling (dr.philos.) – Institutt for kriminologi og rettssosiologi, juridisk fakultet, Universitetet i Oslo.
- Hannah-Moffat, Kelly (1999): "Moral Agent or Actuarial Subject: Risk and Canadian Women's Imprisonment". I: *Theoretical Criminology*. 3 (1), 71-94.
- Hannah-Moffat, Kelly (2005): "Criminogenic needs and the transformative risk subject. Hybridizations of risk/need in penalty". I: *Punishment and society*. 7 (1), 29-53.
- Hauge, Ragnar (2001): *Kriminalitetens årsaker*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heidensohn, Frances (2002): "Gender and crime". I: *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press.
- Hudson, Barbara og Synnøve Ugelvik (red.) (2012): *Justice and Security in the 21st Century*. Hoboken: Taylor & Francis.
- Hylland Eriksen, Thomas (1997): *Flerkulturell forståelse*. [Oslo]: Tano Aschehoug.
- Høigård, Cecilie og Liv Finstad (1986): *Bakgater: om prostitusjon, penger og kjærlighet*. Oslo: Pax.
- Jewkes, Yvonne (2002): *Captive audience*. Cullompton: Willan.

- Johannessen, Asbjørn, Per Arne Tufte og Line Kristoffersen (2010): *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Abstrakt.
- Johnsen, Berit (2006): "Forvaring - et barn av sin tid?". I: *Materialisten*. 06 (4), 53-89.
- Johnsen, Berit og Per Kristian Granheim (2012): "Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity". I: Thomas Ugelvik og Jane Dullum (red.): *Penal exeptionalism? Nordic prison policy and practice*. Oxon: Routledge.
- Kolind, Torsten (1996): *Den fængslede frihed: en analyse af frihedsstraf i det moderne vesten med fokus på fængselsindsattes selvidentitetsprojekter og identitetsstrategier*. Cand. Phil speciale - Afd. For Etnografi og Socialantropologi, Århus Universitet.
- Kolind, Torsten (1999): "Den betingede accept". I: *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*. 86, 44-61.
- Kristiansen, Søren (2000): *Kreativ Sociologi. På Sporet af Erving Goffmans sociologiske metode*. Ph.D.-avhandling, Institut for Sociale Forhold og Organsation, Aalborg Universitet.
- Kvale, Steinar m. fl. (2009): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Liebling, Alison (2001): "Whose side are we on? : theory, practice and allegiances in prisons research". I: *British Journal of Criminology*. 41 (3), 472-484.
- Løchen, Yngvar (1976): *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus: en sosiologisk fortolkning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mathiesen, Thomas (1965): *The defences of the weak: a sociological study of a Norwegian correctional institution*. London: Tavistock.
- Mathiesen, Thomas (2007): *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax.
- Mead, George Herbert (1934): *Mind, self, and society: from the standpoint of a social behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
- Neumann, Iver B. (2001): *Mening, materialitet, makt: en innføring i diskursanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Neumann, Iver B. (2003): "Innledning: regjeringsbegrepet og regjeringens historiske fremvekst". I: Iver B. Neumann og Ole Jacob Sending (red.): *Regjering i Norge*. Oslo: Pax.
- Neumann, Iver B. og Ole Jacob Sending (2003): *Regjering i Norge*. Oslo: Pax.
- Norges offentlige utredninger NOU 1974:17, *Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*, Justisdepartementet, Oslo.
- Norges offentlige utredninger NOU 1990:5, *Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner: Straffelovkommisjonens delutredning IV*, Justisdepartementet, Oslo.

- Odelstingsproposisjon, Ot.prp. nr. 87 (1993-94), *Om lov om endringer i straffeloven (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)*, Justis- og politidepartementet, Oslo.
- Odelstingsproposisjon, Ot.prp. nr. 46 (2000-2001) *Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endring i straffeloven §§238 og 239)*, Justis- og politidepartementet, Oslo
- Pettersson, Tove, Ingrid Lander og Eva Tiby (2003): *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet: genusperspektiv inom svensk kriminologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Pratt, John (2002): *Punishment and civilization: penal tolerance and intolerance in modern society*. London: Sage Publications.
- Presser, Lois (2004): "Violent Offenders, Moral Selves: Constructing Identities and Accounts in the Research Interview". I: *Social Problems*. 51 (1), 82-101.
- Sandberg, Sveinung (2010): "What can "lies" tell us about life. Notes towards a framework of narrative criminology". I: *Journal of Criminal Justice Education*. 21 (4), 447- 465
- Sandberg, Sveinung og Willy Pedersen (2006): *Gatekapital*. Oslo: Universitetsforl.
- Schaanning, Espen (2002): *Kampen om den forbryterske sjel: kriminal-filosofiske vitenstrekk*. [Oslo]: Unipub.
- Store medisinske leksikon, snl.no, 2010.
http://www.snl.no/sml_artikkel/dyssosial_personlighetsforstyrrelse.
 [Lesedato 29.04.10].
- Stortingsmelding *St.meld. nr. 37* (2007-2008). *Straff som virker - mindre kriminalitet - tryggere samfunn*, Justis- og politidepartementet, Oslo.
- Straffeloven av 22. mai 1902 nr. 10.
- Sykes, Gresham M. (1958): *The society of captives: a study of maximum security prison*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Sykes, Gresham M. og David Matza (1957): "Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency". I: *American Sociological Review*. 22 (6), 664-670.
- Sørhaug, Hans Christian (1977): *Ansatte og innsatte på et psykiatrisk sjukehus: makt, gjensidighet og ansvar*. Hovedoppgave i sosialantropologi – Universitetet i Oslo, 1977.
- Thagaard, Tove (2003): *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ugelvik, Thomas (2011): *Fangenes friheter: makt og motstand i et norsk fengsel*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ugelvik, Thomas (2012): "Imprisoned on the border. Subjects and objects of the state in two Norwegian prisons." I: Barbara Hudson og Synnøve Ugelvik (red.): *Justice and Security in the 21st Century*. Hoboken Taylor & Francis.

Ugelvik, Thomas (kommer 2013) "Less eligibility resurrected? Immigration, exclusion and the Norwegian welfare state prison", I: Katja F. Aas og Mary Bosworth (red.), *Borders of punishment*. Oxford: Oxford University Press.

Ulsaker, Simen Aardal (2010): *Makt, frihet og subjektivitet hos Michel Foucault*. Masteroppgave i filosofi – Universitetet i Bergen.

Veyne, Paul (2010): *Foucault: his thought, his character*. Cambridge: Polity Press.

Alle kilder i denne avhandlingen er oppgitt.

Antall ord: 43 264

Vedlegg

1: Informasjonsskriv

2: Samtykkeerklæring

3: Intervjuguide

4: Innvilgning NSD

5: Forskningstillatelse region øst

6: Forskningstillatelse region sørvest

7: Forskningstillatelse region sør

Vedlegg 1:

INFORMASJONSSKRIV TIL PRØVELØSLATTE FRA FORVARING

Forespørsel om deltagelse på studentprosjekt:

Mitt navn er Linda Gulli og jeg studerer master i kriminologi ved Universitetet i Oslo. I forbindelse med min utdanning holder jeg på med et prosjekt om prøveløslatelse fra forvaring med fokus på hvordan man håndterer tilværelsen etter endt soning i anstalt.

For å finne ut mer om dette ønsker jeg intervju personer som har blitt prøveløslatt fra forvaring. Formålet med undersøkelsen er å få din stemme fram og snakke om dine erfaringer med prøveløslatelse, muligheter/utfordringer dette byr på samt refleksjoner og tanker knyttet til farlighet, gjentakelsesfare og tidsubestemt soning. Jeg kommer blant annet til å spørre hvordan det var å bli prøveløslatt fra forvaring, be deg beskrive hverdagen din nå og høre hva du tenker om oppfølgingen både før og etter prøveløslatelse.

Under intervjuet ønsker jeg å benytte meg av lydopptak, som deretter bli gjort om til tekst slik at ingen kan identifisere deg i etterkant. Grunnen til at jeg ønsker å benytte lydopptak er at det ville lette arbeidet for meg, det er imidlertid ikke et krav. Lydopptakene vil bli slettet senest ved prosjektslutt, den 1.6.2012. I tillegg kommer jeg til å ta håndskrevne notater.

Deltakelse på prosjektet er frivillig. Du velger selv om du vil la deg intervju og kan når som helst trekke deg fra prosjektet. Likeledes er det opp til deg selv om du vil svare på alle spørsmålene. Det å ikke ønske å delta vil ikke få noen konsekvenser for dem som takker nei.

Jeg vil ha taushetsplikt både i forhold til det jeg ser og det jeg hører.

Ingen direkte personidentifiserende opplysninger (navn, personnummer, eller lignende) vil bli registrert. Observasjoner nedtegnes kun i anonymisert form. Alle hensyn vil bli tatt slik at den informasjonen jeg får, verken direkte eller indirekte, kan føres tilbake til deg som enkeltperson. Alle data vil behandles konfidensielt.

Prosjektet er meldt til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD). Skriftlig informert samtykke vil hentes inn fra alle intervjupersoner.

Hvis du vil være med, vennligst ta kontakt, slik at vi sammen kan avtale når vi skal treffes.

Andre spørsmål om prosjektet kan også rettes til:

Linda Gulli
Masterstudent i kriminologi
Institutt for kriminologi og rettssosiologi
Postboks 6706, St. Olavs plass,
0130 Oslo

Tlf: xxx xxxxx

E-post:

Eller til min veileder:

Thomas Ugelvik
Postdoktor
Institutt for kriminologi og retts sosiologi
Postboks 6706, St. Olavs plass,
0130 Oslo

Tlf: xxx xxxxx

E-post:

Med vennlig hilsen

Linda Gulli

Vedlegg 2:

Deltagelse i studentprosjekt i forbindelse med prøveløslatelse fra forvaring –

SAMTYKKEERKLÆRING

Prosjektleder: Linda Gulli, Masterstudent ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.

Veileder: Thomas Ugelvik, Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.

Prosjektarbeidstittel: Progresjon på forvaring.

Jeg samtykker i at opplysningene jeg gir skal brukes i forskningsøyemed. Jeg har fått skriftlig og muntlig informasjon og bekrefter med dette at jeg er villig til å delta i studien.

Jeg er underrettet om at all informasjon jeg gir i denne undersøkelsen skal betraktes som konfidensiell (fortrolig/hemmelig). Jeg er kjent med at opplysningene jeg gir vil bli gjort anonyme. Jeg er klar over at jeg når som helst kan trekke meg fra undersøkelsen, uten å måtte begrunne dette.

.....
Underskrift

Vedlegg 3:

Intervjuguide i forbindelse med masterprosjekt om prøveløslatelse fra forvaring.

- Litt om temaet for samtalen (bakgrunn, formål)
- Hva intervjuet skal brukes til og forklar taushetsplikt og anonymitet
- Er det noe som er uklart, noen spørsmål før vi starter?
- Informasjon om opptak, sørg for samtykke til ev. opptak
- Starte opptak

Erfaringer.

Bakgrunn.

1. Satt du lenge på forvaring før du ble prøveløslatt?
2. Hadde du sonet tidligere?
3. Skiller det å sone en forvaringsdom seg fra annen fengselsstraff?
4. Hvilke tanker, følelser gjorde du deg da du ble idømt forvaring?
5. Hva tror du de rundt deg (dine pårørende/andre) tenkte?

Prøveløslatelsen.

1. Ble du prøveløslatt gjennom kriminalomsorgen eller retten? Direkte fra fengsel?
2. Hvilken innsats gjorde du selv for å bli løslatt?
3. Hvordan opplever du at anstalten har hjulpet deg til å bli risikofri? Deltok du på programmer? Benyttet du deg av psykolog eller lignende?
4. Er det stor forskjell på tjenestene? (f.eks. importerte)
5. Hva tror du var det utslagsgivende?

Ny hverdag.

1. Hvordan var det å bli prøveløslatt fra forvaring?
2. Hva gjør man? Beskriv en typisk hverdag for deg: Bosituasjon. Arbeidssituasjon.
3. Har du tenkt på om noe kunne/skulle vært annerledes?

Friomsorgen.

1. Hvordan er oppfølgingen fra friomsorgskontoret? Hvor ofte?

2. Hvordan oppleves overgangen fra fengsel til prøveløslatelse?
3. Er det noe du savner?

Vilkår.

1. Ble det fastsatt vilkår for prøveløslatelsen?
2. Hvem var det som fastsatte disse? Retten eller kriminalomsorgen?
3. Hvordan oppfattet du vilkårene? Var det vanskelig å samtykke til disse?
4. Var vilkårene greie å forholde seg til i etterkant?
5. Hvordan oppfatter du at kriminalomsorgen jobber med disse?

Nettverk.

1. Er dette dine hjemtrakter?
2. Hvorfor valgte du eventuelt å bosette deg her?(Måtte eller ville?)
3. Hvem er dine nærmeste støttespillere?
4. Er det at du er forvaringsdømt noe du føler du kan dele med andre?
5. Opplever du at det at du er forvaringsdømt har betydning for hvordan andre forholder seg til deg?

Tilbakeføringen.

1. Føler du nå at du har ”lykkes” med forvaring?
2. Har dommen forandret/hjulpet deg?
3. Hvordan opplever du at tilbakeføringen til samfunnet etter forvaring har vært?

Refleksjoner. Generelle tanker om forvaring.

Gjentakelsesfare. Jeg har lyst til å snakke litt om dette med gjentakelsesfare – siden det danner grunnlaget for å bli idømt forvaring. Har du gjort deg noen tanker knyttet til gjentakelsesfare, fare for fremtidige lovbrudd? Hvordan opplever du måten dette blir vurdert på? Er du enig i vurderingen av gjentakelsesfare i ditt tilfelle? Har ditt syn endret seg i løpet av soningen?

Farligheten. Det er noen som hevder at betegnelsen ”mangelfullt utviklede eller varige svekkede sjelsevner” som var svært omdiskutert under sikringstiden har blitt erstattet av

farlighet på forvaring. Er dette med farlighet noe du kjenner deg igjen i? Opplever du at du blir ansett som farlig? (Av for eksempel ansatte/innsatte/pårørende/naboer). Stemmer dette overens med ditt eget syn på deg selv?

Forvaring. På bakgrunn av det vi har snakket om og dine erfaringer med forvaring som reaksjon. Hva er din oppfatning av forvaring og dens innhold? Trenger vi en slik straffereaksjon? Tror du det er mange forvaringsdømte som ville være enig/uenig med deg i det?

Tilbakeblikk(15 min)

- Oppsummere funn
- Har jeg forstått deg riktig?
- Er det noe du vil legge til?

Avslutning.

1. Hvilket syn har du på din egen fremtid?
2. Noe mer på hjertet etter intervjuet?

Vedlegg 4:

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS
NORWEGIAN SOCIAL SCIENCE DATA SERVICES



Harald Hårfagres gate 29
N-5007 Bergen
Norway
Tel: +47-55 58 21 17
Fax: +47-55 58 96 50
nsd@nsd.uib.no
www.nsd.uib.no
Org.nr. 985 321 884

Thomas Ugelvik
Institutt for kriminologi og rettssosiologi
Universitetet i Oslo
Postboks 6706 St. Olavs plass
0130 OSLO

Vår dato: 17.02.2011

Vår ref: 25987 / 3 / KH

Deres dato:

Deres ref:

TILRÅDING AV BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 11.01.2011. All nødvendig informasjon om prosjektet forelå i sin helhet 10.02.2011. Meldingen gjelder prosjektet:

25987	<i>Fengslet og farlig - en studie om forvaring.</i>
Behandlingsansvarlig	Universitetet i Oslo, ved institusjonens øverste leder
Daglig ansvarlig	Thomas Ugelvik
Student	Linda Gulli

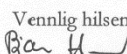
Personvernombudet har vurdert prosjektet, og finner at behandlingen av personopplysninger vil være regulert av § 7-27 i personopplysningsforskriften. Personvernombudet tilrår at prosjektet gjennomføres.


Personvernombudets tilråding forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, eventuelle kommentarer samt personopplysningsloven/-helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, http://www.nsd.uib.no/personvern/forsk_stud/skjema.html. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://www.nsd.uib.no/personvern/prosjektoversikt.jsp>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 01.06.2012, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen/

Bjørn Henrichsen


Kjersti Håvardstun

Kontaktperson: Kjersti Håvardstun tlf: 55 58 29 53
Vedlegg: Prosjektvurdering
Kopi: Linda Gulli, Uelandsgt. 67b, 0462 OSLO

Avdelingskontorer / District Offices:

OSLO: NSD, Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel: +47-22 85 52 11. nsd@uio.no
TRONDHEIM: NSD, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel: +47-73 59 19 07. kyrre.svarva@svt.ntnu.no
TROMSØ: NSD, SVF, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel: +47-77 64 43 36. nsdmaa@sv.uit.no



Prosjektvurdering - Kommentar

Prosjektnr: 25987

Forskning som involverer innsatte skal godkjennes av Kriminalomsorgens regionkontor som det enkelte fengsel tilhører. Personvernombudet legger til grunn at prosjektet godkjennes av regionkontoret, og ber om å få tilsendt kopi av godkjenningen.

Det vil være fengselet som trekker utvalget og oppretter førsteganskontakt med dem. Ombudet finner informasjonsskrivet til de innsatte for tilfredsstillende.

Det vil ikke bli registrert personopplysninger i forbindelse med observasjonsdelen, jf. e-post fra Gulli den 10.02.2011. Ombudet gjør oppmerksom på at et eventuelt behov for dispensasjon fra taushetsplikten i forbindelse med observasjon i fengselet må avklares med Kriminalomsorgen, eventuelt politidirektoratet.

Prosjektslutt er 01.06.2012. Datamaterialet anonymiseres ved at verken direkte eller indirekte personidentifiserbare opplysninger fremgår. Lydopptak slettes. Indirekte personidentifiserbare opplysninger fjernes, omskrives eller grovkategoriseres.

Enkelt personer vil ikke kunne gjenkjennes i masteroppgaven.

Vi viser for øvrig til NESH sine retningslinjer for forskning på innsatte
<http://www.etikkom.no/no/FBIB/Temaer/Forskning-pa-bestemte-grupper/Innsatte/>



Kriminalomsorgen region øst

Linda Kristin Gulli
Institutt for kriminologi og rettssosiologi
Postboks 6706 St Olavs plass
0130 Oslo

Deres ref:

Vår ref:
2011/03165-5/602

Dato:
02.05.2011

SØKNADEN INNVILGES - FORSKNINGSTILLATELSE GIS

Det vises til Deres søknad av 22.02.11 der det søkes om å få gjennomført et masterprosjekt ved [redacted] friomsorgskontor.

Prosjektet skal gjennomføres av masterstudent Linda Kristin Gulli ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi. Hennes faglige veileder er postdoc Thomas Ugelvik ved samme fakultet. Gulli har også kontakt med Berit Johnsen ved KRUS. Gulli sin arbeidstitel er: "hvordan prøveløslatte snakker om det å sone en forvaringsdom".

Vedtak

Masteroppgaven antas å gi kriminalomsorgen ny kunnskap om prøveløslatte forvaringsdømte. Oppgaven kan også bidra med å sikre samfunnet informasjon og kunnskap om kriminalomsorgens virksomhet.

Søknaden innvilges. [redacted] friomsorgskontor ser positivt på undersøkelsen. De har dessverre for tiden få prøveløslatte fra forvaring. Imidlertid vil de tilrettelegge for at søker skal få mulighet til å intervju prøveløslatte forvaringsdømte som er ferdigsonet. Kontaktperson ved [redacted] friomsorgskontor er [redacted].

Begrunnelse

- Det er innlevert prosjektbeskrivelse i tråd med forskriftens krav til søknaden pkt. 1.
- Det foreligger informasjonsbrev til mulige deltakere i tråd med forskriftens krav til søknaden pkt. 2.
- Det foreligger samtykkeerklæring i tråd med forskriftens krav til søknaden pkt.3.
- Linda Guilli har faglig veileder som innehar forskerkompetanse i tråd med forskriftens krav til søknaden pkt. 4.
- Forskeren skal påse at innsamlet materiale blir oppbevart på en forsvarlig måte og i henhold til Norsk Samfunnsvitenskaplig Datatjeneste (NSD) sine retningslinjer og krav. Kriminalomsorgen

Postadresse:
Postboks 9006, Grønland
0133 Oslo

Besøkadresse:
Urtegata 9

Telefon: 23 30 49 50
Telefaks: 23 30 49 99
Org.nr: 982 349 400

Saksbehandler:
Hege Kongerud

region øst ønsker også en kopi av tillatelsen fra NSD.
 Forskningsprosjektet vurderes til at det ikke er behov for å gi dispensasjon fra taushetsplikten da forutsetningen er frivillig samtykke i alle ledd.
 Nedenfor gjennomgås de krav som stilles til forsker:

a. Sikkerhetsvurdering

Forskningen skal gjennomføres på en forsvarlig måte og domfelte, innsatte og ansatte skal ikke utsettes for personlige belastninger.

Forsker skal forholde seg til den enkeltes enhets sikkerhetsmessige instruksjoner. Det er opp til den enkelte fengselsleder/friomsorgsleder å vurdere om forskningsprosjektet er praktisk gjennomførbart i enheten og sikkerhetsmessig forsvarlig. Forsker skal forholde seg til de sikkerhetsmessige tiltak som er påkrevd i gjennomføringen.

Forsker skal fremlegge bakgrunns materialet og informere enhetene ut ifra deres behov. Det kreves at den som skal gjennomføre samtaler og intervju av innsatte fremlegger politiattest. Dersom forsker ønsker å ta i bruk andre spørreskjemaer eller belyse andre problemstillinger enn godkjent må det fremlegges ny søknad til Kriminalomsorgen region øst for godkjenning.

b. Forskers taushetsplikt

Opplysninger forskeren blir gjort kjent med kan være undergitt taushetsplikt, jf. forvaltningsloven § 13. Forskeren er undergitt taushetsplikt, jf. forvaltningslovens § 13 c. Av § 13 e følger at forskeren plikter å hindre andre i å få tilgang til eller kjennskap til opplysningene. Overtredelse av taushetsbestemmelser er straffbart jf. straffelovens § 121.

Videre er det en forutsetning at forsker er kjent med lov om personopplysninger (LOV 200-04-14) med tilhørende forskrift (FOR 2000-12-15 nr.1265), spesielt § 7.27 i forskrift til personopplysningene.

Det er et vilkår at forsker undertegner taushetserklæring med henvisning til bestemmelsene ovenfor. Slik erklæring utarbeides av den enhet der forskningen skal gjennomføres.

c. Oppbevaring av materialet

Forsker skal påse at innsamlet materiale blir oppbevart på en forsvarlig måte og at det foretas en anonymisering av personidentifiserbare opplysninger ved publikasjon. Innsamlet materiale som inneholder personidentifiserbare data skal makuleres så snart undersøkelsen er avsluttet. Dersom det gjøres unntak fra denne hovedregel må det godkjennes av Datatilsynet.

Klageadgang

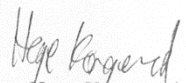
Regiondirektørens vedtak om å anvende taushetsbelagte opplysninger til forskningsformål, kan påklages til Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. Klageretten etter forvaltningslovens kap VI jf. § 28 omfatter den som ikke får medhold i sin søknad om forskning og den som taushetsplikten er satt til vern for, i denne sammenheng innsatte/domfelte og tilsatte.

Regiondirektøren ber forsker om å sende et eksemplar til alle regionene, til biblioteket ved Kriminalomsorgens utdanningscenter og til Kriminalomsorgens sentrale forvaltning.

Med hilsen



Unni Lineikro (e.f.)
 assisterende regionsdirektør



Hege Kjøngerud
 Metoderådgiver

Vedlegg 6:



Kriminalomsorgen region sørvest

Linda Kristin Gulli - kriminologi og retts sosiologi institutt
Postboks 6709
0103 OSLO

Deres ref:

Vår ref:
2011/19133-2/602

Dato:
18.10.2011

SØKNAD OM FORSKNINGSTILLATELSE

Det vises til din søknad fra 27.09.11 der det søkes om å få gjennomført et mastergradprosjekt ved _____ fromsorgskontor.

Prosjektet skal gjennomføres av Linda Kristin Gulli ved Institutt for kriminologi og retts sosiologi. Faglig veileder er Tomas Uglevik ved samme fakultet, i tillegg har søker også kontakt med Berit Johnsen ved KRUS. Arbeidstittel på prosjektet er "hvordan prøveløslatte snakker om det å sone en forvaringsdom."

Oppgavens tema er progresjon på forvaring, særlig med fokus på hvordan de domfelte opplever det å være prøveløslatt fra forvaring. Søker ønsker tillatelse til å intervju domfelte som har blitt prøveløslatt fra forvaring og som følges opp av _____ fromsorgskontor.

Forskningstillatelse er allerede gitt av Kriminalomsorgen region øst. Søknaden innvilges i region sørvest og _____ fromsorgskontor har sagt seg villig til å bidra i prosjektet.

Regiondirektøren gjør oppmerksom på at opplysninger forskeren er blitt gjort kjent med kan være underlagt taushetsplikt, jf forvaltningsloven §13c. Av § 13 e følger at forskeren plikter å hindre andre i å få tilgang eller kjennskap til opplysningene. Overtredelser av taushetsbestemmelsene er straffbart, jf Straffeloven § 121. Forskeren må undertegne en taushetserklæring som inneholder bestemmelsene overfor. Slik erklæring utarbeides av den enhet der forskningen skal gjennomføres.

Forskeren skal påse at innsamlet materiale blir oppbevart på forsvarlig måte og at det foretas anonymisering av personidentifiserbare opplysninger ved publikasjon. Innsamlet materiale som inneholder personidentifiserbare data, skal makuleres så snart undersøkelsen er avsluttet. Dersom det skal gjøres unntak fra denne hovedregel må det godkjennes av Datatilsynet.

Regiondirektørens vedtak om å anvende taushetsbelagte opplysninger til forskningsmål, kan påklages Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. Klageretten etter forvaltningsloven kap. VI § 18, omfatter den som ikke får medhold i sin søknad om forskning og den som taushetsplikten er satt til vern for, i denne sammenhengen domfelte og ansatte.

Postadresse:
Postboks 674
4305 Sandnes

Besøksadresse:
Gjesdalveien 34 3.etasje

Telefon: 51 97 39 00
Telefaks: 51 97 39 01
Org.nr: 982 348 234
mva

Saksbehandler:
Björg Lindebø
E-post: sorvest@kriminalomsorg.no

Regiondirektøren anmoder søker om å sende et eksemplar av mastergradsoppgaven til regiondirektøren og til enheten som har vært involvert i forskningen.

Lykke til med arbeidet!

Med hilsen

Agnes S. Inderhaug
ass.regiondirektør

Bjørn Lindebø
rådgiver



Kriminalomsorgen region sør

Linda Gulli
Postboks 6706 St. Olavs plass
0130 OSLO

Deres ref:

Vår ref:
200907593-31

Dato:
19.10.2011

— **SØKNAD OM TILLATELSE TIL Å INTERVJUE PRØVELØSLATTE FRA FORVARING**

Kriminalomsorgen region sør har mottatt søknad om tillatelse å intervju prøveløslatte fra forvaring fra Linda Kristin Gulli. Søkeren holder på med en mastergrad i kriminologi ved Institutt for kriminologi og retts sosiologi ved Universitetet i Oslo. Oppgavens tema er progresjon på forvaring, særlig med fokus på hvordan de domfelte opplever det å være prøveløslatt fra forvaring. Spørsmålene vil blant annet dreie seg om muligheter for progresjon, kontakten med fromsorgen, hvilke vilkår som ligger til grunn for prøveløslatelsen og hvordan disse oppfattes. Det søkes tillatelse til å intervju domfelte som har blitt prøveløslatt fra forvaring og som følges opp av _____ fromsorgskontor. _____ fromsorgskontor har sagt har villig til å formidle kontakt slik domfeltes anonymitet er sikret før samtykke er deltakelse er gitt.

Søknaden tilfredsstillende de krav som settes til forskning i kriminalomsorgen. Problemstillingen som ønskes belyst vil kunne tilføre kriminalomsorgen og samfunnet for øvrig informasjon og ny kunnskap om kriminalomsorgens virksomhet. Kriminalomsorgen region sør gir med dette tillatelse til å gjennomføre forskningsprosjektet.

Vedtaket kan påklages til kriminalomsorgens sentrale forvaltning jf. Fvl. VI § 28.

Opplysninger forskeren blir gjort kjent med kan være undergitt taushetsplikt, jf. Forvaltningsloven § 13. Forskeren er undergitt taushetsplikt jf. forvaltningsloven § 13c. Av §13e følger at forskeren plikter å hindre andre i å få tilgang til eller kjennskap til opplysningene. Overtredelser av taushetspliktsbestemmelser er straffbart, jf. Straffeloven § 121.

Forskeren skal påse at innsamlede materiale oppbevares på en forsvarlig måte. Direkte personidentifiserende opplysninger som personnummer, navn, adresse etc. bør lagres atskilt fra det øvrige datamaterialet. Som hovedregel skal personidentifiserende opplysninger slettes/anonymiseres når prosjektet er gjennomført. Skal personidentifiserbart forskningsmateriale oppbevares lengre, kreves særskilt godkjenning fra Personvernombud/Datatilsynet, samtykke fra deltakerne og evt. fra rette dispensasjonsmyndighet.

Postadresse:
Dokumentcenter
Postboks 694
4305 Sandnes

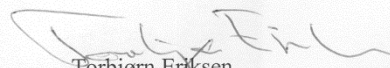
Besøkadresse:
Kjelleveien 21

Telefon: 33 01 78 00
Telefaks: 33 01 78 01
Org.nr: 982 348 714

Saksbehandler:
Torbjørn Eriksen
E-post: postmottak.region-
sor@kriminalomsorg.no

Søkeren bes oversende rapport fra undersøkelsen til direktøren for Kriminalomsorgen region sør, [redacted] friomsorgskontor, Kriminalomsorgens sentrale forvaltning og Kriminalomsorgens utdanningscenter, når den foreligger.


Erling Fæste
ass.regiondirektør


Torbjørn Erksen
rådgiver

Kopi til:

[redacted] friomsorgskontor